TOPLUMSAL

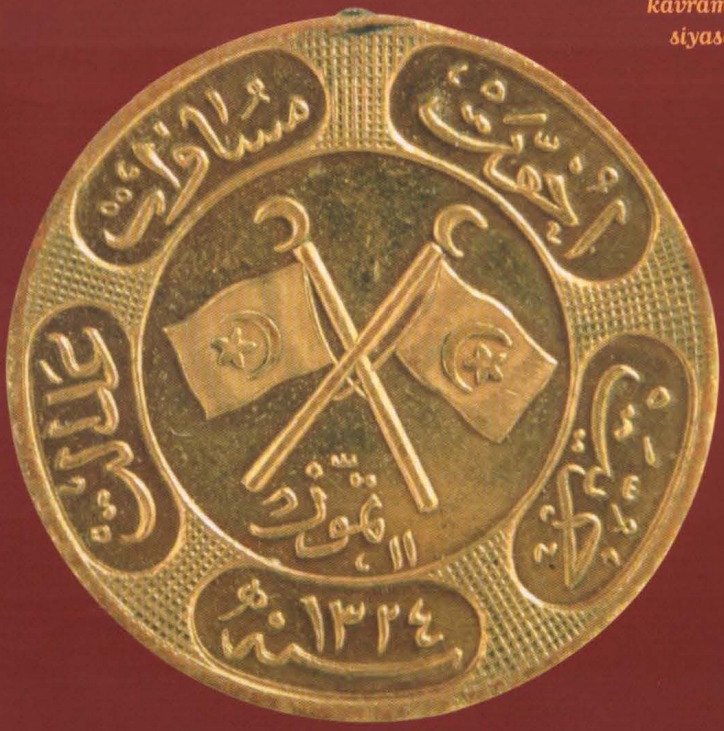
Tarih

288
ARALIK
2017

Osmanlı'dan Günümüze Darülaceze
Nadir Özbek

İmpatorluktan Günümüze Adalet, Eşitlik, Hukuk ve Siyaset

Edhem Eldem'in kaleminden, adalet kavramının Türkiye toplumunda ve siyasetindeki temelleri, geçmişten bugüne serüveni. *Sayfa 24*

80'li Yıllarda Bir Aydın Girişiminin Kuruluş Serüveni

Ekin A.Ş.'den Bilar A.Ş.'ye

Ömer Ulusoy

Yüzüncü Yılında Hukuk-ı Aile Kararnamesi

Zafer Toprak

Osmanlı İmparatorluğu'nda Medrese Öğrencilerinin Askerliği Meselesi

Cem Güldüren

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1

SOKAĞIN AYNASI

ORHAN KEMAL

SEMPOZYUMU

PROGRAM

Sempozyum Açılışı
8 Aralık, Cuma 19.30

Açılış Konuşmaları

Nilüfer Belediyesi Kütüphane Müdürü
Şafak Pala
Yazarın Ailesi Adına Orhan Kemal'in Oğlu
Işık Öğüçü
Yılın Yazarı Orhan Kemal Proje Danışmanı
Atilla Birkiye
Nilüfer Belediye Başkanı
Mustafa Bozbey
Açılış Konuşmacısı
Erendiz Atasü

Müzikli Dinleti
"Cebinde Birkaç Kuruş..."
Orhan Kemal'den Dört Hikâye

Hazırlayan: Atilla Birkiye
Sahneye uygulayan: Metin Belgin
Hikâye okuyanlar: Tilbe Saran,
Bülent Emin Yarar, Hakan Gerçek,
Metin Belgin
Vedat Sakman'ın katılımıyla

Cumartesi, 9 Aralık 2017

Açılış Oturumu
Yaratıcılığın İzinde
10.00-11.00

Dilber Koç-Oturum Başkanı
Yılın Yazarı Atölyeleri Eğitmenleri ve Katılımcıları
Nilüfer'de Kadın Hayata Yakın Katılımcısı

1. Oturum
Mahalle, Dil, Şehir
11.15-12.30

Prof. Dr. Handan İnci-Oturum Başkanı
Haydar Ergülen
Feridun Andaç
Nahit Kayabaşı

2. Oturum
Roman Verimi
13.30-14.45

Semih Gümüş-Oturum Başkanı
İbrahim Yıldırım
Gürsel Korat
A. Ömer Türkeş

3. Oturum
Hikâye Verimi
15.00-16.15

Hülya Soyşekerci-Oturum Başkanı
Ayşe Sarısayın
Behçet Çelik
Murat Özyaşar

4. Oturum
Sayfalardan Perdeye
16.30-17.45

Vecdi Sayar-Oturum Başkanı
Burçak Evren
Oğuz Makal
Prof. Dr. Metin Balay

Sempozyum Kapanışı
18.00-19.30

Kapanış Konuşmacısı
Adnan Özyalçıner

Nilüfer Çoksesli Koro Konseri
Orhan Kemal Besteleri Dünya Prömiyeri

Yılın Yazarı Öykü Ödülü Töreni

NİLÜFER BELEDİYESİ BURSA | KÜTÜPHANE | 8-9 ARALIK 2017 / NÂZIM HİKMET KÜLTÜREVİ
Yüzüncüyıl Mah. Uğur Mumcu Bul. No: 7 Nilüfer/Bursa | 2017 YILIN YAZARI orhan kemal

Halil İnalcık'ın Kaleminden Kırım Tarihine Yeni Bir Bakış

Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700
Halil İnalcık
680 sayfa, 38 TL

Kırım Hanlığı kurulurken, Osmanlı Devleti de Fatih Sultan Mehmed'in yönetimi altında bir Ortaçağ beyliğinden Yeniçağ imparatorluğuna evriliyordu. Kırım'ın kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu'na tâbiliği kabul edişi, Altınordu'dan devraldığı Ortaçağdan kalma kabile aristokrasisine dayalı yönetim yapısını değiştirmese de, kendine özgü bir denge yarattı. Kabilelerin talepleriyle İstanbul'daki merkezi devletin taleplerini ve Rusya başta olmak üzere rakip devletlerin tehditlerini dengeleme becerisi, hanların başarısında ve hanlığın bekâsında esas belirleyiciydi. Yeniçağ'ın başlarında kurulan ve sonlarında tarihe karışan bu hanlığın tarihi, Orta ve Doğu Avrupa'daki iktidar mücadeleleriyle iç içe örülüdür. Kırım'ın rakip hanlıklarla mücadelesi, bu hanlıkların yüz yıl içinde tarihe karışmasıyla yerini Rusya, Lehistan ve Habsburglarla süren çok daha zorlu ve uzun bir mücadeleye bırakmıştır.

Halil İnalcık akademik hayatı boyunca Kırım üzerine yaptığı araştırmaları gözden geçirerek derlediği ve vefatından kısa süre önce tamamladığı bu kitapta, hanlığın ileride yazılacak bir genel tarihinin omurgasını kuruyor. Orta Avrupa'daki Habsburg-Osmanlı, Doğu Avrupa'daki Leh-Osmanlı-Rus ve Kuzey'deki Rus-Osmanlı rekabetinin görünenden çok daha karmaşık, değişken ve çok aktörlü olduğunu gözler önüne sererken, İstanbul-Bahçesaray ittifakının bu bölgelerdeki kilit niteliğini tarihî olaylar üzerinden anlatıyor. Kırım tarihine dair kısıtlı kaynakları ve araştırmaları eleştirel yaklaşımla okuyarak tarih yazmanın yollarını gösteriyor.

/iskultur /iskultur /isbankasikulturyayinlari iskultur.com.tr

Ankara-Bahçelievler kitabevimiz açıldı.
Yukarı Bahçelievler Mah. Aşkabat Cad. No: 15 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 222 63 38

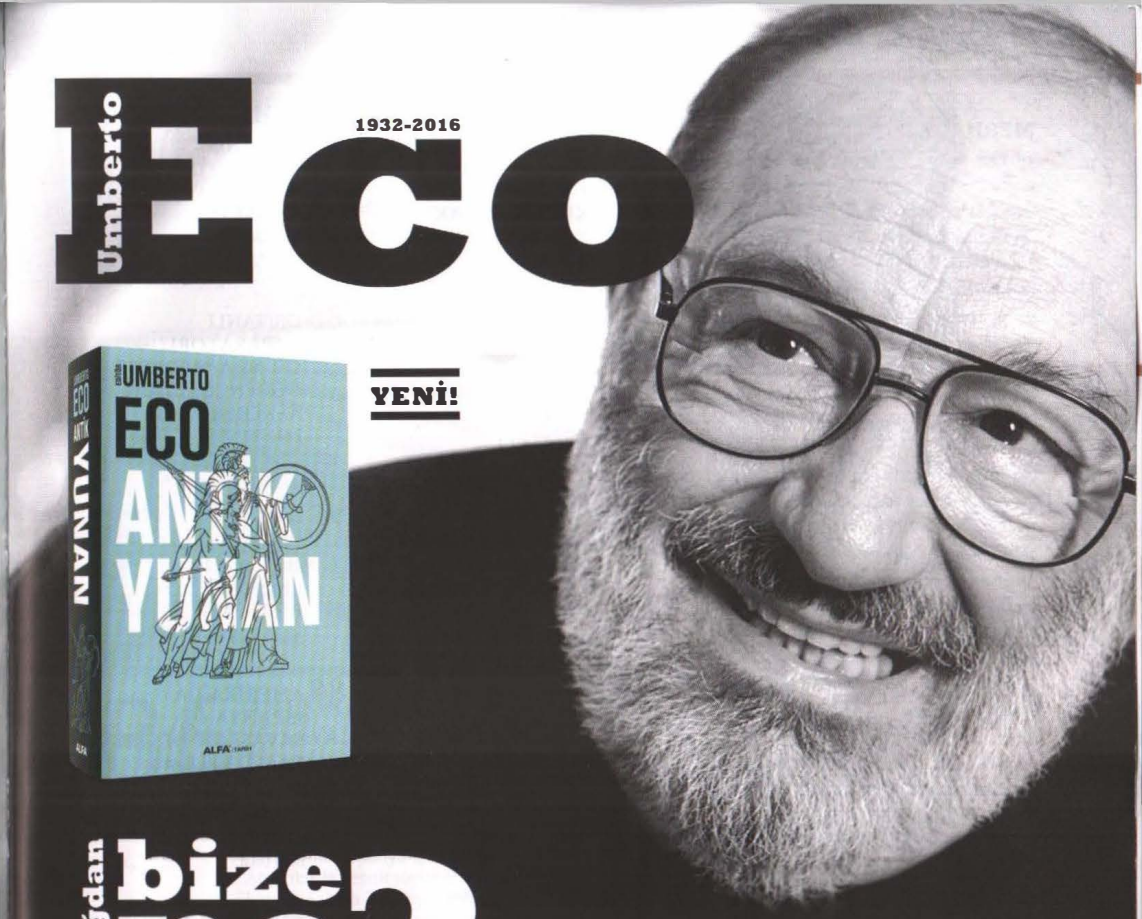
Kitabevleriniz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 72 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 26 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Umberto

Eco

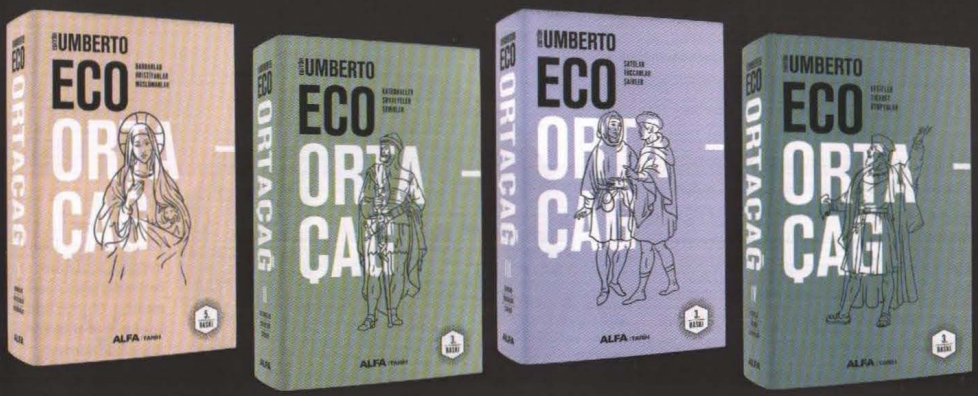
1932-2016

YENİ!

Ortaçağdan bize ne kaldı?

Sanat, tarih, edebiyat, müzik, felsefe, bilim ve teknik konu başlıkları altında eşsiz bir tarih yolculuğu.

ALFA tarih

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

MERHABA,

Yılın son sayısı... *Toplumsal Tarih* raflara ulaştıktan birkaç gün sonra, Barış Bildirisi'ne imza attıkları gerekçesiyle haklarında dava açılan akademisyenlerden bir grup, Çağlayan Adliyesi'nde yargılanacak. 5 Aralık'taki bu ilk duruşmanın ardından aynı ay içinde yargılamalar devam edecek. Adalet ve hakkaniyetin "hocalarımızın" yanında olmasını umuyoruz. Bağlı bulundukları kurumlarla ilişikleri kesilen Barış Akademisyenleri'nin farklı platformlarda bir araya gelişini izliyoruz. Kampüssüz hayatın Dayanışma Akademileri, Sokak Akademileri çoğalıyor; belli merkezlerde alternatif dersler, buluşmalar devam ediyor. Bu faaliyetlerin yanında örneğin Mersin'de üç akademisyenin ortak girişimiyle Kültürhane adlı bir kütüphane-kafenin açıldığını izledik.

Ömer Ulusoy'un "80'li Yıllarda Bir Aydın Girişiminin Kuruluş Serüveni: Ekin A.Ş.'den Bilar A.Ş.'ye" başlıklı yazısı da, başka türlü bir araya gelmenin-örgütlenmenin imkânsız olduğu bir dönemde, 80'lerde, içlerinde Aziz Nesin, Yalçın Küçük, Haluk Gerger, Cevat Geray, Güngör Aydın gibi isimlerin bulunduğu bir grubun girişiminin öyküsünü anlatıyor. Yazarın deyimiyle, kurucu üyeler "sistemi kendi silahlarıyla vurmayı hedeflemekte ve kâr amaçlı bir şirket aracılığıyla topluma sosyal ve demokratik değerleri aşılamayı amaçlamaktaydı". Bu girişim elbette pek çok yasal engelle karşılaşıyor, yapılan başvurular "kurulacak şirketin gerçekten şirket olup olmadığı belirlendikten sonra" cevap verilmek üzere askıya alınıyor, ara sıra DGM'ye misafir olunuyor. Bu yazıyı bugünden bakarak okumak, Ekin-Bilar girişiminin geçirdiği aşamalara tanıklık etmek ilginç...

Adaleti veya adaletsizliği, hukukun bağımsızlığını veya güdüm altında oluşunu sıkça konuştuğumuz bu dönemde Edhem Eldem de tam da bu konuları tartışan yazısıyla *Toplumsal Tarih*'e katkıda bulundu. Eldem, bu topraklarda temel kavramlara yüklenen tarihsel anlamları sorgulayarak, bugün yaşadığımız ama salt bugüne ait olmayan sorunların kökeninin nerelerde aranabileceğini tekrar düşünmeye; adalet, hukuk, eşitlik, anayasa, siyasi kültür gibi zaman zaman havada uçuşan kelimelerin ayaklarını gündelik hayatta ve siyasette yere bastırmanın yollarını aramaya sevk ediyor okuru.

Ocak ayında görüşmek üzere.

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
17 OCAK 1914 KUDÜS'E UÇAK YOLCULUĞU
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

24 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN GÜNÜMÜZE ADALET, EŞİTLİK, HUKUK VE SİYASET ÜZERİNE
Edhem Eldem

40 YÜZÜNCÜ YILINDA HUKUK-I AİLE KARARNAMESİ
Zafer Toprak

46 İBRAHİM ŞÜKRÜ (TÜZÜN) BEY'İN I. DÜNYA SAVAŞI VE İSTİKLAL HARBİ HATIRALARI
İbrahim Göksel Baykan

52 OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE DARÜLACEZE: SOSYAL POLİTİKA ZİHNİYETİ VE KENT YOKSULLUĞUNUN DEĞİŞEN NİTELİĞİ
Nadir Özbek

64 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ARKEOLOJİ SİYASETİ ÜZERİNE
Ceren Abi

68 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MEDRESE ÖĞRENCİLERİNİN ASKERLİĞİ MESELESİ
Cem Güldüren

76 80'Lİ YILLARDA BİR AYDIN GİRİŞİMİNİN KURULUŞ SERÜVENİ
EKİN A.Ş.'DEN BİLAR A.Ş.'YE
Ömer Ulusoy

86 AMERİKA'DA İSPANYA İÇ SAVAŞI'NA DESTEK FAALİYETLERİ VE SABİHA ZEKERİYA'NIN TANIKLIKLARI
Barış Çatal

90 RESİMDE KILIK KIYAFET
GİYSİNİN MUCİZE AYRINTISI: DÜĞME
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt
Çağla Ormanlar Ok

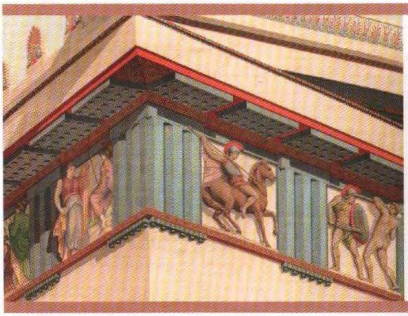

Kapak
1908 ihtilali münasebetiyle Galata'daki Petit Lyon mağazası tarafından bastırılmış gayrı resmi madalya. Objenin hem Fransızca, hem Türkçe ibaresinde Hürriyet (*Liberté*), Müsavat (*Égalité*) ve Uhuvvet (*Fraternité*) sözlerine Adalet (*Justice*) lafzı eklenmiştir.

46 İBRAHİM ŞÜKRÜ (TÜZÜN) BEY'İN I. DÜNYA SAVAŞI VE İSTİKLAL HARBİ HATIRALARI

İbrahim Göksel Baykan, imparatorluğun son günleri ve İstiklal Harbi için önemli kaynaklardan biri olan asker hatıralarına değinerek, İbrahim Şükrü (Tüzün) Bey'in ilk defa yayımlanacak hatıralarından sayfaları aktarıyor.

64 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ARKEOLOJİ SİYASETİ ÜZERİNE

Ceren Abi, 2016 yılında yayımlanan, Zeynep Çelik'in *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti* adlı kitabını inceliyor.

86 AMERİKA'DA İSPANYA İÇ SAVAŞI'NA DESTEK FAALİYETLERİ VE SABİHA ZEKERİYA'NIN TANIKLIKLARI

Barış Çatal, İspanya İç Savaşı yaşanırken Amerika'da çeşitli toplantı ve faaliyetlere katılan Sabiha Zekeriya (Sertel) Hanım'ın *Tan* gazetesinde bu konuda yayımladığı yazılara yer veriyor.

90 GİYSİNİN MUCİZE AYRINTISI: DÜĞME

Zerrin İren Boynudelik, Emine Önel Kurt ve Çağla Ormanlar Ok, Avrupa resminde kılık kıyafet konusunu, giysilerin basit gibi görünen ayrıntısı düğmeler üzerinden inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 288, Aralık 2017

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Püren Mutlutürk Meral

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Kasım 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

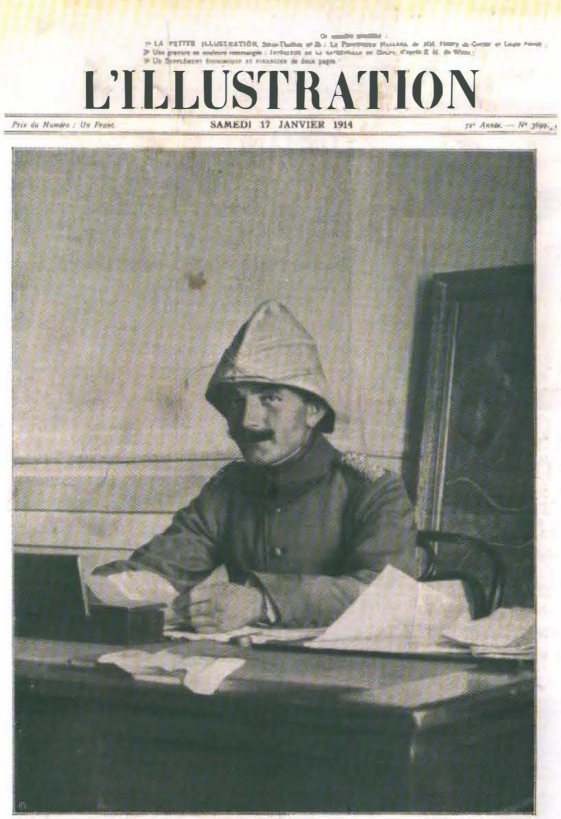
MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

17 OCAK 1914

KUDÜS'E UÇAK YOLCULUĞU

Ce numéro contient :
1° LA PETITE ILLUSTRATION, Jeux-Théâtre et Ri : La Fiancée de Pallas, de MM. Henry de Gorsse et Louis Payen ;
2° Une gravure en couleurs remontable : Intérieur de la cathédrale de Chartres, d'après E. M. de Witte ;
3° Un Supplément économique et pratique de deux pages.

L'ILLUSTRATION

Prix du Numéro : Un Franc. SAMEDI 17 JANVIER 1914 72e Année. — N° 3699

ENVER PACHA, PREMIER CONSUL EN TURQUIE

Le jeune et tout-puissant ministre de la Guerre, photographié à sa table de travail, à Andrinople, sous la coiffure qu'il portait pour représenter cette ville aux Bulgares, comme pour braver contre les Italiens en Cyrénaïque.

Phot. Edmond Bon Bey. — Voir l'article, page 31.

Genç ve karşı koyulamayan Harbiye Nazırı'nın, Edirne'de çalışma masasının başında, gerek bu kenti Bulgarlardan geri alırken, gerek Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı mücadele ederken giydiği başlığıyla fotoğrafı.

Fotoğraf: Yusuf Razi Bey

L'Illustration dergisinin 17 Ocak 1914 tarihli ve 3699 numaralı sayısının kapağında Enver Paşa'nın büyük boy bir fotoğrafı yer alıyordu. Dergimizin Temmuz 2017 tarihli 283. sayısında ele almış olduğumuz bu nüshada Enver Paşa'yla ve Paris'te Halil Şerif Paşa'ya gerçekleştirilen suikastla ilgili yazılara ek olarak, birkaç sayıdır işlemiş olduğumuz havacılık konusuyla ilgili bir yazı ve görüntüler yer almaktaydı. Söz konusu yazı, üç Fransız pilotunun Fransa'dan Kahire'ye kadar uçuş gerçekleştirmek konusundaki gayretlerini ve bunların arasında Marc Bonnier'nin Kudüs'e varışını ele alıyordu.

Pierre Daucourt ile mühendisi J. Roux, 21 Ekim 1913 günü Issy-les-Moulineaux havaalanından hareket etmiş. Sens, Belfort, Münih, Aspern, Viyana, Budapeşte, Arad, Krajova, Varna, Burgaz üzerinden 7 Kasım günü Podima'ya varmışlardı. İstanbul'a 9'unda varıp 17'sinde tekrar yola çıkmış, Adapazarı, Eskişehir, Konya üzerinden Toros Dağları'na doğru yönelmişlerdi; fakat 26 Kasım günü şiddetli rüzgâr nedeniyle uçak dağlara çarparak yanmıştı.

Jules Védrines adındaki diğer bir pilot da Kasım ortalarında benzer şekilde yola çıkmış ve maceralı bir seyahatten sonra 4 Aralık günü Sofya'ya varmıştı. Oradan İstanbul'a hareket eden, hatta Dolmabahçe Sarayı'nın 15 metre üstünden uçarak bir Osmanlı bayrağıyla padişaha bir mektup atarak gösteri yapan Védrines, 17 Aralık günü İstanbul'dan ayrılıp Daucourt ile aynı güzergâh üzerinden Suriye'ye yönelmiş, fakat Torosları aşmak yerine İskenderun Körfezi üzerinden Trablusşam'a ulaşmıştı. Ardından Yafa üzerinden 29 Aralık günü öğle saatlerinde Kahire'ye varmıştı.

Aynı maceraya katılan üçüncü ekip ise Marc Bonnier (1887-1916) ile mühendisi Joseph Barnier'den oluşuyordu. 10 Ekim 1913'te başladıkları yolculuk, onları 5 Aralık günü İstanbul'a getirmişti. Mekanik bir arızadan dolayı burada uzunca vakit geçirmişler, dolayısıyla da Védrines'in gerisinde kalmışlardı. Ancak 31 Aralık günü Torosları aşabilmiş, neticede Kahire'ye rakiplerinden üç gün sonra gidebilmişlerdi. Fakat bunu yaparken de aynı gün Kudüs'e ulaşarak kutsal kenti ziyaret eden ilk havacı olmak onurunu kazanmışlardı.[1]

L'Illustration dergisinde yer alan uzunca yazının sadece bu olayla ilgili olan kısmını, Dominiken rahip ve asiryolog Édouard-Paul Dhorme'un (1881-1966) kaleminden aktarmayı, dergide yer alan resimlere de Library of Congress koleksiyonunda yer alan ve aynı olayı resmeden birkaç fotoğrafı eklemeyi seçtik.

KUDÜS'TEKİ İLK HAVACILAR

İşte nihayet, herkesin istediği, kaç zamandır beklediği, geleceğinden şüphe bile duyulan Fransa kuşu geldi! 1913 yılı da daha öncekiler gibi, Filistin'in eski halkının ifadesiyle "göğün oğulları"ndan birini getirmeden mi sona erecekti? Bundan önce iki kez ümitlerimiz boşa çıkmıştı. Basit ve dünyevi bir kaza, havacı Daucourt'un Suriye'ye doğru yükselişini durdurmuştu. Védrines ise Yafa'daki bir kumsala konmuş, fakat Kahire'ye ulaşmak konusundaki acelesinden dolayı Kudüs'ü gelecekteki bir uçuşuna bırakmıştı. Oysa bahar günlerindeki gibi pırıl pırıl gök, Batılıları kendi ülkelerindeki kış şartlarının imkânsız kıldığı maharetlerini burada sergilemeye davet ediyor gibiydi.

Kudüs'te yeni yıl. Zeytin bahçesi yakınındaki bir tarlaya inmiş olan Fransız havacı, Dominiken bir rahip ile Osmanlı idaresinin bir temsilcisi arasında. Resimde görünen havacı, mühendis Barnier'dir.

Fotoğraf: American Colony

31 Aralık günü, saat 3.30'u biraz geçerken güneşin en sıcak ışınları hissediliyordu. Ne parlak masmavi gökte tek bir bulut vardı, ne de ılınmış havada tek bir esinti. Birdenbire, herkes unutmuşken, kanatlarını açmış büyük kartal ufukta gözüktü. Motorunun sesiyle bütün kafalar çevrildi; sokaklardan, damlardan, surlardan tek bir bağırış yükseldi: *e't-tayyara*, yani "uçan şey!" Uçak kentin üzerinde zarif bir kavis çizdi. Ezbere tanırmış gibi hareket ettiği gökyüzündeki güzelliği ve dengesiyle muhteşem gözüküyor. Dümenindeki üç renk, parlak ufukta ışıldıyor. Bir anda Fransız kuruluşlarının damlarındaki üç renkli bayraklar, iki vatandaşımızı taşıyan kanatlarının altında açan çiçekler gibi duruyor. "Yaşasın Fransa!..."

Yorulmaz makinelerinin gürültüsünden dolayı bu bağırışı duyamıyorlar. Ama manastırların tepesinde Frenk rahipleri, minarelerin şerefelerindeki müezzinleri görüyorlardır, hatta şurada burada gelişlerini ilan eden çanların sesleri belki kulaklarına kadar ulaşıyordur.

Alkış tutulan bu zafer uçuşu sadece birkaç dakika sürdü. Havacılar, Kudüs'ü koruyan dik tepelerin arasında inmelerine imkân verecek kadar düz küçük bir alan tespit ettiler. Kuş böylece yere yöneldi. Tarlalarını sürmekte olan iki fellah, iki çiftçi, bu inanılmaz görüntü karşısında kaçıştılar. Uzaktan, kendileri gibi iki insanın

Ayrılışlarında havacıları selamlamaya gelmiş olan Sainte Anne bandosu.

Fotoğraf: Rahip Savignac.

Bonnier'nin tek kanatlı uçağını çevreleyen Kudüslü meraklı kalabalığı.

Fotoğraf C. Raad.

canavarın bedeninden çıktığını görüyorlar. Cesaretlenip yaklaşıyorlar. Şimdiden her taraftan koşuşan bir kalabalık toplanmaya başladı. Bir düşünün! Böyle bir olaya ilk defa tanık olunuyor. Uçan adamlar hakkında sadece kulaktan dolma bilgi mevcuttu. İşte etten kemikten iki tanesi karşılarında ve isimleri ağızdan ağıza dolaşıyor: Bonnier (pilot) ve yolcusu Barnier. İki mükemmel centilmen. Gayet zarif bir şekilde sevgili uçaklarını giderek yoğunlaşan kalabalığa karşı koruyorlar.

Görevliler geliyor. Personeli etrafında olduğu halde Fransız konsolosu Bay Gueyraud ile kentin mutasarrıfı[1] Bay Bonnier'yi iniş ve kalkış şartlarını hiç düşünmeden Kudüs'ün üzerinden uçmuş olduğundan dolayı tebrik ediyorlar. Şehirden bundan böyle "havaalanı" adıyla anılan tarlaya adeta bir araba servisi kuruluyor. Araçlar nemli toprakta bir anacadde oluşturuyor. Etten duvar oluşturan Türk askerlerinin haklı bir meraktan zor korudukları uçağın etrafındaki kalabalık her geçen an büyüyor. Bu rengârenk güruhun içinde bütün ırklar, bütün tipler, bütün kıyafetler temsil edilmiş. Fes veya sarık giymiş Müslümanlar, kürk postları ve kadife şapkalarıyla Yahudiler; tipik görüntüleri ve renkli kıyafetleriyle Latinler, Rumlar, Ermeniler, Kıptiler, Habeşler. Herkesin ağzında bir hayranlık mırıltısı duyuluyor. Medeniyetin ve kahramanlığın bu harikalarını yaratan Fransa'ya dua ediliyor.

Fakat güneş yavaş yavaş batıyor. Başlayan gece boyunca nazik kuşu korumak için bir nöbet hizmeti düzenleniyor. Havacılar mutasarrıf tarafından davet ediliyor. Ertesi gün Hazreti İsa'nın mezarında ayini dinledikten sonra gizlice ayrılmaya karar veriyorlar.

Fakat ertesi gün, 1 Ocak sabahı havalanacakları alana ulaştıklarında ahalinin merakının gece boyunca artmış olduğunu görüyorlar. Ziyaretçiler

Bonnier ile Barnier'nin Kudüs'e varışlarında American Colony tarafından çekilmiş olan fotoğraflar.

Library of Congress, LC-M32-50061-x, 50063-x, 50064-x

dünden daha da yoğun bir hareket oluşturmuş durumda. Bu korkutucu kalabalığın içinde uçak nasıl havalanacak? Kızmadan, heyecanlanmadan, pilot ile yolcusu araçlarını hareket ettirecek kadar genişlikte bir yer açtırmaya çalışıyorlar. Fakat ne çare!... Giderek artan sayıdaki meraklıları iki saf halinde tutmak artık süvari askerlere kaldı. Birden pervane çalışmaya, motor dönmeye başladı ve zor hâkim olunan duygulu bir sessizlikte uçak yerde inanılmaz bir hızla ilerleyip göklere doğru yükseldi. Tam aynı anda Beyaz Pederlerin (*Pères Blancs*)[3] bandosu *Marseillaise*'i[4] çalmaya başladı; kalabalıktan bir uğultu yükseldi. Fransızların hiçbir zaman unutmayacağı bir "teşekkür" ve "elveda" idi bu.

O arada cesur pilot Beytüllahim[5] istikametinde bir kavis çizmeye başladı, zira denize ulaşmadan önce bu diğer kutsal kentin de üzerinden uçmak istedi. İri kartal uzaklaştı, küçüldü, ufukta belirirken sonunda kayboldu. Kanatlarında bütün bir halkın hayranlık ve sempatisini beraberinde götürüyor; bu duygular, bize doğru bu şan ve medeniyet habercilerini yollamayı akıl edenleri de kapsayacaktır.

DİPNOTLAR

1 http://www.thosemagnificentmen.co.uk/egypt/

2 Ahmed Macid Bey (Güreni (1871-1946).

3 Kardinal Lavigerie'nin Afrika'da Hıristiyanlığı yaymak üzere Cezayir'de kurmuş olduğu bir tarikata mensup rahiplere verilen ad.

4 Fransız milli marşı.

5 Hz. İsa'nın doğduğu söylenen kent (Bethlehem).

Fransa'da Bolşevikler Gibi İhtilal

1 ARALIK 1917

TANİN

Cenevre 30– Fransa Hükümeti, tevkif olunan Muallimeler Cemiyeti Reisesi Helen Briyan'ın Fransa'da Bolşevikler gibi bir ihtilal tertip etmek üzere vasi mikyasta teşkilatın re's-i idaresinde olduğuna dair delaile destres olmak istiyor. Bu teşkilat Maksimalistler ile doğrudan doğruya münasebette bulunmuştur. Matmazel Briyan'ın ikametgâhında Lenin ile Troçki'nin resimleri ve muhibban-ı müsalemet tarafından yazılmış birçok risale bulunmuştur.

Tramvaylarda Kadınlar Yeri

1 ARALIK 1917

SABAH

Hanımlarımızın tramvaya binip inerken maruz kaldıkları müşkülat hakkında geçen gün bir fıkra yazmış, vatmanın yanında sıralanarak kadınlara yol vermek istemeyen bazı yolculardan şikâyet eylemiştik. Bu şikâyetimiz polis müdüriyetince nazar-ı dikkate alınarak tramvaylarda vatmanın yanına erkeklerin binmesi men edilmiştir. (...) Filhakika keyfiyet gazetelerle ilan edilmesine rağmen elan bazı kimseler vatmanın yanına binmekte ısrar etmekte ve polisin mudahalesiyle aşağı indirilmelerine mecburiyet hasıl olmaktadır.

Rusya'da Zadegânlığın Lağvı

1 ARALIK 1917

SABAH

Cenevre 30 Teşrinisani– Petersburg'dan Ajans Havas'a iş'ar olunuyor: Rusya Hükümeti neşrettiği bir emirnamede Rusya'da her türlü rütbe, unvan gibi sınıf-ı ahali arasında fark gösteren şeylerin lağvedildiğini ilan eylemiştir Zadegâna ait servetler Zemtsov idarelerine ve erbab-ı servete ait emlak ve emval belediye idarelerine teslim edilecekür

Neşrolunan diğer bir emirnamede ihtilalci komitelerine bilcümle erbab-ı ihtikârın tevkif edilmesi için talimat verilmiştir.

Rusya'nın Politikası ve Müttefikleri

1 ARALIK 1917

İKDAM

Stockholm 28– Rus Amele ve Asker Komitesi'nin içtima-ı ahirinde Hariciye Nazırı Troçki yeni Rus Hükümeti'nın takip edeceği program hakkında irad eylediği şayan-ı dikkat nutukta demiştir ki: Avrupa'dakı amele sınıfları Bolşeviklerin sulh beyannamesini bidayette bir fırka teşebbüsü gibi telakkı eylemiş idiler. Müttefikler bize karşı hasmane bir tavır ittıhaz eylediler. Bilhassa İngiltere son derece hasmane tavır ittihaz eyledi. Malumdur ki harbin devamında en az tehlike ve zarara maruz kalan İngiltere'dir. Fransa ise Clemenceau'yu mevki-i iktidara getirmekle harp için son gayretini gösteriyor. Italya, Rusya İhtilali'nı kemal-i sürur ile telakki eylemiştir. Amerika ise borsa menafinden dolayı muharebeye girmiştir. Avrupa şimdiden kâfi derecede yorgun düşmüştür. Rusya'nın Sovyet Hükümeti âlicenabane hareket edecektir. Benim elime düşen evra-ı hafiye evvelce zannolunduğundan daha küstahane bulunuyor. Ben ittihaz eylediğim politika ile Garbi Avrupa üzerine icra-yı tazyık edeceğim.

Sulh Teklifi Bütün İttifak Devletleri Tarafından Kabul Edildi

3 ARALIK 1917

SABAH

Rusya Hükümeti tarafından vuku bulan mütarekc ve sulh teklifi bütün Ittifak-ı Murabba Devletleri tarafından hüsn-i telakki edilmiştir. Almanya Başvekili ve Hariciye Nazırı, Reichstag Meclisi'nin içtima-ı umumisinde ve Bütçe Encümeni'nde irad ettikleri nutuklarda Rusya'nın teklifilnin] Almanya Hükümeti tarafından hüsn-i telakki edildiğini ve Almanya'nın sulh müzakeresine girişmeye amade bulunduğunu beyan ettikleri gibi Avusturya-Macaristan Başvekili tarafından da Avusturya Meclis-i Ayanı'nda bu yolda beyanatta bulunulmuş ve Avusturya Hariciye Nazırı, Rusya'nın teklifini kabul eylediğine dair Petersburg'a cevap vermişti. Telgrafnameler dün de Bulgar Başvekili'nin bu zemindeki beyanatını tebliğ eylemişlerdir.

Muahedat-ı Hafiyenin Neşri

3 ARALIK 1917

SABAH

Anadolu'yu Nasıl Taksim Edecekler idi?

Stockholm 1 Kânunuevvel– Rus gazeteleri hafi muahedeleri neşretmeye devam ediyorlar. Anadolu'nun suret-i taksimi hakkında atideki malumat veriliyor: Fransa [ve] Ingiltere, Londra ile Petersburg'da Şubat'ın yirmi birinde atideki mukarreratı ittihaz etmişlerdir:

Rusya Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis ve Muş -Siirt-Imadiye (Iran hududunda) hududuna kadar Cenubi Kürdistan arazisini alacaktı. Rus hududunun Kara Deniz'deki hadd-ı müntehası muahharen tayin edilecek idi. Bundan başka Rusya, Adana vilayetini ve cenuba yeni Rus hududu olacak olan Ayıntab-Mardin'e kadar muntehi hattı ve Şimal'de Tavas-Kayseri-Harput hattıyla muhat kıt'a-ı araziyi alacaktı.

Ingiltere, Bağdat'a kadar Cenubi Irak'ı ve Hayfa, Akka limanlarını alacaktı. Ingiltere ile Fransa arasında mün'akid bir muahede bir Arap devletleri heyet-i müttehidesinin veyahut saha-i nüfuzu tayin olunacak müstakil bir Arap devletinin teşkilini mutazammın bulunuyordu. Iskenderun serbest liman olacaktı. Filistin'de ve arazi-i mukaddesede Itilaf devletlerinin menafini himaye için bu arazi Hükümet-i Osmaniye'den tefrik edilecek ve hükümet-i mahsusanın idaresi altına konulacaktı. [...]

Hariciye Nazırımızın Beyanatı

4 ARALIK 1917

SABAH

Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Beyefendi, Rusya'nın sulh teklifi hakkında Meclis-i Mebusan'da mufassal beyanatta bulundu. [...] "Efendiler, hükümetin siyaset-ı hariciyesinde takip eylediği hatt-ı hareketi biraz izah ettikten sonra Rusya'da hâdis olan vakayie geliyorum. Bu memlekette zuhur eden inkılabın yeni ve pek mühim bir safhasına şahit oluyoruz; Lenin ve Troçki imzalarıyla hemen müzakerat-ı sulhiyeye ibtidar edilmek üzere bir mütareke teklifi önünde bulunduk. Gerek biz ve gerek müttefiklerimiz, salahiyettar Rus murahhasları karşısında bulunmak şartıyla, gerek mütareke-i umumiye ve gerek sulh müzakeratına hazır olduğumuzu bildirdik (şiddetli alkışlar) ve murahhaslarımızı da tayın eyledik. Eski Çar Hükümeti'nin, Rusların temayülat-ı hürriyetperverânesini ta'kim ve imha etmek için, memleketimizde eskiden beri takip eylediği fütuhatcuyane siyasetini reddeden ve müttefikleriyle akdetmiş olduğu hafi muahedeleri müteneffirane takbih ve ilan eyleyen ve bu suretle haysiyet-i milliyemize, tamamiyet-i mülkiyemize, istiklal ve hâkimiyetimize riayetkâr olmak arzusunu izhar eyleyen bugünkü Rus Hükümeti'yle gerek mütareke-i umumiyeye ve gerek sulh müzakeratına girişmeye manı hiçbir şey yoktur (şiddetli alkışlar). Bizim gibi, uzun seneler ıslahat sahasında kemal-i sükûn ile çalışmaya muhtaç olan Rusya ile, bu müsalemet-perver Rusya ile gerek siyasi ve gerek iktisadi en iyi münasebat-ı hemcivarîyi idame etmemeye bir sebep kalmamıştır. Rusya bize karşı göstereceği muhaleset ve samimiyetinin mukabilini bizden görecektir (bravo sedaları). Aynı hissiyat ile mütehassis olduğunu tahmin eylediğimiz Rusya'nın murahhaslarıyla müşareke-i umumiye ve sulh müzakeratının arzumuz vechile yakın bir zamanda bir netice-i fiiliyeye iktiran edeceğine ziyadesiyle ümitvarım. [...]

İzmir'de Meccani Çamaşırhaneler

6 ARALIK 1917

SABAH

İzmir gazetelerinden okunduğuna göre Hilal-i Ahmer'in ahiren küşad ettiği fukara çamaşırhanesine bir hafta zarfında 1259 kadın müracaatla 13.457 parça çamaşır yıkamıştır. Son iki ay zarfında yıkanan çamaşırın adedi 184.750 parçaya balığ olmuştur.

Yukarı Islam mahallatını da müstefid edebilmek üzere ikinci bir çamaşırhane küşadı takarrür eylemiş ve bu babda muktezi teknelerin imaline mübaşeret olunmuştur.

Haliç'in İmarı İçin

6 ARALIK 1917

SABAH

Haliç'in imarı için Vali Bedri Bey'in teşviki ile 500 bin liralık bir şirket teşkiline teşebbüs edilmiştir.

Vali Bey memleketin eşraf ve tüccarını davet ederek bu hususta müzakeratta bulunmuştur.

Bütün Cephelerde On Gün Müddetle Muhasamat Tatil Edilmiştir

7 ARALIK 1917

SABAH

Bizim, Alman ve Avusturya-Macaristan ve Bulgar tebliğ-ı resmiyelerinde görüleceği vechile bu müddet, mütareke hakkındaki müzakeratın hüsn-i suretle hitama erdirilmesine kadar kullanılacaktır.

İtilafın Entrikaları

7 ARALIK 1917

İKDAM

Berlin 3– Stockholm'den: Petersburg'daki İtilaf sefirleri Rusya'nın sulh teşebbusatına manı olmak için ellerinden geleni yapıyorlar Bunlar bir milyon protestoname tab ettirmişlerdir ve bunları cephede tevzi ettirmeye çalışmaktadırlar. Milli Komiserler Meclisi neşrettiği bir beyannamede İtilaf'ın bu hareketinin Rusya umur-ı dahiliyesine mugayir-i namus bir müdahale olduğunu beyan etmiştir Bolşevik Fırkası'na mensup olmayan gazeteler bile bu müdahaleyi şiddetle takbih etmektedirler. Bu gazeteler İngiltere'nin Rusya'nın dava-yı müşterek için ne fedakârlıklar etmiş, ne derece acılara giriftar olmuş bulunduğunu unuttuğunu yazıyorlar. İngilizler bir Japon hücumundan bahis ile alenen tehdidatta bulunuyorlar. Aklı başında hiç kimse buna inanmıyor.

İtilafçılar Rusya ile Münasebatı Kesmişler

8 ARALIK 1917

SABAH

Amsterdam 5 Kânunuevvel– Daily Chronicle gazetesine iş'ar olunuyor: İtilaf devletlerinin Petersburg süferası, bitaraf bir devlet sefareti vasıtasıyla Rusya Hükümeti'ne icra eyledikleri tebligatta idare-i hazıra devam eylediği müddetçe Rusya Hükümeti ile her türlü siyasi, mali, diplomasi münasebatı kat' eylediklerini tebliğ eylemişlerdir. Amerika Sefiri bazı esbab-ı resmiyeden dolayı üç İtilaf devletleri sefirlerinin teşebbüsüne iştirak eylemiştir.

Viyana Moda Sergisi

10 ARALIK 1917

İKDAM

Muhadderat-ı İslamiyeye yalnız bugün ve yarın İstanbul Hamidiye Türbesi civarında hanımlar eşya pazarında teşhir edilecektir.

Tatil-i Tediyat Kararının Tesiratı

11 ARALIK 1917

TANİN

Lahey 9 Kânunuevvel– Bolşevik Hükümeti, Rusya'nın memalik-i ecnebiyede akdeylediği istikrazatın kuponlarının tediyesi tatil edildiğini ilan etmekle iktifa etmeyip

aynı zamanda bu istikrazatın keenlemeyekün hükmünde olduğunu resmen ilan eylemiştir. Bolşevik Hükümeti'nin bu ilanı Amsterdam borsasında pek fena tesir eylemiştir. Ecnebi ve bilhassa Rus eshamının en ziyade sürüldüğü Londra borsasında Rusya Hükümeti'nin ilanı daha fazla tesir eylemiştir. Rus eshamı hamillerinin hukukunu himaye için derhal bir komite teşkil edilmiştir. Bu komite İngiltere Hükümeti nezdinde tedabir-i şedideye müracaat eylemesi için ısrarda bulunuyor.

Lenin ile Troçki'ye Nobel Mükâfatı

11 ARALIK 1917

TANİN

Stockholm 9 Kânunuevvel– Norveç sosyalistleri Nobel Mükâfatı'nın bu sene Lenin ile Troçki'ye verilmesini teklif etmişlerdir. Nobel Mükâfatı Komitesi Reisi bu senenin artık geçtiğini ve şayet Lenin ile Troçki sulh akdetmeye muvaffak olurlar ise mezkûr mükâfatın kendilerine verilmesi[nin] kabil olduğunu söylemiştir.

Umum Şerait-i Sulhiyenin İlanı

12 ARALIK1917

TANİN

Bern 11– Tan gazetesi ilan ediyor: Lenin Hükümeti umumi şerait-i sulhiyeyi tayin ve ilan etmek tasavvurundadır. İtilaf Devletleri bunu kabul etmedikleri takdirde münferit sulh müzakerat-ı kat'iyyesine başlanacaktır.

Viyana Operet Kumpanyası'nın Oyunu

13 ARALIK 1917

İKDAM

Hayli müddetten beri Beyoğlu'nda icra-yı lu'biyyat etmekte olan Viyana Operet Kumpanyası'nın dün akşam meşhur Güzel Helen operetini oynayacağı yazılmış idi. Güzel Helen eski Yunan tarihinden alınmış bir eserdir. Truva hikâyesini hepimiz biliriz. İşte bu hikâye – fakat biraz fazlaca– dekolte bir tarzda musavverdir. Zabıtamız, bu opereti adab-ı umumiyeye mugayır bulduğundan Viyana Operet Kumpanyası'na temsili men eylediğinden dün akşam tiyatroya gidenler geri dönmeye mecbur kalmışlardır.

İyi ve Hayırlı Bir Fikir

14 ARALIK 1917

İKDAM

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti işçilerini izdivaca sevk ediyor! Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin memleketimize şimdiye kadar bir hayli hizmeti sebk etti. Atide görüleceği üzere Cemiyet şimdi hayırlı bir teşebbüste daha bulunuyor.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi İdare-i Umumiyesi'nden: Aile hayat-ı içtimaiyesinin inhilalden vikâyesi maksadıyla cemiyet darü's sana'alarında bilfiil işleyen veya cemiyet-i mezkûreye mukayyet olup da müessesat-ı sairede müstahdem bulunan memurin ve memurelerle daimi işçilerin izdivacı hakkında ittihaz olunan mukarrerat ber-vech-i zir derc ve bu babda vuku bulacak taleplerin kapalı zarf derununda adresleri musarrah olarak yazılmış mektuplarla idare-i umumiyeye irsal edilmesi beyan olunur.

1- Cemiyette mukayyet memur ve memurelerle daimi işçilerden erkekler azami yirmi beş ve kadınlar azami yirmi yaşında teehhül etmek mecburiyetindedirler.

2- İşçi kadınlara hariçten bir erkek talip olduğu halde Cemiyet zabıta marifetiyle ve yahut diğer suretle icra edeceği tahkikat neticesinde zevc-i mezkûrun hüsn-i hal ve kefaeti tebeyyün ederse bu izdivacın husulüne çalışacak, aksi takdirde işbu izdivaca cemiyetçe muavenet edilmeyecektir.

3- Cihaz tedarikinden aciz olan kızların hallerine münasip bir cihaz hazırlamak hususunda Cemiyet muavenet-i lazımede bulunacaktır.

4- Teehhül edecek kadınların zevci hariçte ailesinin temin-i maişetine kifayet edecek bir işe sahip değilse Cemiyet zevc-i mezkûrun iş bulması için vesatet edecektir.

5- Yirmi beş yaşını ikmal edip de izdivaç etmeyen erkeklerin yüzde on istihkakları tevkif edilerek Cemiyet'le alakaları kat' edilecektir. Yirmi bir yaşını bitirip de izdivaç etmemiş ve Cemiyetçe kendilerine münasip zevç bulunmuş olduğu halde izdivaç etmemekte ısrar eden kadınlar hakkında da aynı vechile muamele olunur

6- Müstahdeminden teehhül eden erkek ve kadınların yevm-i izdivaçlarından itibaren yevmiyelerine meclis-i idare kararıyla yüzde yirmiye kadar zam edilir. Ve iş bu izdivaçtan vuku bulacak tevellüdat için meclis-i idare kararıyla ayrıca yüzde yirmiye kadar zam icra edilecektir.

Kânunusani'ye Kadar Sulh

15 ARALIK 1917

SABAH

Stockholm 14– Pravda gazetesi neşrettiği bir makalede diyor ki: Rusya'nın menafi-i hayatiyesi, müttefiklerin muvafakati olsun olmasın nihayet Kânunusani'ye kadar sulh akdedilmesini icap ediyor.

Brest Litovsk'ta Mütareke Müzakeratı:

Berlin 14 Kânunuevvel– Akdedilen itilaf mucibince Rus heyet-i murahhasası mütareke müzakeratına devam için Kânunuevvel'in on ikisinde Brest Litovsk'a muvasalat etmiştir. [...]

Mütareke Hakkında Rus Tebliği

Petersburg Telgraf Ajansı mütareke müzakeratının başlaması hakkında bir tebliğ neşreylemiştir. Bu tebliğde deniliyor ki: Burjuvazi matbuatı bu müzakeratın duçar-ı adem-i muvaffakiyet olacağı hakkında tahminatta bulunmuşlar idi. Hâlâ bu gazeteler kendilerini münkesiru'l-hayal addetmiyor. Maahaza bunların neşrettikleri yalan haberlerin mahiyeti meydana çıkmaktadır. [...] Rusya tarafından mütareke müzakeratının bir hafta tatil edilmesi müttefiklerimize tekrar müracaat eylemek ve bu memleketlerin askerlerini ve amelesini vukuatın cereyanına müdafaaya davet maksadına matuf

ıdı. Bundan dolayı ahali komiserleri İtilaf Devletleri'ne mükalemat-ı sulhiyeye iştirak edilmesini teklif eylemiş idi. Fakat bir cevap almadık. Mesuliyet bunlara aittir.

Mütareke Muahedenamesi İmzalandı

17 ARALIK 1917
İKDAM

Berlin 16 Kânunuevvel– Bir taraftan Rus Başkumandanlığı murahhasları, diğer taraftan Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye başkumandanlığı murahhasları 15 Kânunuevvel 1917'de Brest Litovsk'ta mütareke muahedenamesini imza etmişlerdir. İşbu mütareke 17 Kânunuevvel zevalinden bed'an ile 14 Kânunusani 1918 tarihine kadar meri olacaktır. Yedi gün evvel vuku bulacak bir işar ile fesh edilmediği takdirde mütarekenin meriyeti kendiliğinden devam edecektir. Mütareke müşterek cephelerde kuva-yı berriye, bahriye ve hevaiyeyi şamil bulunmaktadır. Muahedenin dokuzuncu maddesi mucibince mütarekenin imzasını müteakip sulh müzakeratı başlayacaktır.

Alat-ı Ziraiyenin Tevzii

18 ARALIK 1917
SABAH

Stockholm 16 Kânunuevvel– Petersburg Telgraf Ajansı'ndan: Alat-ı ziraiyenin hükümet malı olduğunu ilan eden beyannamede bu alatın Asker ve Amele Cemiyeti şubeleri marifetiyle tevzi edileceği bildirilmektedir. Moskova Asker ve Amele Cemiyeti çiftlik icarını, her nevi arazi füruhtunu men eylemiştir.

Romanya da Mütareke Akdetti

18 ARALIK 1917
İKDAM

Amsterdam 16– Petersburg Telgraf Ajansı'ndan 14 tarihiyle iş'ar ediliyor: Romanya cephesinde bulunan Romanya ordusu Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye orduları ile bir mütareke akdetmiştir. Bu mütareke mukaddema akdedilen tatil-i muhasamata kaim oluyor.

Kiliselerin Emlak ve Nukudunun Müsaderesi

19 ARALIK 1917
TANİN

Stockholm 17– Petersburg'dan Ajans Reuters'e iş'ar olunuyor: Ahali komiserleri hükümeti neşreylediği bir emirnamede hükümet ile kilisenin yekdiğerinden tefrik edildiği ve aynı zamanda kiliselere ve manastırlara ait emlakin ve nukudun hükümet tarafından zapt olunduğu ilan edilmiştir.

Ahmed Nesimi Bey'in Beyanatı

23 ARALIK 1917
SABAH

Berlin 20 Kânunuevvel– Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey kendisiyle mülakat eden muharrire vuku bulan beyanatı sırasında şerait-i sulhiye hakkında demiştir ki: Türkiye için yegâne şayan-ı kabul olan sulh, mevcudiyet ve istiklalini ve kuva-yı iktisadiyesinin serbest-i inkişafını temin edebilecek olan müsalahadır. Biz akd olunacak muahedat-ı sulhiyenin serbest-i siyasiyemizi, tamamiyet-i mülkiyemizi, hukuk-ı hükümrani cihetinden istiklalimizi, inkişaf-ı iktisadiyemizi temin eylemesini intizar ediyoruz.

İstiklal-i Osmani

28 ARALIK 1917
TANİN

İstiklal-i Osmani'nin sene-i devriyesine müsadif bulunan Kânunuevvel'in otuzuncu pazar günü Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti, Beyoğlu'nda Galatasaraylılar Yurdu'nda, istiklal-i Osmani şerefine bir çay ziyafeti ve bir konser verecek ve bu münasebetle istiklal-i Osmani'nin şerefini tebcilen nutuklar irad olunacaktır. Şimdiden, şehrimizdeki cemiyat-ı muhtelifeye, rical-i marufeye davetiyeler gönderilmiştir.

Hükümet Bankası'nın Teslimi

29 ARALIK 1917
TANİN

Cenevre 27– Ajans Havas Petersburg'dan istihbar ediyor: Yarınki cuma günü Hükümet Bankası'nın sekiz milyar ruble ile beraber Ahali Komiserleri Meclisi'ne devir ve teslim muamelesi icra edilecektir. Ahali komiserleri Rusya'da alat-ı harbiye imalatına nihayet verilerek demokratik sulh-i umumi takarrüb eylediği cihetle bunların yerine sulh zamanına mahsus eşya imal edilmesini emretmiştir.

Sulh-i Umumi Yolunda İleri Hareketi

29 ARALIK 1917
İKDAM

Brest Litovsk'taki müzakerat-ı sulhiye esnasında ittifak-ı Murabba murahhaslarının Rus heyetine vaki olan teklifi ve Rusların mukabelesi ile, hiç şüphe yok, sulh-i umumi yolunda büyük bir hatve daha atılmış oldu. Rusya müttefiklerine ilhaksız ve tazminatsız esasatı ile sulh müzakeratına iştirak etmeleri zımnında son bir tebliğde bulunacak. Bu teklifi kabul ederlerse febiha, aksi halde Rusya sulh-i münferit akdi için kati kararını vermiştir.

Lenin Diyor ki

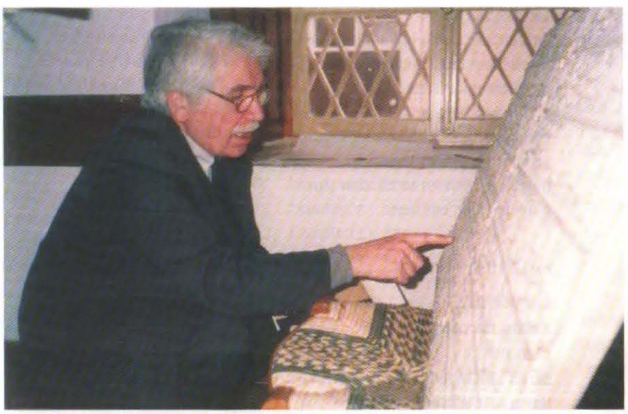
30 ARALIK 1917
İKDAM

Kopenhag 29– Lenin İsveç Sosyalist mebusları ile yaptığı mülakatta demiştir ki: Musalaha-i umumiyeyi karibü'z-zuhur görüyorum. Bütün milletler harpten yorgun düşmüştür. Harp bir sene daha uzayacak olsa bile İngiltere'nin ihraz-ı galebe eylemesini zannetmek sadedilane olur. Aval-i umumiye ve ruhiye sulh-i umumi için müsait bulunuyor. Eğer bu zaman sulh akdedilmeyecek olur ise hükümetler için fena netayiç husule gelecektir.

MUAMMER ÜLKER'İN ARDINDAN

Süleymaniye Kütüphanesi'nin unutulmaz müdürü Muammer Ülker, 3 Ekim 2017 günü İstanbul'da vefat etti ve Karacaahmet'teki ebedi istirahatgâhına uğurlandı. Kütüphanecilikten hat sanatına uzanan geniş bir yelpazede izler bırakan Ülker'in uzun mesleki yaşamı, bitmek bilmeyen bir gayrete ve eski eserlere duyduğu sonsuz sevgiye tanıklık ediyor.

Muammer Ülker.

EMRE ÖKTEM

MUAMMER ÜLKER'İN HAYAT HİKÂYESİ

Yusuf Muammer Ülker 1931 yılında Amasya'da dünyaya geldi. İstanbul Tarih Medresesi "derstâm" payeli müderrislerinden olan babası Mehmet Şadi Ülker medreseler kapandıktan sonra Amasya da çeşitli eğitim kurumlarında edebiyat, Arapça, Farsça ve din dersleri vermiş, son yıllarında Amasya Bayezid Kütüphanesi hafız-ı kütübü olarak vazife yapmış ve Amasya Müzesi'nin kuruluşunda çalışmıştı.

İlk ve orta öğrenimini Amasya, Samsun ve Sivas'ta tamamlayan Muammer Ülker, babasından ve onun yakın arkadaşı Ahmet Emri Yetkin'den de Eski Türk Edebiyatı, Farsça ve Arapça dersleri aldı. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde, Eski Türk Edebiyatı ve Pedagoji dersleri de alarak tamamladı. İngilizce, Farsça ve Arapçaya hâkimdi.

1952'den itibaren Amasya Bayezid Halk Kütüphanesi müdürü ve Amasya Müzesi fahri müdürü olarak 15 yıl kadar hizmet veren Ülker, 1962-1963 yıllarında British Museum ve British Library'de bulunan yazma eserler üzerinde araştırmalar yaparak uzmanlaşmak için Londra'ya gönderildi. 1966'dan itibaren Ankara'da Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nde uzman, başuzman ve Teknik Hizmetler Şubesi müdürü olarak 1971 tarihine kadar görev yaptı, kütüphanecilik kursları öğretim üyesi ve kurs müdürü olarak da çalıştı.

1971 yılında tayin edildiği Süleymaniye Kütüphanesi müdürlüğünden, 25 yıl sonra yaş haddinden emekliye ayrılacaktı. Bağlı kütüphaneleriyle beraber onlarca koleksiyon ve 125.000'den fazla elyazması eser içeren ve dünyanın en büyük İslamî Yazmalar Merkezi sayılan İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nin uzun, loş dehlizlerinde hâlâ Muammer Ülker'in ismi yankılanıyor; zira kendisi bu değerli kurumu dünya standartlarına taşıyarak uluslararası düzeyde itibar ve rağbet gören canlı bir kültür yuvasına dönüştürdü, müdürlüğü sırasında sayısız yazma eser koleksiyonunun kütüphaneye bağışlanmasını sağladı, Yıldız Teknik Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Fakültesi ile ortak geliştirilen bir projeyle kütüphanenin arşivini ilk defa bilgisayar sistemine geçirdi.

1982 yılından itibaren İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü'nde Eski Türkçe ve Hat Disiplini dersleri de veren Muammer Ülker, 33 yıllık hocalığı döneminde sayısız öğrenci yetiştirdi. Hayatı boyunca birçok ulusal ve uluslararası kuruluşa üye oldu, yurtiçi ve yurtdışında kongre ve konferanslarda konuşmalar yaptı, seminerler verdi, kurslar yönetti, bilimsel gezi ve toplantılarda Türkiye'yi temsil etti. Uzman olarak davet edildiği Frankfurt'taki Arap-İslam Bilimler Tarihi Araştırmaları Enstitüsü'nde uzun süre kalarak incelemelerde bulundu. Çestohova'daki (Polonya) Jasna Gora manastırında bulunan el yazması eserleri ve 1683 Viyana bozgununda ganimet alınan Osmanlı eşyalarını incelemek üzere uzun süre kaldı. Hollanda televizyonu, 1996'da, hayatı ve kariyeri hakkında, "40 Korûn Bir Değneği, Muammer Ülker'in Portresi" adlı bir belgesel yayınladı. Ülker, 2004 yılında Hollanda Kraliyet Nişanı Ödülü'ne aday gösterildi. Londra'da bulunan The Muhyiddin Ibn 'Arabi Society'nin, Paris'teki Dünya Bibliofilleri Konfederasyonu'nun ve Türk-Japon Derneği'nin onur üyesi ve İskenderiye'de bulunan Bibliotheca Alexandrina'nın kurucu üyesi olarak görev yaptı. Ayrıca Türk Tıp Tarihi Kurumu, Türk Kütüphaneciler Derneği, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu üyelikleri vardır. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Derneği ve Süleymaniye Külliyesini Kalkındırma Vakfı'nı kuran Yusuf Muammer Ülker, 2005-2008 yılları arasında İstanbul'daki Amasya Vakfı'nın başkanlığını da yapmıştı.

MAKALE VE KİTAPLARI

- "Süleymaniye Camii Yazıları", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni* 63/342 (1978)
- *Hicretin 15. Yüzyılında İslam Sanatları Sergisi: Hat Sanatı, Yazma Eserler ve Fermanlar Sergisi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983)
- "Bütün Hattatların Övüncü Hafız Osman Efendi", *Antika* 3 (1985)
- "16. Yüzyılda Kâğıt, Mürekkep ve Cilt Yapımı", *II. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Çağrılı Bildiriler ve*

Kongre Faaliyetleri Kitabı, c. 3 (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1987)
• *Başlangıçtan Günümüze Türk Hat Sanatı* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1987)
• *Traditional Turkish Arts. Calligraphy & Book Binding* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988)
• "Türk Hat Sanatında 16. Yüzyıl: Ünlü Hattatlar", *Türkiyemiz* 54 (1988).
• "Abdullah Efendi, Haşimizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul 1988)
• "Abdullah Hamdi Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul, 1988).

MUAMMER AMCA'NIN ARDINDAN

Muammer Ülker'in cenazesi başında buluşan dostları, anılarını paylaşırken iki hususu fark ettiler: Çoğu Ülker'in hiç öğrencisi olmayan bu insanlar ondan ne kadar çok şey öğrenmişlerdi! İkinci husus ise onu ne kadar çok sevdikleriydi.

Ömrünü, geçmişin değerlerine ve eserlerine duyduğu aşkla geçiren bir insanın etrafında oluşan bu sevgi çemberine aslında şaşırmamak lazım. Koruduğu kitapları, araştırdığı hatları daha iyi tanımak için onların yazıldığı âlemlere gitmiş, o âlemlerin üslup ve zarafetine bürünerek geri dönmüş gibiydi. Bir tezhip hakkında izahat verirken, tezhibin yapılışı sırasında sanatçının yanında bulunduğu hissine kapılabilirdiniz. En çetrefil hat istiflerini deşifre eder, hattın kebesini görmeden uzaktan bakarak hattatı tahmin edebilir ve yırtık bir matbu kitap sayfasından, kitabın tam künyesini kestirebilirdi.

Engin bilgisi ve ses getiren çalışmaları, ona her kesimden yerli ve yabancı aydının dostluğunu kazandırdı. Bu noktada, kıymetinin yurtdışında daha çok bilindiğini söylemek yanlış olmayacak. Doğu'nun geçmişine ve sanatlarına âşık Muammer Ülker, bir Batılı bilim adamı titizliği ve ciddiyetiyle çalışırdı. Gönlü geçmişteydi; ayakları bugünün zeminine sağlam basıyordu.

Oğulları Bülent ve Emre'nin Galatasaray Lisesi'nden yakın arkadaşlarım olması sayesinde tanıdığım Muammer Ülker'in meclisinde bulunmuş olmak, hayatımın büyük mutluluklarından biridir. Şehrin karmaşasından kurtulup onun Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki odasının eşiğinden geçmek, sihirli bir dünyaya adım atmak gibiydi. Bu geçiş, her seferinde büyük bir huzur verir ve yeni keşifler vaat ederdi. Kütüphanede sergilenen nesneleri seyrederken Muammer Amca'dan onların öyküsünü duymak, bir yelkenliyle okyanusları dolaşmak gibiydi. Kadim elyazmalarının sayfalarını biçimli, uzun parmaklarıyla çevirirken kitabı adeta okşardı. Onunla Süleymaniye'den Eminönü'ne inerken her çeşmenin, hanın, caminin önünde anlattıklarını dinlerken öyle ulsımlı hayallere dalardım ki, köşe başından bir yeniçeri müfrezesi çıksa hiç şaşırmayacaktım.

Muammer Amca'nın dostlarından birinin ağzından cenazede dökülmüştü: Onunla birkaç kelime konuşmak bile adeta psikoterapi etkisi yapıyordu! Katılmamak elde değil. Gerçekten de, ahenkli, sakın, baritonsesi, muhteşem Türkçesi, zarif mizah anlayışı, kendine özgü sade-şık giyim tarzı ve yüzünden hiç eksik olmayan gülümsemesiyle Muammer Ülker bambaşka derinlikte, güzellikte bir insandı. Bilgilerini çevresindekilerle paylaşmaktan zevk alır, kimseyi sıkmadan neler neler öğretirdi... Türkçe, Arapça ve Farsça ezbere bildiği şiirlerin sayısı hayret vericiydi. Bunların bazılarını, ara sıra tekrarlayarak gençlere ezberletmeye çalışırdı. 1980'lerde Muammer Amca'dan ezberlediğim bir şiiri, cenazesinde okuyacağım hiç aklıma gelir miydi?

"Yâdında mı doğduğun günler?
Sen ağlar idin, gülerdi âlem...
Bir öyle ömür geçir ki, olsun
Mevtin sana hande, halka mâtem..."

Bana eski kitap kokusunu sevdiren sevgili Muammer Amca'yı rahmet ve minnetle anıyorum.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ ARŞİV VE DOKÜMANTASYON MERKEZİ PROJELERİNİ TANITIYOR

13 Aralık 2017 günü Boğaziçi Üniversitesi Naf! Baba Binası'nda bir toplantı düzenlenerek, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi'nin faaliyetlerine ilişkin bilgilendirme yapılacak ve planlanan çalışmalardan söz edilecek.

İstanbul Kalkınma Ajansı'nın "Yenilikçi ve Yaratıcı İstanbul Mali Destek Programı" kapsamında 15 Aralık 2016-15 Aralık 2017 arasında desteklediği "Kişisel Arşivlerle İstanbul'da Bilim, Kültür ve Eğitim Tarihi" projesinin sonuna gelindi. Proje kapsamında Boğaziçi Üniversitesi bünyesindeki arşiv ve koleksiyonlarda bulunan, İstanbul kentinde gerçekleşen bilim, kültür ve eğitim çalışmalarına dair bilgi sunan belgelerin tasnif edilmesi, kataloglanması ve dijitalize edilerek, bağışçılarla yapılan protokollere uygun bir şekilde, araştırmacılara açılması planlandı. Arşiv ve koleksiyon malzemelerinin evrensel arşiv koruma standartlarına uygun bir biçimde saklanması da amaçlar arasındaydı. Bu kapsamda konferanslar ve söyleşiler düzenlendi, koleksiyonlarla ilgili dijital sergiler hazırlandı. "Aziz Ogan: Kültürel ve Tarihsel Hazinelerin İzinde Bir Arkeolog ve Müzeci" ve "Traugott Fuchs: İstanbul'da Bir Alman Sürgün" başlıklı dijital sergileri arşivin web sayfasında izlemek mümkün.

Proje çerçevesinde değerlendirilen arşiv ve koleksiyonlar şöyle: Scott Ailesi Koleksiyonu, Aziz Ogan Koleksiyonu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Koleksiyonu, Traugott Fuchs Kültür ve Tarih Mirası Arşivi, Aptullah Kuran Arşivi, Feza Gürsey Koleksiyonu, Robert Kolej, Amerikan Kız Koleji ve Boğaziçi Üniversitesi Arşivi.

Aziz Ogan, Şişli Camii mimarı Vasfi Egeli ve caminin yapımında yer alan diğer kişilerle, 1940'lar.

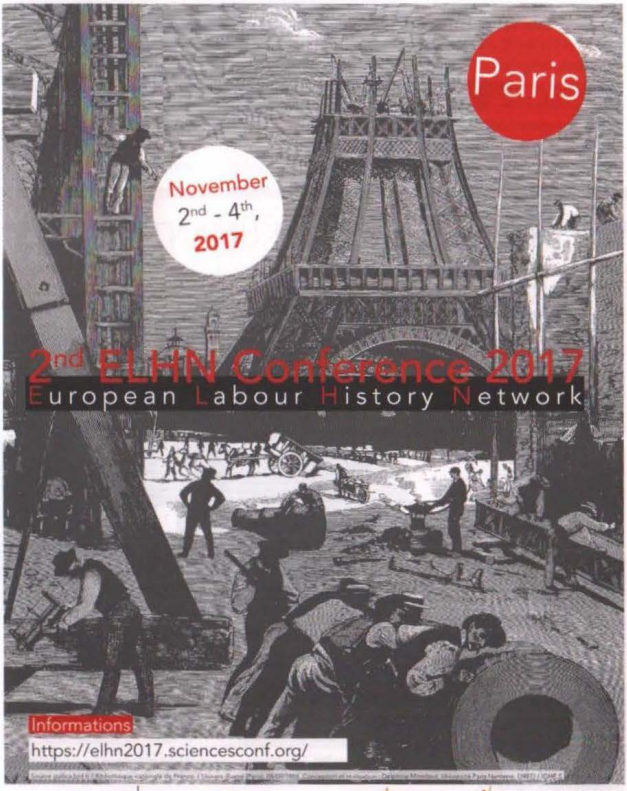
Söz konusu arşiv ve koleksiyonlar, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın sonuna İstanbul'daki bilim, kültür ve eğitim faaliyetlerine dair mektup, fotoğraf, resmi yazışma, ders notları, eskiz, mimari çizim ve harita, günlükler ve kişisel objeleri içeriyor. Proje ekibi, tarih, arkeoloji, mimarlık ve mimarlık tarihi, sanat ve sanat tarihi, müzecilik, temel bilimler gibi alanlarda bilgiler içeren bu verilerin tasniflenmesi, kataloglanması ve sayısallaştırılması çalışmalarına devam ediyor.

AVRUPA EMEK TARİHİ AĞI

Avrupa Emek Tarihi Ağı (European Labor History Network/ELHN) konferanslarının ikincisi 2-4 Kasım 2017 tarihlerinde Paris'te yapıldı. Avrupa Emek Tarihi Ağı yeni gruplara açık olduğu gibi, ağın içindeki mevcut gruplar da yeni üyelere açık... Bununla beraber Avrupa merkezli olmanın dışına çıkarak Osmanlı ve Türkiye gibi örnekler üzerinden üretilen karşılaştırma ve diyaloglar da, Emek Tarihi Ağı'nın fikren açık olduğu konular arasında yer alıyor.

GÜLAY YILMAZ

Avrupa Emek Tarihi Ağı farklı kurumsal yapılardan (enstitüler, topluluklar, arşivler, dergiler veya bireysel araştırmacılar) gelen akademisyenlerin belirli konular ve hedefler oluşturmuş farklı çalışma grupları altında emek tarihi üzerine üretim yapabilmeleri için 2013 yılında Amsterdam'da kuruldu. Emek Tarihi Ağı'nın konferansları diğer akademik konferanslardan daha farklı bir yapıda olup, belirli ortak projelerin üretilmesini hedefliyor. Bu ağda bulunan çalışma grupları kendi programlarını oluşturarak, konferans dahilinde hangi sunumlarla yer alacaklarını yine kendileri belirliyor. Grup üyelerinin iletişimini de her grubun koordinatörleri sağlıyor. Bununla birlikte çalışma gruplarının iki senede bir yapılan Avrupa Emek Tarihi Konferansları haricinde de, bülten oluşturmak, çalıştay düzenlemek veya yayın yapmak gibi konularda aktif olmaları bekleniyor. Bu anlamda Avrupa Emek Tarihi Ağı, grupların sürekliliğini ve ortak üretimlerini sağlayacak bir usul çatı durumunda.

Avrupa Emek Tarihi Ağı'nın ilk konferansı 2015 yılında 11 çalışma grubunun katılımıyla Torino'da Emek Tarihi İtalyan Topluluğu (Societa Italiana di Storia del lavoro/SISLav) tarafından düzenlendi. 2017'deki toplantıda ise Çalışan Dünyanın Tarihi Topluluğu (Association française de l'Histoire des Mondes du Travail/AFHMT), İspanyol Sosyal Tarih Topluluğu'nun da (Asociacion de Historia Social/AHS) desteğini alarak organizasyonu gerçekleştirdi. Bu toplulukların ağın konferanslarında aktif rol oynaması Avrupa coğrafyasının genişleyen temsilini simgeliyor ve emek tarihinde yeni bir dinamik oluşturuyor. Avrupa Emek Tarihi Ağı'nın bu çalışmaları "emek tarihinin dönüşü" ve "emek tarihi için savaşma" olarak değerlendiriliyor. Emek tarihi, sosyalizmin öldüğünün ilanı ile eski parlak günlerini kaybettiği görüşüne rağmen, yeni sorular ve yönemlerle daha derin bir anlam kazanıyor. Konferanslarda bugünün tarihi, emek tarihini cinsiyetlendirmek ve modernite öncesi emeğin çalışılması gibi temalarla yoğun olarak karşılaşılıyor. Neden bugünün tarihi? Günümüzün kapitalist ekonomileri artık endüstriyel değil. Karşımızda demir-çelik fabrikaları yok. Gıda ve hizmet sektöründe daha geniş işçi kitleleri çalışıyor. Uluslararası taşımacılık ve hizmet sektörleri ve/veya Amazon ve Walmart gibi şirketler işçi tanımında belirleyici oluyor. Devlet yapılarının küçülmesi, sosyal ve bireysel yardımların azalması, artan genç işsizliği

problemi ve kısıtlanmayan bir iş hareketliliği –özellikle de yüksek göç ve mülteci akımı– sonucu Avrupa'da işçi ve iş sektörleri tekrardan tartışmaya açıldı. Durumu daha da karmaşık hale getiren ise, sınıfın artık birçok alt kimlik tanımından sadece biri olarak görülmesi. Artık kişiler kendini birçok farklı şekilde tanımlıyor. Homojen kimlikler yerine daha akışkan kimlikler ortaya çıktı; etnik ve cinsel kimlik katmanları gibi. Emeğin tekrardan proletaryalaşması ve işçi sınıfı kimliğinin akışkan kimlikler arasına kaynaması hem emek tarihine olan ilgiyi artırıyor hem de bugünün tarihinin yapılmasını gerekli kılıyor.

Avrupa Emek Tarihi Ağı'nda günümüz tarihine yoğunlaşan çalışma gruplarının yanı sıra günümüzden geriye bakışta farklı tarihsel süreçlerdeki emek tiplerinin tekrar tanımlanması ve cinsiyetlendirilmesi üzerine yoğunlaşan çalışma grupları bulunuyor, ki bu da tarihin yeniden yazımını beraberinde getiriyor. Çalışma gruplarında askeri emek, ev içi emek, denizcilikte emek veya özgür ve özgür olmayan emek gibi farklı üretim tipleri uzun süreli perspektiflerle incelenmek üzere masaya yatırılıyor. Kadının geçmişten günümüze emek tarihine yerleştirilmesi ise konferansta önemli bir yer tutuyor. Birçok çalışma grubu feminist emek tarihi üzerine toplantılar düzenliyor.

Avrupa Emek Tarihi Ağı hızla ve sağlam temellerle büyüyen yeni bir oluşum. Bu seneki konferansın çalışma grupları sayısı 21'e ulaşmış durumda: Emek ve imparatorluk; ücretlendirmenin uzun süreli tarihi; feminist emek tarihi; modern Avrupa'da ücretler, aile bütçeleri ve toplumsal cinsiyet; fabrika tarihi; emekte sağlık ve çevre, askeri emek tarihi, Avrupa'da işçi yasaları ve endüstriyel ilişkiler; erken modern Avrupa'da çıraklık, iş ve üretim; 1970'den itibaren Avrupa'da madenci sendikaları bu gruplardan sadece birkaçı... Daha fazla bilgi için: https://elhn2017.sciencesconf.org/

GEÇİCİ BELGELERİN KALICI ETKİSİ: I. ULUSLARARASI EFEMERA ÇALIŞMALARI SEMPOZYUMU

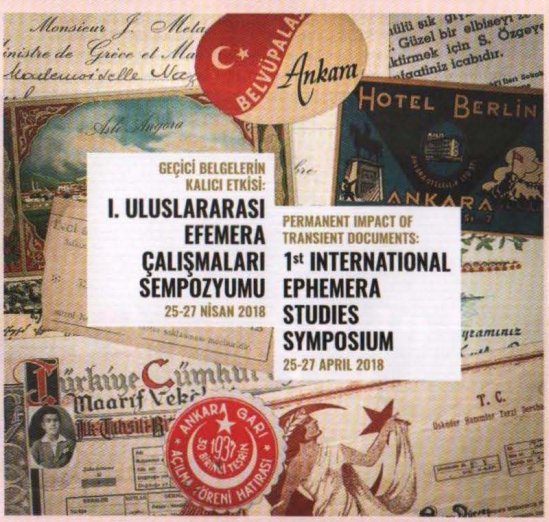

2018 yılının Nisan ayında, Türkiye'de şu ana kadar yapılmış olan disiplinlerarası efemera çalışmalarının yurtdışında yapılan benzer akademik etkinliklerle karşılaştırılıp kurumsallaşması ve bahsi geçen alanlarda yeni ve kalıcı işbirliklerinin sağlanması adına önemli ve heyecan verici bir etkinlik gerçekleşecek.

Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM) ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Tarih Bölümü işbirliğiyle 25-27 Nisan 2018 tarihlerinde Türkiye'de ilk defa düzenlenecek olan Geçici Belgelerin Kalıcı Etkisi: I. Uluslararası Efemera Çalışmaları Sempozyumu, hem ülkemizde şu ana kadar efemeraya ilgili çeşitli alanlarda yapılmış olan faaliyetleri değerlendirecek, hem de yurtiçi ve yurtdışında konuyla ilgili farklı disiplinler bağlamında araştırma ve çalışmalar yapan akademisyen, koleksiyoner, küratör ve uzmanları bir araya getirecek ve efemera çalışmaları kapsamında yöntemli, çözümsel ve tasnif eden bir yaklaşım ortaya koyarak çokdisiplinli bir bakış açısı sunmayı hedefleyecek. Türkiye'den ve dünyadan çok sayıda efemera uzmanını buluşturmayı amaçlayan bu öncü etkinlik, birbirinden farklı ve kapsamlı altı tema üzerinde odaklanacak: Bilgi ve Belge Yönetimi, Kent Çalışmaları, Koleksiyonculuk ve Müzecilik, Kültürel Çalışmalar, Sanat ve Tarih Yazıcılığı.

Sempozyumda sunum yapmak isteyen yazarlar için bildiri özetlerinin son teslim tarihi: 19 Ocak 2018.

Ayrıntılı bilgi: www.ephemeraturkey.ku.edu.tr

100. YILINDA EKİM DEVRİMİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

4-5 Kasım tarihlerinde Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) tarafından gerçekleştirilen "100. Yılında Ekim Devrimi ve Türkiye'ye Etkileri" sempozyumu ve sergisi, Ekim Devrimi tartışmalarını İzmir'e taşıdı. Sempozyuma, yalnızca son derece nitelikli ve analiz düzeyi yüksek tebliğler değil, dinleyicilerin aktif katıldığı hararetli tartışmalar da damgasını vurdu.

EROL ÜLKER

İlk gün İzmir Sanat Merkezi-Kültürpark (Fuar) ve ikinci gün İsmet İnönü Sanat Merkezi-Kültürpark (Fuar)'da gerçekleşen sempozyum, özellikle Ekim Devrimi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci üzerindeki etkilerine odaklandı. Bu konu TÜSTAV için hiç de yeni bir gündem değil aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Cumhuriyet tarihinde sol hareketler ve emek mücadelelerine ilişkin kapsamlı bir arşiv koleksiyonunu araştırmacılara açmış olan TÜSTAV, 28-29 Ekim tarihlerinde, DİSK ve Tarih Vakfı'yla birlikte 2013'ten beri devam eden Emek Tarihi Konferansları dizisinin üçüncüsüne imza atmıştı. İstanbul'da Tarih Vakfı'nın ev sahipliğinde düzenlenen Emek Tarihi Konferansı bu yıl "Emek ve Cumhuriyet: Türkiye İşçi Sınıfı Tarihine Eleştirel Bakışlar, 1923-1980" başlığıyla gerçekleştirildi. Bu etkinlikte öne çıkan konular arasında Cumhuriyet'in kuruluş süreci önemli bir ağırlığa sahipti. Söz konusu süreç aşağıdan bir tarih perspektifiyle, işçilerin, memurların ve sendikacıların tecrübeleri ekseninde tarih yazıcılığının yeniden gündemine taşındı. Cumhuriyet'in kuruluşu, Emek Tarihi Konferansı'ndan bir hafta sonra, İzmir'de gerçekleşen Ekim Devrimi sempozyumunda, bu defa Sovyetler Birliği ve Komintern'le kurulan ilişkiler, yerel sol akımların etkileri bağlamında ele alındı.

Sempozyumun açılış konuşması, TÜSTAV Başkanı Fahrettin Ozan tarafından yapıldı. Ozan'ın konuşmasını İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi ve Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan'ın "Müfrit Sosyalistler Hükümeti Ele Aldılar: Petrograd'da İnkılap ve Osmanlı" başlıklı sunumu takip etti. TÜSTAV ve Tarih Vakfı başkanlarının birbirini izleyen konuşmaları, bu iki önemli kurum arasında son yıllarda ivme kazanan ve özellikle Emek Tarihi Konferansları'nda somutlaşan ortak çalışma kültürünün bir ifadesi olarak görülmeli. Böyle bir işbirliğinin önümüzdeki dönemde Türkiye'de tarih yazımına önemli katkılar sağlayacağına hiç şüphe yok.

Mehmet Alkan'ın konuşmasını, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Ekim Devrimi'nin etkisiyle ortaya çıkan yerel sol hareketleri, bunların Bolşevikler ve Milli Mücadele ile ilişkilerini ele alan tebliğler takip etti. Bunlardan ilki, Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyesi Yavuz Aslan tarafından "Ekim Devrimi ve Bakü'deki İştirakiyuncu Teşkilatlar" başlığıyla sunuldu. Oturumlar öğle arasından sonra, TÜSTAV üyesi araştırmacı/yazar Hamit Erdem'in "Ekim Devrimi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" ve Erol Ülker'in "Mutareke İstanbul'unda İşçi Hareketi, Komünistler ve Sosyalistler" isimli tebliğleriyle devam etti. Birinci günün son konuşmasını yapan Basel Üniversitesi Öğretim Üyesi Alp Yenen'le birlikte, tartışmanın ekseni sol hareketlerden devrimci diplomasiye kaydı. Yenen'in tebliği "Berlin-Moskova-Ankara-Kabil Hattı: Cihan Harbi Sonrasında Devrimci Diplomasi" başlığını taşıyordu.

Sempozyumun ikinci günü, Işık Üniversitesi'nden Pınar Üre'nin "Devrimin Ardından: Beyaz Ruslar ve Diaspora'daki Rus Milliyetçiliği" başlıklı konuşmasıyla başladı. Ekim Devrimi'ni takiben patlak veren iç savaşın kaybedenlerini konu alan bu konuşmadan sonra, araştırmacı/yazar Foti Benlisoy "Protesto, Grev, İsyan: Anadolu'daki Yunan Ordusunda Komünist Propaganda ve Faaliyet, 1919-1922" isimli tebliğini sundu. Benlisoy konuşmasında,

Yunan ordusunun Anadolu hareketine karşı aldığı yenilgide. Yunan komunistlerin oynadığı aktif rolü ve enternasyonalist dayanışmanın önemini vurguladı. Öğleden sonraki oturumlarda 1920'li yıllarda ve II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin iktisadi ve diplomatik boyutları konu edildi. Bilkent Üniversitesi Öğretim Üyesi Samuel J. Hirst tarafından Türkçe yapılan konuşma "Antiemperyalizm ve Ulusal Kalkınma: 1920'lerde Sovyet-Türk Ekonomik İlişkileri" başlığını taşıyordu. Bunun ardından, yine Bilkent Üniversitesi'nden Onur İşçi "Büyük Anayurt Savaşı Arifesinde Türk-Sovyet İlişkileri" isimli çalışmasını sundu. Sempozyumun kapanış konuşmasını, TÜSTAV Yönetim Kurulu Sekreteri Erden Akbulut yaptı. "Oktobr Devrimi, Komintern ve Türkiye'de Komünist Hareketin Biçimlenişi" başlıklı bu tebliğde, kuruluş döneminden başlayarak, Türkiye komünist hareketinin gelişiminde ortaya çıkan başlıca tarihsel eğilimler uluslararası bağlamda ve Komintern'le ilişkiler çerçevesinde ele alındı.

Sempozyumun ilk günü İzmir Sanat Merkezi salonunda açılışı yapılan sergi, Ekim Devrimi'nin Türkiye'ye etkilerini konu alan ciddi bir görsel çalışmanın ürünüydü. Sergide yer verilen, özellikle Bakü, İstanbul ve Ankara merkezli komünist çevre ve şahsiyetlere ilişkin görsel materyal esas itibarıyle TÜSTAV arşiv koleksiyonlarından derlendi. Serginin metinleri Hamit Erdem tarafından kaleme alındı, küratörlüğünü ise Hamit Erdem ile birlikte Ekrem Tükenmez üstlendi. Etkinliğin tüm görsel tasarımını Hamza Öz yaptı.

"Ekim Devrimi ve Türkiye'ye Etkileri" sempozyumu ve sergisi bütünüyle gönüllü emeğiyle gerçekleşen, son derece başarılı ve iyi organize edilmiş bir etkinlik olarak hatırlarda kalacak. Böyle bir organizasyonu üstlendikleri için başta Ali Akgün ve Haluk Tekeli olmak üzere tüm TÜSTAV-İzmir ekibine; İsmet Aktaş, Ali Arı, Nizamettin Aktaş, Necmettin Filiz, Tahsin İşbilen ve Osman Korkmaz'a, İstanbul'dan, Ankara'dan, Erzurum'dan ve Basel'den gelerek araştırmalarını paylaşan tüm katılımcılara; toplantıları büyük bir dikkatle takip ederek soru ve yorumlarıyla katkıda bulunan tüm izleyicilere çok teşekkürler.

EROL ÜLKER
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ
TÜSTAV YÖNETİM KURULU ÜYESİ

FİKİRLER, KİŞİLER VE DEĞİŞİMLER: 1917-2017 ARASI RUS-TÜRK ETKİLEŞİMİ

BERAT SEÇKİN DEMİROK

2 Kasım'da Orient-Institut'ta gerçekleşen "Rus Devrimi ve Türkiye: 1917-2017" başlıklı seminer dizisi kapsamında Dr. Zaur Gasimov, Rus-Türk ilişkilerine dair bir perspektif sundu. Konuşmasında, Rusya ile Türkiye'nin Karadeniz ve kısmen Orta Asya başta olmak üzere yüzyıllar boyunca birden fazla sınırı bulunan iki komşu ülke olduğunu vurgulayan Gasimov, aynı zamanda, 18. ve 19. yüzyıllarda Romanov ve Osmanlı Hanedanları dönemlerinde iki ülke arasında çeşitli göç dalgaları yaşandığını söyledi, 20. yüzyılda ise gelişme yönünden iki ülke arasında bir asimetri görüldüğünü, bunun da Sovyetler Birliği'nin iki büyük dünya gücünden biri haline gelmesiyle, diğer yandan NATO'nun bir parçası haline gelen Türkiye'de ise Cumhuriyet sonrası bir gelişimin olmasıyla açıklanabileceğini ifade etti. Rusya, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları'nın üçünün de 20. yüzyılın başında yıkılışı üzerine vurgu yapan Gasimov, bununla birlikte Rusya'nın siyasi dönüşümünün farklı olduğunu ve sadece birkaç sene içerisinde Sovyet Rusya olarak geri döndüğünü; II. Dünya Savaşı esnasında, Britanya ve Fransa İmparatorlukları'nın kolonilerini kaybettiğini fakat benzer bir durumun Rusya'da yaşanmadığını, diğer iki ülkenin aksine savaştan sonra Rusya'nın, bir nükleer güç haline geldiğini belirtti. Gasimov, iki ülkede yapılan çalışmalara Aleksandr Samoyloviç'in Osmanlı Türkçesi üzerine yaptığı araştırmaları ve Hikmet Cevdetzade'nin Andrey Kononov'la ortak hazırladığı *Çağdaş Türkçenin Grameri*'ni örnek gösterdi. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye odaklı çalışmalarda artış olduğunu, Moskova'dan Erivan'a kadar pek çok Sovyet kentindeki kurumda Türkiye'de köylü sınıfının tarihi gibi konuların araştırıldığını aktardı.

Türkiye'nin Rusya'ya dair araştırma ve yaklaşımlarında ise Kafkasya, Kırım ve Orta Asya'dan Türkiye'ye gelen ve aralarında Şefika Ortaylı, Ahmed Caferoğlu ve Nimet Akdes Kurat gibi isimler olan, göçmenlerin rol oynadığını ifade etti.

Gasimov, Rusya araştırmacılarının eğitiminin Soğuk Savaş dönemi nedeniyle kısıtlı kaldığını belirtti. Öte yandan Türk tarafında Zeki Velidi Togan gibi araştırmacıların, 1920'li, 30'lu ve 40'lı yıllarda özellikle eski memleketlerine yönelik çalışmalar yaptığına dikkat çekerek, bu durumun araştırmaların yazımına etki ettiğini ve içeriklerinin ideolojik önyargılar taşıyabileceğini belirtti.

Sovyetler Birliği'nde en ünlü Türkün Nâzım Hikmet olduğunu belirten Gasimov, şairin Sovyetler Birliği'nde uzun bir süre ikamet ettiğini, 1963 yılında Moskova'da vefat ettiğini ve Sovyetler Birliği'ndeki en ünlü sahnelerden biri olan Mariinsky Tiyatrosu'nda, 1961 Mart'ında prömiyeri gerçekleştirilen, büyük bir başarı yakalayan *Aşk Hikâyesi* adlı oyunun opera metnini yazdığını ifade etti. Nâzım Hikmet'in, Ferhat ile Şirin'in hikâyesine dayanan opera metninî de birkaç bestekâra gönderdiğini, bunlardan birinin Şostakoviç'in öğrencilerinden Gara Garayev olduğunu fakat Garayev'in müzik bestelemeyi reddetmesiyle birlikte teklifi kendi öğrencilerinden Bakü Devlet Konservatuarı öğrencisi Arif Melikov'a ilettiğini belirtti. Oyunun büyük başarı yakalamasının nedenlerine oyun sahnelendiği sırada henüz 14 yaşında olan balerin Maya Plisetskaya'nın kariyerini örnek gösteren Gasimov, aynı zamanda oyunun Bolşoy Tiyatrosu'nun repertuarında 50 yıldan uzun süredir yer aldığını, böylece Nâzım Hikmet'in bağlantıları sayesinde oyunu binlerce kişinin seyrettiğini ve oyunun dünya çapında üne kavuştuğunu vurguladı.

Dr. Zaur Gasimov.

Türk-Rus ilişkilerine edebiyat yönünden de değinen Gasimov, bu hususta Orhan Pamuk'un eserlerine ait Rusça çevirilerden bahsetti ve Sovyetler Birliği'ne önceden mensup olan Azerbaycan, Litvanya ve Ukrayna gibi ülkelerde de Rusça çevirilerin yapıldığına dikkat çekti. Kazakistan gibi Türki Cumhuriyetlerde dahi Rusça çevirilerin olduğunun altını çizerek, bu durumun da Orhan Pamuk'un kitaplarıyla Orta Asya entelektüel çevresi arasında Rusçanın aracı görevi görmesi demek olduğunu sözlerine ekledi.

SULTAN V. MEHMED REŞAD VE DÖNEMİ SEMPOZYUMUNUN ARDINDAN

TBMM Milli Saraylar tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda 2-4 Kasım 2017 tarihlerinde, doğumunun 173. yılı münasebetiyle "Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi" başlıklı bir sempozyum düzenlendi. Sempozyumun açılış konuşmasını ve kapanışla beraber bazı oturumları takip edebilme fırsatı buldum. Bu nedenle burada kaleme aldığım rapor, sempozyumun yalnızca takip edebildiğim kısmını kapsamaktadır.

MEHMET HACISALİHOĞLU

Geçen yıl düzenlenen "Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi" konulu sempozyumda takdim edilen bildiriler bu yıl içinde bir kitap halinde yayımlandı (*Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, ed. F. Gün ve H.İ. Erbay, İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017). Burada konuyla ilgili 41 makale yer almaktadır. Meclis Başkanı İsmail Kahraman'ın özel ilgisi ve teşviki neticesinde düzenlenen bu sempozyumların yanında, Milli Saraylar son dönem Osmanlı sultanları hakkında birçok yeni yayın da hazırladı.

Bu yayınlar ve düzenlenen bu sempozyumla Mehmed Reşad'ın şimdiye kadar ihmal edilmiş tarihi önplana çıkarılmaya çalışılmaktadır. Yayınların takdim yazısını kaleme alan İsmail Kahraman, Mehmed Reşad'ı "iktidar paylaşımına, hatta İttihad ve Terakki'nin iktidar gaspına razı olmuş", "Meşrutiyet döneminin hiçbir hatasından mes'ul" olmayan "müstesna ve değerli Padişah" olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilgili de "Yönetimi güç merkezli olarak ele geçiren İttihad ve Terakki Cemiyeti yöneticileri Babıâli baskınlarıyla hükümeti devirmiş, istibdadın her yöntemini kullanmışlardır. Kişisel menfaatler uğruna her türlü yolsuzluğa bulaşmış, hırsları, menfaatleri ve emniyetleri uğruna devleti en uzun ve kanlı savaşlara sokarak Osmanlı Devleti'ni dört senede uçuruma sürüklemişlerdir" şeklinde ve başka bir takdim yazısında da "İttihad ve Terakki yönetiminin becerisiz ve basiretsiz kararlarıyla binlerce vatan evladı cephelerde şehit düşmüş ve milyonlarca kilometre toprak kaybedilmiştir" şeklinde son derece olumsuz bir tablo çizmektedir. Sempozyuma bizzat katılarak destek olan İsmail Kahraman, mikrofonu eline aldığı her fırsatta bu "iyi sultan, kötü İttihatçı" zıtlığını vurgulamıştır.

Soğukkanlı ve tarafsız bir tavır almak yerine bu kadar duygusal ve keskin bir siyah-beyaz tablo çizmesi sempozyuma katılan tarihçilerin bir kısmını etkinliğin bilimselliği noktasında biraz endişelendirmişse de, İsmail Kahraman düşüncelerinin şahsi kanaatleri olduğunu vurgulamış ve katılımcılara bu görüşleri empoze etmeye çalışmamıştır. Açılış konuşmasının en tanınmış Jön Türk uzmanlarından Şükrü Hanioğlu'na, kapanış konuşmasının da tarihin mitleştirilmesine karşı çıkışıyla tanınan İlber Ortaylı'ya yaptırılması, İttihad ve Terakki Cemiyeti üzerine çalışan bizlerin geçen seneki sunuşlarımıza rağmen bu sempozyuma da davet edilmemiz organizatörlerin sempozyumun bilimselliği konusunda samimi olduğunu göstermektedir. Çoğunluğu yakınçağ Osmanlı tarihi ve II. Meşrutiyet dönemi uzmanı olan tarihçiler– İsmail Kahraman'ın çizdiği siyah-beyaz tablonun aksine– dönemin tarihini farklı boyutlarıyla ele almış ve farklı gri tonları olan bir tablo ortaya koymuşlardır. Einstein'ın "Önyargıları parçalamak atomu parçalamaktan daha zordur" sözünü teyit edercesine klişeleşmiş yargılar değişmese de bu sempozyum demokratik bir havada gerçekleşmiş ve birçok değerli bildiri sunularak dönemin tarihi ele alınmıştır. Bu bildirilere dayanarak hazırlanacak makaleler Milli Saraylar tarafından bir derleme kitapta toplanarak yayımlanacaktır.

Sempozyumun açılış konuşmasını yapan, Jön Türkler hakkındaki çalışmalarıyla haklı bir üne sahip olan Princeton Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Şükrü Hanioğlu, Sultan Reşad döneminin üç boyutta incelenebileceğini belirtmiştir: 1. Sultan Reşad dönemi Osmanlı ve Türkiye tarihi açısından nasıl dönemselleştirilebilir? 2. Bu dönemin günümüze ulaşan etkileri, yani bir devamlılık var mıdır? 3. Sultan Reşad padişahlığı dönemindeki gelişmeleri ne denli etkileyebilmiştir? Hanioğlu ortaya koyduğu sorulara bizzat kendisi de cevap vermeye çalışmış ve bu meselenin nasıl ele alınması ve değerlendirilmesi gerektiğini tartışmıştır.

Hanioğlu'na göre Sultan Reşad dönemi Osmanlı tarihinin "II. Meşrutiyet Dönemi"dir. Tarık Zafer Tunaya'nın deyimiyle bu dönem bir "siyaset laboratuvarı"dır. Birçok fikir akımının olduğu II. Meşrutiyet yılları modern Türkiye'nin başlangıcı olarak görülebilir. Hanioğlu II. Meşrutiyet Dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir devamlılık olduğu vurgusunu yapmıştır. Öyle ki Çankaya'da 1960 yılına kadar İttihat ve Terakki üyeleri oturmuştur. II. Meşrutiyet dönemi ile Cumhuriyet arasındaki devamlılık Işkodra'dan Basra'ya uzanan coğrafyada kurulan diğer devletlerde de görülür; fakat erken Cumhuriyet dönemiyle farklılıklar da vardır. Örneğin 1930'larda II. Meşrutiyet döneminin sosyolojik millet tanımı yerine antropolojik millet tanımı ön plana çıkmıştır. Hanioğlu son olarak Sultan Reşad'ın rolünü ele almakta ve söz konusu katkının "yok derecesinde" olduğunu belirtmektedir. "Meşrutiyetperver padişah" olarak İttihatçıların kendisine biçtiği rolle yetinmek zorunda kalmış, kendi zafiyetinin bilinci içinde de buna herhangi bir itirazı olmamıştır. 31 Mart vakasından sonra tam da sarayın büyük ölçüde devre dışı kaldığı bir dönemde İttihatçılar tarafından tahta çıkarılmış olan Sultan Reşad'ın, 1909 anayasa düzenlemeleriyle yetkileri daha da sınırlandırılmış ve 1913 sonrası idare-i örfiyye

döneminde etkisi daha da azalmıştır. Rolünün zayıf olmasında karakter özellikleri ikincil önemdedir, bununla birlikte şehzadeliği döneminde de siyasete ilgisi az olmuştur. "Halka göstermemekle kendisine en büyük iyiliği yapmakt ayım" diyen Abdülhamid'in veliahdın bu anlamdaki sızlanmasına verdiği bu cevap durumunu fazlasıyla gözler önüne sermektedir. Hanioğlu'na göre "Aslında Reşad Efendi Jön Türklerin tercih ettiği bir padişah değildir. Önce V Murad ve sonra Yusuf İzzeddin Efendi tercih edilıyordu." Fakat diğerlerinin sağlık problemleri nedeniyle tek aday olarak kalmıştır. "İttihad ve Terakkı Cemiyeti Reşad Efendi'nin ilgisizliğini ve yetersizliğini kullanacağını düşündü ve öyle oldu." Sultan Reşad sadece İttihad ve Terakkı Cemiyeti'ne değil tüm güç sergileyenlere karşı pasif kalmıştır. "Cemiyet ne der? Talat ne der?" şeklinde cevaplar vererek cemiyete karşı bir tavır almamışır. Sultan'ın Rumeli seyahatı de en ince ayrıntısına kadar İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından hazırlanmış ve icra olunmuştur. Sultan Reşad, Mevlevi tarikatı mensubudur Dedesi II. Mahmud'u çok kan döktüğü gerekçesiyle eleştirmiştir. Ölümünden önce de "Beni rahat bıraksalar da haysiyetimle ölsem" diyerek padişahlık süresini tamamlamıştır. Özetle, Hanioğlu'na göre Sultan Reşad "İttihatçıların kullandığı bir sembol" olmuştur.

Hanioğlu'nun çizdiği bu çerçeveyi teyit edercesine, sempozyum "Sultan Reşad Sempozyumu"ndan ziyade "II. Meşrutiyet Dönemi ve Jön Türkler Sempozyumu" şeklinde devam etmiştir.

Sempozyumun takip edebildiğim kısmında bir kısım bildiriler oldukça özgün ve ilginç konuları içerirken bir kısmı da yalnızca genel nitelikte olup, konuya ilişkin yeni bir belge ya da yorum getirememiştir. Küçük bir kısımda ise mevcut literatür bile dikkate alınmamış ve toplantıya hiçbir katkıları olmamıştır.

Ahmet Aksın (Fırat Üniversitesi), Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 10 adet Kısas Defterinden 10. defterin 31 Mart vakası yargılamalarını içerdiğini ve yargılamaların ne şekilde yapıldığını ele almıştır. Bu defterin arşiv kataloğunda yanlışlıkla 1903 olarak tarihlendirildiğini, bu nedenle şimdiye kadar pek dikkat çekmediğini, ama gerçekte 1909 yılını içerdiğini ortaya koymuştur. Zekeriya Türkmen (29 Mayıs Üniversitesi), Sultan Reşad dönemi ordu-siyaset ilişkilerini kapsamlı bir şekilde ele almış ve 1913 Babıâli baskını ile ordunun siyaseti dizayn etmesi anlayışının yerleştiğini belirtmiştir. Aynı oturumda sunuş yapan Ömer Turan (Orta Doğu Teknik Üniversitesi), Balkan Savaşları'nı yalnızca genel hatlarıyla öncesi ve sonrasıyla anlatmıştır. Makedonya Devlet Arşivleri'nden toplantıya katılan Adnan Şerif toplantıda Makedonya sorununu ele almış, fakat konuyla ilgili uluslararası literatürü dikkate almadan hazırlamış olduğu bildirisinin katkısı oldukça sınırlı kalmıştır. Nurettin Gemici (İstanbul Üniversitesi), 1915-1918 arasında Osmanlı'ya gelerek eğitim reformu alanında çalışmış Dr. Franz Schmidt'i ve faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmiştir. Toplantıya bir başka önemli katkı İlhami Yurdakul'dan (Şeyh Edebali Üniversitesi) gelmiştir. Yurdakul, İlmiye zadeğanı (beşik uleması) ve II. Meşrutiyet dönemindeki durumlarını ele aları bildirisinde, müderrisolmada önemli imtiyazları olan bu sınıfın 5 ile 15 yaş arasında mülazemet aldıklarını örnekleriyle ortaya koymuştur; fakat II. Meşrutiyet döneminde hiç kimseye bu imtiyazlardan yararlanma imkânı verilmediğini, "İstanbul Müderrisliği" unvanının yalnızca sınavla alınabildiğini belirtmiştir." Mucize Ünlü (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), II. Meşrutiyet döneminde Kosova'da okullaşma ve eğitim faaliyetlerini ele almış, özellikle bölgedeki Arnavutların Osmanlı'ya sadakatini güven altına almak için eğitimin geliştirilmeye çalışıldığını ve örneğin 1912 yılında bölgeye 40 bin civarında kitabın gönderildiğini belirtmiştir. Vehbi Baysan (İbn Haldun Üniversitesi), "Sultan Reşad Döneminde Toplum Mühendisliği Olarak Milli Eğitim" gibi iddialı bir başlık taşıyan sunumunda sunum süresini iyi ayarlayamadığından tezini ifade edememiştir. Mehmet Hacısalihoğlu (Yıldız Teknik Üniversitesi), II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki iktidarı ile Osmanlı gayrımüslim milletlerinin (Rum ve Ermeni Patrikhaneleri, Bulgar Eksarhlığı) arasındaki çatışmaları Almanya'da 1872-1878 arasında Bismarck hükümeti ile Katolik Kilisesi ve Papalık arasındaki çatışmalarla karşılaştırmış ve Almanya'daki bu çatışma için kullanılan *Kulturkampf* (Kültür Kavgası) kavramının Jön Türkler ve gayrımüslim cemaatler arasındaki ilişkiler için de kullanılabileceği önerisinde bulunmuştur. Bu karşılaştırma yoluyla II. Meşrutiyet dönemi hükümet-gayrımüslim cemaat ilişkilerinin daha iyi anlaşılabileceğini belirtmiştir. Serkan Yazıcı (Sakarya Üniversitesi), II. Meşrutiyet döneminde İslamcılık tartışmalarını, Abdulkerim Asılsoy (Kırklareli Üniversitesi) da Türkçülük tartışmalarını değerlendirmiştir. Murat Çağlayan (Frankfurt Goethe Üniversitesi) ise Osmanlı'da Rumlar ile Avrupa'da Yahudilerin devlete sadakat ilişkisini karşılaştırmalı bir şekilde ele almaya çalışmış, fakat zamanı iyi kullanamaması nedeniyle tezini ifade edememiştir.

Toplantıda konuşan Necmettin Alkan (Karadeniz Teknik Üniversitesi), önceleri temsil ettiği "kötü İttihatçılar, mükemmel Sultan" önyargısını aştığını ve II. Meşrutiyet dönemini efsane ve dedikodu tarihçiliğinden bağımsız olarak ele alabileceğini bu toplantıdaki sunuşunda göstermiştir. Türk-Alman askeri ittifakının modern Osmanlı diplomasisinin bir sonucu ve ürünü olduğunu ikna edici bir şekilde ortaya koymuştur. Aynı oturumda konuşan Gültekin Yıldız (Milli Savunma Üniversitesi), "Başkomutan Olarak Sultan V. Mehmed Reşad" başlığını taşıyan tebliğinin ilk cümlesi olarak sultanın herhangi bir rolünün olmadığını belirtmiştir. Böylece bu bildiri başlığı içi doldurulamamış bir tebliğ başlığı olarak program sayfalarında kalmıştır. Mesut Uyar (New South Wales University) bildirisinde "Arap İsyanı ve Medine Savunması" hakkındaki mitleri ele alarak,

bu milleri çürüten tarihsel verileri çok başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Örneğin Arap yarımadasında yalnızca Şerif Hüseyin'in olmadığını, başka kabilelerin farklı bölgelerde hâkim olduğunu ve bunların çoğunun Osmanlı'nın yanında yer aldığını, hatta Osmanlı'nın mücadele ettiği Şerif Hüseyin'in pozisyonunun zayıflaması üzerine savaş sonrasında Suud ailesinin üstünlüğü ele geçirdiğini ve nihayet İngiliz casusu Lawrence'in başarılarının da abartıldığını, gerçekte tahrip edilen Osmanlı lokomotifi sayısının çok az olduğunu ortaya koymuştur. Mesut Uyar ayrıca kapanış oturumu konuşmacısı olarak da sempozyumla ilgili çok başarılı bir eleştiri yapmıştır. Bilge Karbi (Beykent Üniversitesi) konuşmasında Dünya Savaşı sürecinde Sultan Reşad ile Avusturya İmparatoru Franz Joseph'i başarılı bir şekilde karşılaştırmışır. Konuşma metnini okuma fırsatı bulduğum Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu (İstanbul Üniversitesi), II. Meşrutiyet döneminde İstanbul Bulgarlarının nüfusu, yerleşim yerleri, meslekleri ve okul durumunu ele almıştır

Sempozyumun dinleyemediğim panellerinde de önemli bildiri başlıkları mevcuttur. Bunlar arasında Candan Nemlioğlu'nun (Hitit Üniversitesi) Sultan Reşad Türbesi'ni, Husrev Subaşı'nın (Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi) Sultan Reşad Türbesi yazılarını, Uğur Derman hat sanatını, Ali Rıza Özcan'ın (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi) Sultan Reşad Türbesi kitabesini, Mehmet Ö. Alkan'ın (İstanbul Üniversitesi) II. Meşrutiyet döneminde "militer Türk milliyetçiliğinin icadı"nı, Evren Mercan'ın (Milli Savunma Üniversitesi) donanmayı, Kadir Kon'un (İstanbul Teknik Üniversitesi) Alman gazeteci Stürmer'in kitabını, Naci Yorulmaz'ın (Kızılay) Osmanlı-Alman savunma sanayii anlaşmalarını, Mustafa Yeni'nin (İstanbul Üniversitesi) askeri istihbaratı ele alan bildirileri bulunmaktadır. Ayrıca "Sultan Reşad Dönemi İlmiye ve Ulema" başlıklı oturumda Mustafa Özel (Şehir Üniversitesi), Arzu Güldöşüren, Güllü Yıldız (Marmara Üniversitesi), Zeynep Altuntaş bildiriler sunmuştur. "Tasavvuf, Merasim ve Kamuoyu" başlıklı oturumda Fatmagül Demirel (Yıldız Teknik Üniversitesi), Süleyman Kızıltoprak (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi), Sezayi Küçük (Sakarya Üniversitesi); "Sultan Reşad'ı Anlamak" başlıklı oturumda Ali Şükrü Çoruk (İstanbul Üniversitesi), Davut Hut (Marmara Üniversitesi), Ayşe Aksu, Yakoob Ahmad (İstanbul Üniversitesi); "I. Dünya Savaşı ve Cihad-ı Ekber" başlıklı oturumda İhsan Süreyya Sırma (Siirt Üniversitesi), Metin Akış (Kilis Üniversitesi), Mustafa Çolak (Gaziosmanpaşa Üniversitesi); "Sultan Reşad ve Balkanlar" başlıklı oturumda Feheri Ramadani (Tetova Devlet Üniversitesi), Muzaffer Bislimi (Makedonya Devlet Arşivi), Ayten Ardel (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Sibela Alimovska (Üsküp); "Osmanlı'nın Son Döneminde Arap Bölgeleri" başlıklı oturumda Arap araştırmacılar A. A. Al-Sharkawy (Zagazig Üniversitesi), A. Alwishy (Kuveyt Üniversitesi), S. M. Al-Amiri (Fas) ve Mustafa İnce (İstanbul Teknik Üniversitesi) bildiri sunmuşlardır. "Meşrutiyet'te İş, Erzak ve Sağlık Politikaları" başlıklı oturumda Safiye Kıranlar (Sakarya Üniversitesi), Mehmet Ali Doğan (İstanbul Teknik Üniversitesi), Sevim Erdem (Bitlis Eren Üniversitesi); "Sultan Reşad ve Musiki" başlıklı oturumda Erhan Özden (İstanbul Üniversitesi), Hikmet Toker (İstanbul Üniversitesi), O. Guneş Ayas (Yıldız Teknik Üniversitesi); "Sultan Reşad ve Şehzadesi" başlıklı oturumda Kemalettin Kuzucu (Marmara Üniversitesi), Abdülhekim Koçin (TBMM), Mehmet Korkmaz (Deniz Müzesi), Z. Emel Ekim (Sağlık Bilimleri Üniversitesi) bildiri sunmuşlardır. "Rumeli Seyahati, Balkan Krizi ve Arnavutlar" başlıklı oturumda Adnan İsmaili (Tetova Devlet Üniversitesi), Süleyman Baki (Tetova Devlet Üniversitesi), Hasip Saygılı (Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi), Agron Islami (Priştina Ali Hadri Tarih Enstitüsü) bildiri sunmuşlardır. Ayrıca Mirjana Marinkoviç (Belgrad Üniversitesi), Nil Sarı (İstanbul Üniversitesi), göç konusundaki çalışmalarıyla tanınmış Nedim İpek (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Hamdi Genç (Medeniyet Üniversitesi), Filiz Dığıroğlu (Marmara Üniversitesi) sempozyumda bildiri sunanlar arasında yer almıştır.

Kapanış panelinin oturum başkanlığını TBMM Genel Sekreter Yardımcısı Yasin Yıldız yapmış ve panelin konuşmacıları Ömer Turan, Mesut Uyar ve İlber Ortaylı hem sempozyumu genel hatlarıyla değerlendiren, hem de dönemin ne şekilde ele alınması gerektiğini ortaya koyan, açılış konuşmasını yapan Şukrü Hanioğlu'nun görüşlerini de büyük ölçüde destekleyen önemli tespitler yapmışlardır. Hepsinin ortak mesajı dönemin mitlerden arındırılmış bir şekilde ele alınması gerektiği yönünde olmuştur. Bu başarılı toplantının bildirilerinden geliştirilecek makaleler ilerleyen dönemde bir derleme kitap şeklinde yayımlanacaktır.

DİPNOT

1 Konuyla ilgili ayrıca bkz. İlhami Yurdakul, Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878) (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017).

PROF. DR. EDHEM ELDEM, COLLÈGE DE FRANCE'IN ULUSLARARASI TÜRK VE OSMANLI TARİHİ KÜRSÜSÜ'NDE

COLLÈGE DE FRANCE
1530

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi ve *Toplumsal Tarih* yayın kurulu üyesi Edhem Eldem. Collège de France'da Uluslararası Türk ve Osmanlı Tarihi Kürsüsü'ne seçildi. Eldem, bu görevi çerçevesinde beş yıl süreyle konferanslar verecek ve araştırma yapacak.

1530'da Fransa Kralı I. François tarafından hayata geçirilen Collège de France'ın sistemi, birikim ve çalışmaların kamuya açık konferanslarla geniş bir kitleyle paylaşılmasına imkân verilmesi üzerine kurulu. Türkiye'den ilk defa Edhem Eldem'in seçildiği beş yıllık uluslararası kürsüler, Collège de France'a uzun süreli kazandırılmak istenen ve Fransa dışında bulunan kendi kurumlarındaki görevlerine devam eden bilim insanları için ayrılmış durumda. Çağdaş Arap Dünyası (Henry Laurens), Batı Avrupa'da İktidar Tarihi (Patrick Boucheron), Kuran Tarihi (François Déroche), İslam Öncesi Orta Asya Tarih ve Kültürleri (Frantz Grenet), İlk Modernlik Tarihi (Sanjay Subrahmanyam), Mezopotamya Medeniyeti (Dominique Charpin), Bizans Yazı Kültürü (Jean-Luc Fournet), Avrupa Sanat Kültürü Mirası Tarihi (Benédicte Savoy) kurumda halihazırda çalışmalarına devam eden ve "Türk ve Osmanlı Tarihi" kürsüsüyle doğrudan veya dolaylı ilişki içinde bulunan kürsülerden bazıları.

Collège de France profesörler kurulu tarafından oluşturulan Uluslararası Türk ve Osmanlı Tarihi Kürsüsü'ne seçilen Edhem Eldem, 21 Aralık 2017'de gerçekleşecek açılış konferansından sonra Ocak ve Şubat 2018'de Collège de France'ta "Batı'nın karşısında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye" konulu bir konferans dizisine başlayacak.

TARİH VAKFI-NİLÜFER BELEDİYESİ İŞBİRLİĞİ

Nilüfer Belediyesi, Tarih Vakfı işbirliğiyle kent kültürüne büyük katkı sağlayacak olan Tarih Buluşmaları'na ev sahipliği yapmaya hazırlanıyor. Düzenlenecek buluşmalarda, kente değer katan isimlerin hayatlarından sosyal ve siyasi yaşam tarihine kadar pek çok konu tartışılacak. Bir yıl boyunca sürecek olan Tarih Buluşmaları'nda spordan popüler kültüre, sosyal dönüşümden siyasi gelişmelere pek çok konu konuşulacak ve geçmişin perdesi aralanacak.

Nilüfer Belediyesi Halk Evi'nde düzenlenen ortak basın toplantısında Tarih Buluşmaları hakkında detaylı bilgi veren Nilüfer Belediyesi Başkanı Mustafa Bozbey, tarih bilincini yaymak ve tarihi mirası gelecek kuşaklara aktarmak açısından anlamlı bir adım attıklarını belirterek "Bundan böyle her ay Tarih Vakfı işbirliğiyle düzenlenecek söyleşilerle geçmişimizin perdesini aralayacağız. Hatta umuyorum ki bazı konularda sımsıkı kapalı olan bu perdeleri iyice açarak gerçeklere ulaşma olanağını da bulacağız. Her geçen gün koleksiyonunu zenginleştirmeye çalışan kütüphanelerimiz tarihi araştırmalarla hem bu kentin hem de Türkiye'nin kültürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu yüzden, kentimizi ve ülkemizi ilgilendiren tarihi araştırmaları halkla buluşturmak adına, Tarih Vakfı ile ortak çalışmalara başladık. 2017-2018 etkinlik sezonunda Tarih Vakfı iş birliği ile 6 etkinlik planladık. Bu etkinliklerde katılımcılara, Tarih Vakfı kitaplarını da dağıtacağız" dedi.

Basın toplantısında konuşan Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan da Nilüfer Belediyesi'nin kültür çalışmalarına önem verdiğinin altını çizerek şunları söyledi: "Nilüfer Belediyesi ile Tarih Vakfı'nın ilişkisi gündeme geldiğinde hiç tereddüt etmedik. Nilüfer Belediyesi benim uzaktan izlediğim; iş yapan, sanata, emeğe, kültüre değer veren bir belediye. Nilüfer Belediyesi'nin bir ilçe belediyesi olmasına rağmen bir büyükşehir belediyesini aşan derecede kültüre, sanata, bilime, müziğe verdiği değeri bildiğim için işbirliği yapabiliriz diye düşündük. Burada ilk etkinlik olarak Zeki Müren'i önerdik, çünkü Zeki Müren üzerine ilk akademik çalışma vakfımızdan çıktı. Diğer toplantı başlıklarını belirlemek de bizim için kolay oldu. İşçi, demokrasi, kadın meselesi gibi temel sorunları ve konuları işleyeceğiz. Ama tarih demek yalnızca ciddi ve asık suratlı bir tavırla yapılacak işler değil. *Bir Muhabbet Kuşu Zeki Müren* gibi, futbol tarihi gibi, mizah gibi etkinlikleri de bunların yanı sıra tasarlamış olduk. Çok verimli bir işbirliği olacak ve iki kurum da karşılıklı olarak birbirine değer katacak."

"Bir Muhabbet Kuşu: Postmodern Gölgeler Işığında Zeki Müren" başlıklı söyleşiyle Bursa'nın yetiştirdiği en önemli sanatçılardan biri olan Zeki Müren'in hayatının ele alındığı Tarih Buluşmaları'nın ilk toplantısında katılımcılarla birlikte Türkiye'nin o dönemki toplumsal dönüşüm süreci tartışıldı.

Akademisyenlerin ve araştırmacıların konuk olacağı bu etkinlikler kapsamında 9 Ocak 2018'de "İşçilerin Sınıf Olma Tarihi", 6 Şubat 2018'de "Türkiye ve Bursa'da Futbol Tarihi", 6 Mart 2018'de "Kadın Hareketinin Saklı Tarihi", 7 Mayıs 2018'de "Osmanlı'dan Günümüze Darbelerin Tarihi" ve 8 Mayıs 2018'de "Türkiye'de Mizah ve Muhalefet" konuları ele alınacak.

BARIŞIN DİLİ: GENÇLER TARİHİ OLAYLARI FARKLI PERSPEKTİFLERDEN TARTIŞIYOR VE YAZIYOR

Tarih Vakfı yürütücülüğünde on bir özel okulun sosyal bilimler öğretmenleri, tarih eğitiminin barışçıl bir tarih bilincinin sağlanmasına hizmet edebileceğini göstermek, orta öğretim aşamasındaki öğrencilerin tarihsel empatilerini geliştirmek ve tarihi olaylara çoklu perspektiflerden bakabilme yeteneklerini geliştirmelerini sağlamak için bir araya geldi.

Seminer, Mehmet Ö. Alkan'ın "En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak" başlıklı konuşmasıyla başladı. Akademisyen olarak tarihle uğraşmak için aslında iyi bir sosyal bilimci olmak ve makro bakmayı öğrenmek gerektiğini, tarihe günümüzü anlamaya çalışan bir perspektifle bakılırsa anlamlı olacağını söyleyen Alkan, Türkiye'de tarih eğitiminin değişmesi, tarih eğitimi alanların iyi bir sosyal bilimler formasyonundan geçmesi gerektiğini vurguladı. Bir tarihçinin konu seçiminde içinde yaşadığı anın ve dönemin sorunlarının etkili olduğunu, doğal olarak içinde yaşadığımız dönemin sorunlarının ya da konularının tarihçiyi etkilediğini, tarihçinin bu etkiyle geçmişe bakmaya başladığını ifade ederek, soru sorma becerisinin gelişmesi gerektiğinin, maalesef ülkemizde erken yaşlarda bu beceriyi kaybettiğimizin ve soru sormadığımızda hakikati kendi ortamımızda aramaktan vazgeçeceğimizin altını çizdi. Soru sorduğumuz zaman en doğru bildiğimizi sorgulamaya başlayacağımızı ve böylelikle en doğru bildiğimiz bilginin problemli olabileceğinin farkına varacağımızı, o yüzden de en doğru bildiğimizden kuşkulanmak gerektiğini ifade etti.

Füsun Çataltaş Üstel, "Sıcak Konular'ı Sınıf Ortamında Tartışmak" başlıklı konuşmasında, barış dilinin nasıl geliştirilebileceği ve teşvik edilebileceği, sıcak konuların derslerde nasıl tartışılabileceği, hangi konuların sıcak ya da tartışmalı konular olduğu, tartışmalı bir meselenin okul gündemine ne zaman geldiği, öğretmenlerin tartışmalı konuları sınıf ortamına getirdiğinde hangi stratejileri kullanabileceği, Türkçe okuryazarlık alanında barış dilinin nasıl inşa edilebileceği konularına dair açıklamalar yaptı.

Üstel, barış dilinin geliştirilmesi ve teşvik edilmesiyle ilgili engellerin ülkedeki eğitim sorunlarına dayandığı gerçeğinin altını çizdi ve sosyal bilimler eğitiminde sıcak ya da tartışmalı konuların nasıl ele alındığına odaklanarak PISA 2015 sonuçları üzerine açıklama yaptı. Bu sonuçlardan en önemlisinin Türkiye'de 15 yaşındaki çocukların temel becerilerden yoksunluğu olduğunu ve yine sonuçlara göre, özellikle gerileyen alanlardan birinin okuryazarlık olduğunu dile getirdi. ERG 2016 Eğitim İzleme Raporu'nda beceri geliştirme alanlarına dair ciddi bir gerilemenin olduğunu belirtti. Tartışmalı konuların ders ortamına getirilmesi sürecinin çok kolay olmadığını, üzerine ciddi bir çalışma yapmak gerektiğini, bunun yararları olabileceği gibi ciddi risklerinin de olduğunu vurguladı.

Erol Köroğlu, "Eleştirel Okuryazarlık; Görsellik Dahil..." başlıklı konuşmasında, bütünlüğü olan, birbirini geliştiren bir okuryazarlık hedefinden yola çıkmanın faydalı olacağına dikkat çekti. Eleştirel okuryazarlık, tarihsel empati ve barış dili üzerinden bütüncül bir bakış açısı için gerekli temel noktaları açıkladı. Empatinin akılla kurulduğunun altını çizerek, son yıllarda interdisipliner çalışma alanı olarak "üstbiliş"in ön plana çıktığını ve temel bilişsel süreçlerin öğretilebileceğinin ve ilerletilebileceğinin araştırmalarla ortaya konduğunu ifade etti. Eleştirel okuryazarlık becerisini geliştirmede "dikkat"in önemini vurgulayan Köroğlu, barış dili ve tarihsel empati konusunda bir bilinç oluşturmanın yolunun "dikkat"i geliştirmekten geçtiğini belirtti.

Nalan Balcı, "Öğrenci Atölyelerinde Tarihsel Empati Sürecinin Kurgulanışı ve Proje Takvimi"ni açıkladı.

Bu projenin en önemli amacı, tarih eğitiminin barışçıl bir tarih bilincinin sağlanmasına hizmet edebileceğini göstermek. Bu doğrultuda, sosyal bilimlerde işlenen tartışmalı tarihi konuların ortaokul ve lise öğrencileri tarafından aşağıdaki kazanımlar doğrultusunda ele alınması hedefleniyor:

- Tarih öğreniminin konu edindiği tarihi olayların farklı perspektiflerden araştırılabilmesi,
- Farklı tarihçilerin farklı anlatılar üreterek ortaya koyduğu çeşitli bakış açılarını yansıtan kanıtların toplanabilmesi, sınıflandırılabilmesi ve analiz edilebilmesi,
- Seçilen tarihsel olayın sunumuyla ilgili dil özelliklerinin fark edilebilmesi,
- Geçmiş ile bugünkü dünya arasında bağlantı kurabilmesi, bunları tartışmaya açabilmesi,
- Tarihsel olayların siyasal, toplumsal, kültürel açıdan olabildiğince geniş boyutlu yorumlanabilmesi,
- Öğrencilere, metinler ve görseller yoluyla farklı analiz biçim ve becerilerinin, bilimsel ve eleştirel okuryazarlık becerilerinin kazandırılabilmesi,
- Tarihsel empatiyi geliştirerek barışçıl bir tarih bilincinin sağlanmasına hizmet etmesi

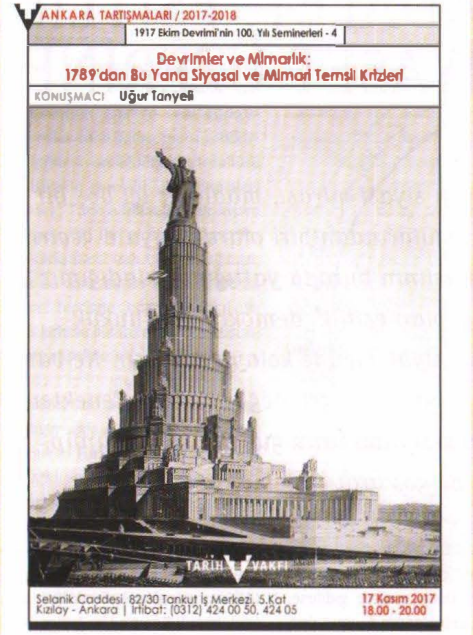
Öğrenci atölyelerinde uygulanacak çalışmalar, öğrencilerin kendi perspektiflerini geliştirmelerine imkân sağlayacak şekilde tasarlanacak. Çalışmalar öğrencilerin hem duyuşsal hem de bilişsel süreçlerini besleyecek, onlara kendi duygu ve düşüncelerini ifade edebilme fırsatı sunacak. Öğrenciler geçmişin tamamlanmayan parçalarını bularak bitmemiş olan hikâyeye farklı bir derinlik kazandırarak yeni bir tarih anlatısı oluşturacak.

Proje kapsamında Aralık ve Şubat aylarında iki öğrenci atölyesi yapılacak. 27 Mayıs Pazar günü öğrenci çalışmalarının ürünleri kamuoyuyla paylaşılacak.

Projeye katılan okullar şöyle: İELEV Özel 125.Yıl Ortaokulu ve İELEV Özel Ortaokulu, Terakki Vakfı Özel Şişli Terakki Ortaokulu ve Lisesi/ Terakki Vakfı Özel Şişli Terakki Tepeören Ortaokulu ve Anadolu Lisesi, Ulus Özel Musevi Ortaokulu ve Lisesi, Özel ENKA Ortaokulu, Özel Getronagan Ermeni Lisesi, İHEV Özel Hisar Ortaokulu ve Lisesi, ALKEV Özel Anadolu ve Fen Lisesi, Özel ALEV Ortaokulu, ODTÜ Geliştirme Vakfı Özel Lisesi, Özel Saint-Joseph Fransız Lisesi, Özel Alman Lisesi

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

1917'NİN 100. YILINDA DEVRİM KONUŞMALARI

Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları'nda devrim konuşmaları serisi devam ediyor. 16 Kasım 2017 günü Foti Benlisoy "Ekim Devrimi: Felaket, Nostalji ve Ütopya" başlıklı konuşmasıyla Tarih Vakfı'nın konuğu oldu. Ekim Devrimi'ni "bitmiş, kapanmış" ve neticede anılması gereken değil, "tarihçilere bırakılmayacak önemde bir kurucu olay" olarak nitelendiren Foti Benlisoy, filmler ve resimler aracılığıyla, dinleyicileri bahsi geçen yanlışlarla hesaplaşmaya davet eden bir sunum yaptı.

Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları da yine devrim konuşmaları üzerinden devam ediyor. Son olarak İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi dekan vekili Prof. Dr. Uğur Tanyeli "Devrimler ve Mimarlık: 1789'dan Bu Yana Siyasal ve Mimari Temsil Krizleri" başlıklı konuşmasını gerçekleştirdi. Tanyeli, konuşmasında siyaseten ve/veya yönetim bağlamında eksik olan pratiklerin devrimle birlikte kamuya mimarlık görüntüleri üreterek, görsellikle temsil edilerek, sanki mevcutmuş gibi takdim edildiğini ileri sürdü ve devrimleri ve mimarlıkları övgü ve yerginin ötesinde bir bakış açısıyla ele alarak, ancak devrim mimarlıklarının bir tür illüzyonisi pratiğin ürünü olduğu fikrini tartışmaya açtı.

TARİH VAKFI İZMİR YEDİ İKLİM SÖYLEŞİLERİ

Tarih Vakfı İzmir Yedi İklim Söyleşileri'nin Kasım ayındaki konuğu "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Sahipliği ve Köleliğin Sonu: Bursa Örneği (1460-1880) başlıklı konuşmasıyla Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Hülya Canbakal oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik tarihiyle ilgili çalışmaların çoğu özellikle 15.-17. yüzyıllarda başkentteki devlet seçkinleri arasında ve onların hanelerinde var olan kölelik, köle ticaretinin 19. yüzyılda sonlandırılması ya da, daha yeni çalışmalarda, harem ve seçkinler dünyasının ötesinde mikro öyküler, "aşağıdan yukarı" kölelik üzerine odaklanır. Kölelığin uzun vadeli öyküsü de Osmanlı topraklarında var olan köle arzına odaklıdır. Canbakal, erken modern dönemde önemli bir köle kenti olarak bilinen Bursa'nın tereke kayıtları ışığında sıradan insanların kölelerini de mercek altına alarak, köle arzına odaklı anlatıyı sorguladı ve 1460'tan 1880'e iki unsurun izini sürdü: Köle sahipliğinin yaygınlığı ve köle fiyatları.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN ÜÇ YENİ KİTAP

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan *Günlüğümden Sayfalar*, *Siyasal Düşünceler Tarihine Giriş* ve *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı* isimli üç yeni kitap okurlarla buluştu.

Günlüğümden Sayfalar, Başrahip Der Nerses Babayan'ın Ermeni soykırımında başından geçenleri ve nasıl hayatta kalma mücadelesi verdiğini gözler önüne seriyor.

Ateş Uslu tarafından kaleme alınan *Siyasal Düşünceler Tarihine Giriş*'te, siyasal düşünceler alanının siyaset felsefesinin yanında siyasal ilahiyat, siyasal ideoloji ve sistemli olmayan siyasal düşünüş biçimlerini de içeren bir alan olduğunun altı çiziliyor. Bu tespitten hareketle siyasal düşünceler tarihinin bir akademik disiplin olarak genel kamu hukuku ve siyaset felsefesi tarihi gibi disiplinlerle bağlantı içinde gelişiminin izi sürülüyor.

Editörlüğünü Burcu Kurt ve İsmail Yaşayanlar'ın yaptığı *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı* ise salgın hastalıklar ve kamu sağlığı uygulamalarını, çeşitli tarihsel dönemlerde devlet ve toplum perspektifinden inceleyen bir çalışmalar bütünü.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN GÜNÜMÜZE ADALET, EŞİTLİK, HUKUK VE SİYASET ÜZERİNE

EDHEM ELDEM

II. Abdülhamid'in bugün hâlâ paylaşılamayan siyasi mirası, maalesef içi boş bir devlet yapısını Türk siyasi hayatının temel olgularından biri olarak hayata geçirmiş olmasıdır. Bugün yaşadığımız sorunların temelinin burada yattığını anladığımız takdirde, siyasi ve toplumsal huzurun gereği olan eşitlik, demokrasi ve hukuk devleti kavramlarının oluşması ve oturması büyük ölçüde kolaylaşacaktır. Ne var ki neredeyse yüz elli yıllık kesintisiz bir geçmişe sahip bu geleneğin ve bu gelenekten kaynaklanan kurumsal zaaf ve kırılganlığın giderilmesinin güçlüğünü düşünüp, bunun ham bir hayal olabileceği ihtimalini de göz ardı etmemeliyiz.

Bundan bir-iki ay önce, adını hatırlayamadığım bir kanalın adını hatırlayamadığım bir tartışma programında adını hatırlayamadığım bir katılımcı, son zamanlarda basını ve siyaseti epeyce meşgul eden Kemal Kılıçdaroğlu'nun adalet yürüyüşü ve kurultayı konusuna atıfla ilginç bir yorumda bulundu. Mealen söylediği, "adalet" lafzının aslında Türkiye'de siyasi sağın bir söylemi haline gelip, solun söylemi ise "eşitlik" üzerine kurulduğundan, bugün CHP'nin daha çok siyasi rakibi konumundaki AKP'ye ait görünen veya yakışan bir retoriği kullanmasının garip ve dikkat çekici olduğuydu. Gerçekten de her ne kadar adını ısrarla AK Parti'ye çevirerek kuruluşundaki "adalet" ve "kalkınma" kavramlarını hasıraltı etmek ister gibi bir intiba yaratsa da AKP, daha önceki birçok siyasi oluşum gibi "adalet" mefhumuna atıfta bulunan bir partiydi. Yakın geçmişimizin en önemli merkez-sağ partilerinden Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'nin de bu terimi kullanmış veya Necmettin Erbakan'ın Refah Partısı'nın "Adil Düzen" diye bir slogan benimsemiş olması aynı genel yönelime işaret etmektedir. Daha gerilere gidilirse, 1908 ihtilalinden sonra Fransız devriminin meşhur "*Liberté, Égalité, Fraternité*" (Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik) ibaresini dönemin Türkçesiyle "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet" şeklinde tercüme edip benimseyen Jon Türklerin çoğu zaman dördüncü bir ilke olarak "adalet" terimini bu ibareye eklemek ihtiyacını duymuş olması da gayet manidardır.

Bu yorumu yapan kişinin bunların ne kadar farkında olduğunu bilemem; daha çok bu durumu insiyaki bir şekilde tespit ettiği intibaını edindim. Zaten fevkalade kısır ve "temcit pilavı" kıvamında bulduğumdan uzak durmaya çalıştığım bu tartışma programlarından birinde tesadüfen rastladığım bu yorumdan hemen sonra ekrana ilgimi kaybettiğimden, devamında neler söylendiğini, bu yorum üzerine herhangi bir tepki gelip gelmediğini bilemiyorum. Şunu da eklemem gerekir: Tartışmacının bu "insiyaki" yorumuna bütünüyle katılıyor değilim. Her şeyden önce, CHP'nin geleneksel olarak bir eşitlik söylemini kullanmış olduğu konusunda çok ciddi şüphelerim var. Fakat en yüzeysel haliyle adalet kavramının geleneksel ve sağ kesime yakın durduğu, eşitliğin ise daha çok solda yer aldığı görüşünün bir doğruluk payı taşıdığı inkâr edilemez. Ne var ki asıl mesele, bu ayrışmanın tartışmacının hiç ele almadığı karmaşık ve katmerli bir tarihi arka plana dayandığı ve sağ-sol ayrımından çok daha derin bir şekilde Türkiye'nin siyasi kültürü ve demokrasideki başarısızlık ve eksikliklerıyle doğrudan ilişkili olduğudur.

Meselenin bir kısmı bu tarihsel sürece dayanırken, diğer bir tarafı da Türkiye'nin ve Türk kültürünün en can alıcı zaaflarından biri olan dil fakirliği ve kavramsal ifade yetersizliğiyle ilgilidir. Bu durum, özellikle "ithal" edilmiş kavram ve tabirlerde baskın bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin siyasi ve hukuki değişim ve dönüşümünün büyük ölçüde

Batı etkisinde ve son iki yüzyıl içinde gerçekleştiği düşünülürse, bu alanlara ait kelime haznesiyle kavramsal yelpazenin özellikle zayıf ve/ya muğlak olmasına şaşırmamak gerekir. Bu durum, var olması gereken ayrım ve farkların yok olması ve yerine bir muğlaklık çökmesine yol açarken, tam tersine, olmaması gereken farkların ortaya çıkmasına da fırsat tanıyabiliyor. Bu son hale bir örnek vermek gerekirse, "milli" ve "ulusal" sözcüklerinin "eski" ve "yeni" Türkçede aynı kavramı ifade etmesi gerekirken farklı siyasi eğilimlerin tezahürü olması akla gelebilir. Bir adım ileri gidersek, Türkçe bilmeyen bir kişiye "milliyetçilik" ile "ulusalcılık" arasındaki farkı nasıl izah edebileceğimizi, daha da zoru bu iki kelimeyi başka dillere tercüme ederken nasıl iki farklı kelime bulabileceğimizi düşünmeye çalışalım..

Bu bağlamda asıl üzerinde durmak istediğim, adalet kelime ve kavramıdır. Bugün Türkiye'de adalet kelimesi üç farklı manada kullanılmaktadır. Bunların ilkinde, biraz önce dile getirdiğim siyasi, felsefi ve ahlaki boyut ağır basmaktadır. Daha çok toplum genelinde ve devlet ile fertler arasındaki ilişkiler düzeyinde mana bulan bu kavram, adil, yani haksızlık olarak addedilen davranışların önüne geçildiği bir düzenin varlığına (veya özlemine) işaret etmektedir. Aslında bu kavram en geniş şekilde yapılan/edilen ile elde edilen arasında bir dengenin varlığı olarak da anlaşılabilir. İkinci mana ise tamamen kurumsaldır. Adalet, ülkenin yargı sistemini kapsayan ve temsil eden, kişi ve kurumların haklarını korumak veya aramak için müracaat ettikleri sisteme verilen addır. Nihayet adalet, bu sistem içinde gerçekleşen yargılama süreci neticesinde "tecelli" ettiği söylenen olgunun kendisinin adıdır.

Bu tür örtüşmeler Türkçeye has değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde önemli rol oynamış olan Fransa ve Fransızcaya bakacak olursak, *justice* kelimesinin benzer anlamlarda kullanıldığı göze çarpar. Şu farkla ki Fransa ve diğer "Roma vârisi" Avrupa ülkelerinde Latince *justitia* kavramından türemiş olan bu kullanımlar çok daha eskiye dayanmaktadır ve dolayısıyla dile daha fazla oturmuştur. Oysa her ne kadar adalet kelimesinin Arapça kökeni eskiliğine işaret ediyorsa da Türkçede bu kelimenin bazı kullanımlarının çok daha geç ortaya çıktığı da bir gerçektir. En basit bir

Kınalızade'nin Daire-i Adliye şeması.

örnek olarak hatırlatmak isterim ki bugün Adalet Bakanlığı olarak bildiğimiz devlet kurumunun Osmanlı dönemindeki öncülünün adı hiçbir zaman Adalet Nezareti olmamıştır. İlk haliyle Meclis-i Ahkâm-ı Adliye olarak ortaya çıkan bu kurum, ilerleyen tarihlerde Adliye Nezareti adını almıştır. II. Abdülhamid zamanında bir ara Fransız sisteminde ihdas edilen *ministère de la Justice et des Cultes* (Adalet ve Mezhepler Bakanlığı) örneğini takliden bakanlığın adı Adliye ve Mezahib Nezareti olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bile bu kurumun adı Adliye Vekâleti olarak geçmekteydi. Bugün hâlâ mahkeme ve diğer yargı birimlerinin bulunduğu mekânlara "adliye" veya "adliye sarayı" denmesi bunun bir kalıntısıdır.

Eğitim ve kültür seviyesi yüksek olan bir ülkede bu tür muğlaklıklar genellikle daha rahat hazmedilir ve insanlar --düzgün eğitim ve medya sayesinde-- farklı manalarda kullanılan kelimeleri birbirinden ayırt etmeyi büyük ölçüde başarırlar. Türkiye'de durumun pek öyle olmadığı anlaşılıyor. Bunda, giderek kötüleşen eğitim sisteminin ve bilgiden çok lafazanlık üreten medyanın muhakkak çok önemli bir payı olmakla beraber, bunların yanında tarihten menkul ciddi bir sorun da varlığını korumaktadır. 19. yüzyıldaki modernleşme ve Batılılaşma süreci Osmanlı kültüründe ciddi kopmalara neden olmuş, bazı temel kavramlar birdenbire terk edilmiş veya değiştirilmiş, dolayısıyla da ister istemez karışıklıklar ve muğlaklıklar ortaya çıkmıştır. Adalet ve adliye kelimeleriyle ilgili biraz önce işaret ettiğim durum bunun bariz bir tezahürüdür. Aslında işin ilginç tarafı şu ki, Osmanlı bürokrasisinin, ortaya çıkan yeni kurumsal yapıyı tarif ederken "adalet" yerine "adliye" kelimesini kullanmayı tercih ettiği anlaşılıyor. Gerçi bunu iki konunun karışmaması için bilinçli olarak yaptıklarını sanmıyorum: Maliye, Hariciye, Dahiliye gibi diğer kurumsal yapılarda da kullandıkları ve bir zamanların seyfiye, kalemiye, ilmiye tabirlerini de çağrıştıran bir şekli tercih etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Mesele, felsefi ve ahlaki adalet kavramıyla modernleşen bir devletin ortaya koymaya çalıştığı bir hukuk sistemi içinde oluşmaya başlayan adalet kavramının birbirine karışmaya başlamasıdır. Hatta daha doğrusu, karışmanın da ötesinde geleneksel adalet kavramının daha köklü ve yerleşik olmasından dolayı diğerine baskın çıkması ve bunun neticesinde insanların zihninde onun yerine bile geçmesi söz konusudur. Daha önce de dediğim gibi bu sorun aslında çoğu kültürde mevcuttur. Ahlaki/felsefi adaleti, daha "teknik" nitelikteki hukuki adalete nispetle insanlar daha kolay kavrayabilmektedir. Ne de olsa din, terbiye, aklıselim gibi etkenler, insanların kendilerince veya çevrelerince makul görünen bir adalet kavramına sahip olmalarını sağlamaktadır. Bu yüzden de bu tür adaletin izafiyet kazanması kaçınılmazdır. Kurumsallaşmış adaletin bu tür sapmalara maruz kalmamasını –bir dereceye kadar– sağlayan ise hukuktur.

Hukuk, bu sorunun yeni ve önemli bir veçhesi olarak ortaya çıkmaktadır. Kelimenin kendisinin de gösterdiği gibi bu kavram da –en azından bu haliyle– Osmanlı modernleşmesinin bir ürünüdür. Hukuk, hak kelimesinin çoğulundan türetilerek Fransızca *droit* kavramına karşılık gelmek üzere uydurulan bir kelimedir. Tabii ki bundan Osmanlıların daha önce hukuksuz olduğunu anlamak gerekmez. Mesele şudur ki birçok erken modern devlet ve toplum gibi, Osmanlı hukuk sistemi de tek bir standart etrafında düzenlenmiş değildi. Meşruiyetini İslam'dan alan devletin esas hukuki referansı şeriat olduğundan, bugünkü "hukuk" ve "kanun" anlayışımıza en çok yaklaşan da şeriat terimiydi. Örnek vermek gerekirse "Şeriatın kestiği parmak acımaz" deyişi Latince *"dura lex, sed lex"* (Kanun acımasızdır, fakat kanundur) sözünün bir muadili sayılabilir.

Ne var ki merkezi ve neredeyse jenerik konumdaki şeriatın yanında değişik bağlam ve ihtiyaçlara cevap verecek başka hukuk sistemleri de mevcuttu. Kanun ve bunun tezahürü olan kanunnameler, şeriatın kapsamadığı veya devletin ihtiyaçlarını karşılamadığı alanlarda çözüm üretmeye imkân vermekteydi. Her ne kadar ilkesel olarak kanunun şeriata aykırı herhangi bir uygulaması olamıyor idiyse de aslında bu kuralın sıklıkla göz ardı da edildiğini biliyoruz. "Kardeş katli" adıyla bilinen düzenleme bunun en bariz örneklerindendir. Şeriatın kapsayamadığı diğer önemli bir alan, Latincede *jus gentium* olarak bilinen yabancılar hukukudur. Bu alanda da bugün kapitülasyon adıyla bilinen ahıdname-i hümayun, bu boşluğu doldurmak için İslam hukukundaki "aman" uygulamasından türetilerek geliştirilmiş bir çözümdü. Bunlara örfü, imparatorluğun çok dinli yapısından dolayı devletin belirli bir özerklik tanıdığı dini toplulukların kendilerine has hukukunu, İslam içindeki farklı mezheplerin değişik yorumlarından kaynaklanan farklılıkları da eklemek gerekir. Nihayet, unutmamak gerekir ki şeriatın kendisi de katı bir yapıya ve kesinleşmiş bir metne (*codex*) sahip olmadığından yorum ve esnekliklere açıktı. Bunun en bariz tezahürü ifta, yani belirli konularda fetva adıyla görüş bildirme sürecidir. Fetvaların en belirgin özelliği, bir görüşten ibaret olduklarından dolayı nihai bir karar niteliği kazanmamalarıdır. Bu yüzden de genellikle ya müftülerin ve özellikle şeyhülislamların fetva mecmualarında toplanarak somut gerçeklerden kopuk bir ihtimaller silsilesine ya da miras taksimi veya padişah hal'i gibi zaten önceden kararlaştırılmış olan vakaları meşrulaştıran bir onay mekanizmasına dönüşüyorlardı.

Bir kez daha tekrarlayayım: Bu durum, erken modern bir toplum için çok yadırganacak bir şey değildir, Avrupa'da da bu tür hukuki çoğulluk ve muğlaklık örnekleri bulmak mümkündür. Ne var ki Osmanlı-Türk örneğini farklı kılan birkaç önemli noktaya değinmek gerekir. Bunların ilki, Avrupa'nın Roma İmparatorluğu'ndan tevarüs ettiği legalist (hukukperest?) bir geleneğe sahip olmasıdır. Bunun neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda çok daha az rastlanan bazı olgular Avrupa'da nispeten erken gelişmiştir: Yazılı kanun kodifikasyonuna verilen önem, mahkemede proseдür konusundaki titizlik hatta takıntı, zabıt geleneğinin gelişmesi, yani kısaca hızla artan bir kurumsallaşma ve standartlaşma süreci. Burada vurgumun içerik değil, şekil ve kurumlar üzerinde olduğunu hatırlatmak gerekir: Bu tür gelişmeler, binlerce kişinin engizisyon veya cadı avları sonucunda haksız yere öldürülmüş olduğunu dışlamaz. Önemli olan, bu vahşetin yukarıda sayılan şartlar ve kurallar kapsamında, yani mevcut hukuk çerçevesi içinde gerçekleşmiş olmasıdır.

Avrupa devletlerinin diğer bir farkı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok daha homojen bir yapıyı yönetmiş olmaları ve dolayısıyla hukuk sistemlerinin standartlaştırılmasına nispeten daha müsait olmuş olmalarıdır. Burada da maksat Avrupa'nın bir üstünlük veya öncüllüğünü öne çıkarmak değildir; Avrupa'nın ulus devlete doğru evrilen çoğu ülkesinde 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren bu homojenleşmenin nasıl bir şiddet, dışlama, zorlama ve asimilasyon aracılığıyla gerçekleştiğini hatırlatmaya gerek yok. Ne var ki bu şartlarda da olsa ortaya çıkan toplumsal manzara, giderek merkezileşen ve kuvvetlenen bir devletin artan standartlaşma imkân ve taleplerine uyum göstermeye başlayan tebaa ve vatandaşlarla şekilleniyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasındaki üçüncü fark da bu ayrışmanın neticesinde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da yaşanan modernleşme süreci, hukukun ve hukuk üstünlüğü, hukuk devleti gibi kavramların iyice geliştirilip yerleşmeye başladığı bir dönem olarak önem kazanmaktadır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda da biraz gecikmeyle de olsa benzer bir süreç söz konusudur; fakat Avrupa'dan farklı olarak Osmanlılar için bu, kendi gelenek ve sistemlerinden bir kopuşu beraberinde getiren çok daha meşakkatli, tereddütlü, inişli çıkışlı bir yola dönüşmüştür. Bir taraftan şeri hukuk devam ederken, diğer yandan

genellikle Fransız hukukundan mülhem yeni bir hukuk düzeni uygulanmaya çalışılıyordu. Avrupa'dakine benzer bir sürecin, yani kendi geleneğinden türetilen bir hukuki kodifikasyonun daha sağlam olacağına inananlar ise Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (kısaca Mecelle) adı altında İslam hukukuna dayanan bir medeni hukuk kodeksi oluşturmuşlardı. Bütün bu gelişmelerin karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk konusunda mükemmel olmasa da ciddi bir standartlaşmanın ortaya çıktığını, geleneksel adalet anlayışlarına alternatif yaratacak pozitif hukuka dayalı bir adalet anlayışının geliştiğini söylemek mümkündür. Ne var ki işin asıl can alıcı noktası bu yeniliklerin ne kadar oturup yer ettiği ve toplumun muhtelif katmanlarına ne derecede yayıldığı meselesidir.

Bu sorunun cevabını hukukta değil, siyasette aramak gerekir. Avrupa'da 19. yüzyılda gelişen yeni hukuk düzeninin yaygınlaşıp yer etmesindeki en önemli etken, özellikle Fransız devriminden itibaren gözlemlenen siyasi gelişmelerdir. Bu gelişmeleri iki ana başlık altında toplamak mümkündür: Anayasal düzene geçiş ve eşitlik kavramının giderek güç kazanarak ortaya çıkması. Bu iki olgu, daha önce bahsettiğim hukuki dönüşümün giderek güç kazanmasına, yayılmasına ve uzun vadede hukuk devleti dediğimiz düzenin oluşmasına imkân vermiştir. Anayasal düzen, başta siyasi yöneticiler olmak üzere bütün toplumun temel hak ve yetkilerinin nitelik ve sınırlarını çizerek, giderek zenginleşen, ama o nispette de karmaşık ve teknik bir hal alan hukuka sağlam bir dayanak ve nihai bir referans sağlaması bakımından vazgeçilmez bir önemi haizdi. Eşitlik mefhumunu ise, anayasal düzenle tedrici bir şekilde ortaya çıkan vatandaşlık statüsünün hukuk düzenine bir yansıması olarak görmek mümkündür. Siyasi açıdan giderek özgürleşen vatandaşların hukuk nezdinde eşit birer birey olarak algılanması bu sürecin tabii ve mantıklı bir neticesiydi. İşte bu iki noktada Osmanlı İmparatorluğu, hukuk düzeninde gerçekleştirdiği birçok atılım ve değişime rağmen Batı'ya oranla çok daha başarısız kalmış ve bu başarısızlık, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar çok temel bazı sorunların başlıca nedeni haline gelmiştir.

Bir kez daha olası itirazlara karşı tedbirli davranıp, bu mukayesenin Batı'nın bu konularda tam ve mükemmel bir başarı elde ettiği manasına gelmediğini söylemem gerekir. Avrupa ve özellikle denizaşırı türevlerinde 19. yüzyılın yarısına kadar köleliğin devam etmiş olması; kadınların daha da uzun bir süre siyasi haklardan mahrum kalmış olmaları ve günümüzde hâlâ ekonomik ve diğer eşitsizliklere maruz kalmaları; II. Dünya Savaşı'na kadar çoğu Avrupa devletinin kendi ülkelerinde belli hak ve eşitlikleri geliştirirken dünyanın geri kalanında eşitsizliğe dayalı sömürge düzeni kurmaları gibi olgular, bunu göstermeye yetecek örneklerdir. Fakat bütün bu örneklerin yaşandığı sıralarda veya hemen sonrasında bu haksızlık ve eşitsizliklere karşı çıkan, bunları sorgulayan, ortadan kaldıran veya kaldırmaya çalışan güçler ve aktörler de aynı Batı'nın içinden çıkmıştır. 19. yüzyılda kölelik karşıtları (*abolitionists*), feministler ve kadın hakları savunucuları, sömürge karşıtı aktivistler, liberaller, radikaller, sosyalistler yerleşik iktidarları zorlayan ve eşitlik eşiğini mütemadiyen aşağıya doğru çeken bir karşı kuvvet oluşturmaktaydılar. Aynı dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür değişimleri tetikleyen kuvvetler tabandan çok tavandan geliyordu; özellikle de iki koldan: Biri devletin kendisi veya daha doğrusu ıslahatçı devlet erkânı ve bürokrasiden, diğeri ise dışarıdan, yani özellikle diplomasi yoluyla Batı'daki "düvel-i muazzama" denen büyük devletlerden. Bu durum ister istemez değişim sürecini yavaşlatıyordu. Tanzimat erkânının radikal değişimden çok kontrollü ve muhafazakâr bir dönüşüm istemesi

1908 ihtilali münasebetiyle Galata'daki Petit Lyon mağazası tarafından bastırılmış gayri resmi madalya. Objenin hem Fransızca, hem Türkçe ibaresinde Hürriyet (*Liberté*), Müsavat (*Égalité*) ve Uhuvvet (*Fraternité*) sözlerine Adalet (*Justice*) lafzı eklenmiştir.

1908 ihtilalinde bele giyilen ve Müsavat (Eşitlik) sözü işlenmiş atlas kuşak.

Yazarın koleksiyonu.

şaşırtıcı değildi. Batı devletlerinin ise genel olarak kendi menfaat ve stratejilerine, özellikle de kendilerine yakın ve faydalı gördükleri toplulukların haklarına diğerlerine nispetle öncelik vermeleri tabiiydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi modernleşme sürecinde devletin güdümünde yaklaşık yirmişer senelik aralıklarla üç büyük merhaleden bahsetmek mümkündür: Tanzimat Fermanı olarak bilinen 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Islahat Fermanı adıyla bilinen 1856 Hatt-ı Hümayunu ve Kanun-ı Esasi adı verilen 1876 Anayasası. Bu üç önemli adım, giderek artan bir kurumsallaşma, olgunlaşma ve liberalleşme sürecini tanımlamaktadır. Ne var ki bunlara biraz daha yakından bakıldığında bu sürecin birçok açıdan zayıf, kof ve dayanıksız olduğu dikkat çekmektedir. Tanzimat Fermanı'nın arkasında yatan, esas itibariyle devletin zirvesinde yer alan ve modernleşmeyle birlikte palazlanan devlet ricalinin kendi varlığını ve haklarını teminat altına alarak kendini keyfi uygulamalardan korumaya çalışmasıdır. Gerçekten de bu sayede devletin bürokratik yapısı daha etkin bir hale gelmiş, kısmen de olsa modern bir hukuk devletinin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu hareketten halkın ancak dolaylı bir fayda gördüğünü belirtmek gerekir. Henüz bir eşitlik söz konusu olmamakla beraber, Tanzimat devletinin uygulamalarının büyük bir kısmı devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin daha rasyonel ve öngörülür bir şekle girmesine imkân vermiştir.

Eşitlik kavramını gerçek manada ilk defa gündeme getiren, 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'dır; fakat bunu söylerken bu metnin hangi şartlar altında oluşturulduğunu da unutmamak gerekir. Islahat Fermanı, Kırım Savaşı'nın nihayetinde İngiltere ve Fransa tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na şart koşulmuş ve dayatılmıştır. Bu yüzdendir ki bu fermanın ele aldığı başlıca eşitlik, farklı dinlere mensup kişilerin devletin ve hukukun nezdinde eşitliğidir. Daha basit bir ifadeyle asıl mesele, Müslümanlar ile diğer dinlere mensup topluluklar --özellikle Hıristiyanlar-- arasında bir eşitlik tesis etmek ve bir bakıma ilk defa dinden bağımsız olarak tanımlanabilen bir Osmanlı vatandaşlığı oluşturmaktı.

O zamana kadar Osmanlı sistemi belirli eşitsizlikler üzerine kuruluydu. Geleneksel toplumların eşitsizlik üzerine kurulu olması şaşırtıcı bir şey değildir. Tarih boyunca insan toplulukları cinsiyet, yaş, statü, din, renk, ırk, eğitim, soy gibi akla gelebilecek çok sayıdaki kıstas üzerinden hiyerarşik düzenler oluşturmuştur. Genellikle güçlü bir eşitlik söylemiyle ortaya çıkan tek tanrılı dinler bile, bu söylemi kuvveden fiile geçir(e)memiş, dolayısıyla da eşitlik kavramını ağırlıklı olarak ölüm ve ölüm sonrasına öteleyip en azından bir vaat ve ümit olarak kullanmayı bilmiştir. Zaten bu dinler genellikle kendi müminleri arasında bir eşitlik retoriği geliştirirken, kendinden olmayanları tamamen dışlayarak veya ötekileştirerek ya insandan saymamayı ya da en azından daha aşağı görmeyi ilke edinmiştir.

Osmanlı sistemi, hem geleneksel toplumsal ve siyasal tabakalaşmayı, hem de dini inançtan doğan eşitsizlikleri içinde barındırmıştır. Bunların ilkinin en basit örneği, askeri sınıf ile reayayı, yani yönetenler ile yönetilenleri ayıran eşitsizlikti. Bunun üzerine bir de dini kimliğe dayanarak Müslümanları üstün, diğerlerini aşağı gören ayrımı eklemek gerekir. Bu eşitsizliğin birçok tezahürü vardı: Gayrimüslimlerin cizye ödemesi, çok istisnai durumlar haricinde askeri sınıfa dahil olamamaları, belirli renkleri giyememeleri, erkeklerinin Müslüman kadınlarla evlenememesi, mahkemede tanıklıklarının Müslümanlarınkiyle eşit sayılmaması... Listeyi daha da uzatmak mümkündür. Gerçi bu yasak ve sınırlamaların değişik dönemlerde daha çok veya daha az uygulanması söz konusu olabilirdi; ama esas olarak devlet ve Müslümanlar, gayrimüslimleri kendileriyle aynı seviyede görmemekte oldukları gibi, kültürleri de bu farklılığı ve aşağılamayı yansıtacak her türlü sözlü, yazılı, simgesel araca sahipti. Osmanlı Türkçesinde bazı temel olguları ifade ederken Müslümanlar ile gayrimüslimler için farklı kelime ve tabirlerin kullanılması bunun ilginç bir tezahürüdür.

Bu durumu etraflıca düşünmeden alelacele adaletsizlik olarak tanımlamak yanlış olur. Bugünkü değerlerimizden hareket ederek haksız bulmamız, böyle bir ayrımın kendi döneminde haksız veya adaletsiz olduğu manasına gelmez. Dönemin ahlaki, siyasi ve hukuki değerlerinden kaynaklanan bu eşitsizlik, gayrimüslimler dahil ilgili bütün taraflarca kabul edilen, olağan bilinen ve dolayısıyla haklı bulunan bir durumdu. Adaletsizlik ancak mevcut olan ve kabul edilen bu durumun içinde olmaması gereken bir uygulamadan doğan durumlarda söz konusuydu; yani haksız olan, bir gayrimüslimin Müslümandan daha aşağı sayılması veya ayrımcı bazı vergi ve yasaklara maruz kalması değil de, hakkı olarak tanımlanmış bir imkândan mahrum

edilmesiydi. Unutmamak gerekir, Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik gibi daha da ağır eşitsizlikler getiren ayrımlar da mevcuttu; fakat kölelere şeriatın veya mevcut kanunların aksine bir muamele yapılmadıkça durumun kendi bağlamı içinde adil veya adaletli olduğunu kabul etmek gerekir. Eşitsizlikler üzerine kurulu olan bu düzende adaletsizlik, sadece mevcut kurallar çiğnendiğinde ortaya çıkabilen bir durumdu.

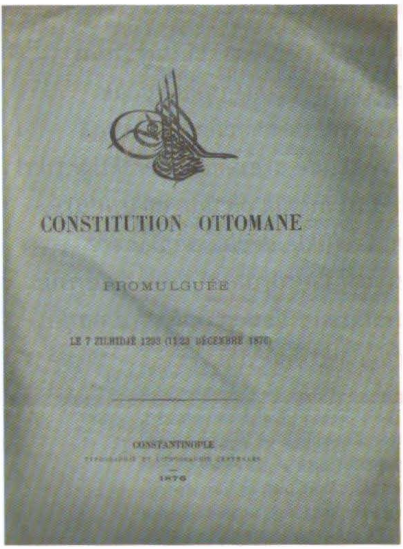
Bu yüzden de 1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği eşitlik mefhumu, Müslüman nüfusun kolay kolay hazmedebileceği nitelikte değildi. Dininden dolayı kendini diğerlerinden üstün gören bir toplum, birdenbire bu üstünlüğün ortadan kalktığını, "gâvur" olarak tanımladığı kişilerin bundan sonra kendileriyle aynı statüde ve aynı haklara sahip olacağını kabullenmek durumunda kalmıştı. Bunun doğurduğu tepkiyi en iyi anlatan, o meşhur hikâyedir: Anadolu'daki bir kasabada bu yeni fermanın ne anlama geldiğini soran halka imamın verdiği cevap, "Bundan böyle gâvura gâvur denmeyecek" olmuş. Gerçekten de asırlardır kendi üstünlüğüne inanmış olan bir kesimin tahmin edilebilir tepkisi, oyunun yeni kurallarına uyar gibi yapıp aslında davranışını hiç değiştirmemekti. Fakat ilginçtir ki devlet bu konuda daha atılgan ve ciddi davranmıştı. Bunun en kuvvetli işareti, bu tarihten itibaren devlet hizmetinde giderek artan sayılarla gayrimüslimlerin görevlendirilmesine imkân verilmesiydi. 1856'yı takip eden yaklaşık yirmi senelik dönem boyunca Osmanlıcılık denen ve toplumun çeşitli kesimlerini ortak bir Osmanlı vatandaşlığı kavramı etrafında birleştirmeyi başaran bir devlet milliyetçiliğinin bir dereceye kadar geliştiğini söylemek mümkündür.

1876'da ilan edilen anayasa, bu sürecin bir tür taçlanması olarak görülebilir. Ne var ki anayasal sürecin bağlamı, aceleciliği ve kısa ömürlülüğü bu taçlanmanın tam tersine büyük bir başarısızlığa dönüşmesine neden oldu. Bir darbenin ardından çok kötü yönetilen bir Balkan krizi, kontrolden çıkıp katliama dönüşen Bulgaristan isyanının bastırılması, bunların Avrupa'da yarattığı tepkiler ve düvel-i muazzamanın imparatorluğu hizaya getirmek için düzenlediği bir konferansa karşı koyma hevesi, olumlu olması gereken bir gelişmeyi korkunç bir siyasi facıaya dönüştürmeye yetti. Midhat Paşa'nın hırsı ve aceleciliğine bir de hazırlattığı anayasayı Avrupa devletlerine karşı bir koz olarak kullanmaya çalışması eklenince mesele çığırından çıktı. Kendi kurduğu oyuna gelen Midhat, geri adım atmamak için işi Rusya'yla savaşı tetiklemeye kadar götürmek zorunda kaldı. Bunun neticesinde bir müddettir pusuda bekleyen II. Abdülhamid, sadrazamı iktidardan ve sonra da hayatından etti; ülke hezimetle sonuçlanan bir savaşa sürüklendi; zaten etkisiz hale getirilen anayasa ve meclis askıya alınarak Abdülhamid'in otuz yıldan fazla sürecek olan istibdat rejiminin kapısı aralanmış oldu.

II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık saltanatının Tanzimat'ın devamı olarak sayılıp sayılmayacağı çok tartışıldı, tartışılacaktır da. Tanzimat hareketi devletin ve devletin güdümündeki toplum ile ekonominin modernleşmesi olarak görüldüğü takdirde gerçekten de II. Abdülhamid'in büyük ölçüde bu ivmeyi devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Altyapı, eğitim, ulaşım gibi bazı temel alanlarda gözlemlenen bu devamlılığın, Abdülhamid'in Tanzimat'ı daha kontrollü ve muhafazakâr bir şekilde devam ettirmiş, hatta bazen hızlandırmış bir hükümdar olduğunu söylemeye imkân verdiği bir gerçektir. Ne var ki burada odaklandığımız hukuk, kişisel haklar, vatandaşlık, eşitlik, anayasal düzen ve en genel anlamda siyaset alanına bakıldığında durumun devamlılıktan çok bir kopuş olarak nitelenmesi gerektiği fikrindeyim. Abdülhamid'in meclisi feshedip anayasayı askıya alması, yirmi sene içinde kör topal da olsa ortaya çıkmış olan eşitlikçi bir süreci bir anda yok etmiş, kökünden kazımıştır; fakat hükümdar siyasi müdahalesini bununla sınırlı tutmamış, çok daha kökten tedbirlerle tedrici olarak sistemi kendi lehine dönüştürmeyi başarmıştır. Bu yöndeki en büyük hamlesi, Tanzimat ricalinin oturtmaya çalıştığı ve Bab-ı Âli'de (Sadaret makamı) toplanan siyasi gücü Yıldız'a, yani kendine ve yakın çevresine çekmek olmuştur. Buna ilaveten iktidarı kendinde ve etrafında oluşan enformel ve gayri resmi güç odaklarında toplayarak Tanzimat'ın bin bir güçlükle oluşturmaya çalıştığı kurumların içini boşaltmış ve etkisiz bir hale getirmiştir. Nezaretler, Şura-yı Devlet, devletin başlıca idari ve adli kurumları etkisizleştirilip bağımlı hale getirilirken, Yıldız'ın etrafında kümelenen birçok kişi ve grup, hükümdarı merkez alarak örülen asıl iktidar ağını oluşturuyordu. Bu karmaşık sistemin en belirleyici özellikleri arasında, gerçek manada kurumsal bir yapıya sahip olmaması, resmi olmayan ve ağırlıklı olarak şahsi nitelikteki ilişkilere da-

II. Abdülhamid'in Osmanlı ve Türk siyasi kültürünün oluşumunda oynamış olduğu rol azımsanmayacak derecede önemlidir. Cumhuriyet'in temellerinin 1908 ihtilalinde ve İttihat ve Terakki'de aranması gerektiği fikri ideolojik devamlılık açısından büyük ölçüde doğrudur; fakat siyasi yapılanma ve özellikle devlet yapısı söz konusu olduğunda Türk siyasi kültürünün kaynaklarını biraz daha geride, II. Abdülhamid döneminde aramanın hiç de mantıksız olmayacağı fikrindeyim.

yalı bir şekilde gelişmesi, bu ilişkilere kuralları her an değişebilen bir belirsizliğin hâkim olması, liyakat yerine sadakatin esas başarı kıstası olarak kabul edilmesi ve padişah dışında herhangi bir kişi, kurum veya kanunun kontrolünden azade olması gibi olguları saymak mümkündür. Kısaca özetlemek gerekirse, Abdülhamid bu

1876 Kanun-ı Esasi'sinin Fransızca metnini içeren yayın.

Yazarınkoleksiyonu

sistemle kendine otokratik bir iktidar zemini oluşturmayı başarmış ve bunu yaparken de Tanzimat elitinin oluşturmaya çalıştığı hukuk devletini fiilen ortadan kaldırmıştır.

II. Abdülhamid'in Osmanlı ve Türk siyasi kültürünün oluşumunda oynamış olduğu rol azımsanmayacak derecede önemlidir. Cumhuriyet'in temellerinin 1908 ihtilalinde ve İttihat ve Terakki'de aranması gerektiği fikri ideolojik devamlılık açısından büyük ölçüde doğrudur; fakat siyasi yapılanma ve özellikle devlet yapısı söz konusu olduğunda Türk siyasi kültürünün kaynaklarını biraz daha geride, II. Abdülhamid döneminde aramanın hiç de mantıksız olmayacağı fikrindeyim. Bu dönemi özel kılan, otokratik ve baskıcı bir devlet anlayışının ilk defa sistemli bir şekilde modernlikten beslenmiş olmasıdır. Bu tecrübenin otuz yılı aşkın bir süre içinde olgunlaşması ise rejimi özellikle güçlü kılmış, kazanımlarının kalıcı bir mirasa dönüşmesine imkân tanımıştır. Bu anlamda Abdülhamid'in modern Türk devletinin en karanlık unsurlarının mucidi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bunların başında, hukukun ve eşitliğin ancak devletin müsaade ettiği ölçüde korunması, devletin bekası olarak tanımlanan olgunun toplumun ve fertlerin hakları dahil her şeyin önünde ve üstünde algılanması, devlet ile hükümet arasındaki sınırın muğlaklaşması ve nihayet devletin menfaati için topluma karşı herhangi bir hesap vermek zorunda ve durumunda olmayan gizli yapı ve uygulamaların —"derin" devletin— meşrulaştırılması gibi olgular gelmektedir.

Abdülhamid'in rejimini deviren Jön Türklerin ihtilalini takip eden birkaç senenin siyasi liberalleşmenin yaşandığı ve eşitliğin tekrar gündeme geldiği bir "Osmanlı ilkbaharı" olarak addedilmesi mümkündür; fakat Balkan Savaşlarından itibaren artan militarist ve milliyetçi baskıyla birlikte İttihat ve Terakki rejiminin savaş şartlarından da istifade ederek son derece baskıcı bir diktatörlüğe dönüştüğü açıktır. İmparatorluğun yıkılmasıyla birlikte Anadolu'da gelişen direniş hareketinden doğan Türkiye Cumhuriyeti de, bazı tereddütlerden sonra İttihat ve Terakki'nin parti devletini hatırlatan ve tek önder üzerinde odaklanan otoriter bir rejim halini aldı. Burada da savaş şartlarının doğurduğu militarist ortam, yeni kurulmuş (veya kurtarılmış) devletin bekasının meşrulaştırdığı olağanüstü tedbirler, karizmatik bir liderliğin doğurduğu otokratik refleksler ve en genel anlamda I. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da yaşanan kriz, milliyetçilik dalgası ve totaliter rejim furyası Türkiye'de yaşanan dönüşüm ve devamlılığı izah eden etkenlerin başında gelmektedir.

Ebedi ve Milli Şef dönemlerinden sonra her ne kadar Türkiye'de ciddi bir demokratikleşme süreci yaşanmışsa da, bunun özünde bazı zaaf ve illetlerle malul olduğu da bir gerçektir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın baskıcı parti devleti modeline karşı bir kuvvet olarak ortaya çıkan Adnan Menderes'in Demokrat Parti'sinin on senelik iktidarının sonlarında Meclis'teki çoğunluğunu demokratik düzeni tersine çevirip kendi mutlak hâkimiyetini kurmaya yeltenmesi bunun ilk somut işaretidir. Bu girişime karşı 27 Mayıs 1960 günü gerçekleşen askeri darbe ise, bugün askeri vesayet olarak andığımız ve demokrasinin önünde yükselen yeni bir engelin ilk örneğidir. Siyasetin fevkinde devletin bekçisi olarak kendini konumlayan ordu, bu tarihten itibaren Kemalist dönemden tevarüs ettiği iddia edilen ama aslında devamlı değişebilen sınır ve kurallar çizerek, bunların aşıldığı veya tehdit edildiği anda demokrasi ve normal siyasetin askıya alınabildiği yeni bir düzen ihdas etti. Bugün ise, siyasi söylem ve iddialarını bu vesayet rejiminin dayattığı demokrasi dışı uygulamaların ortadan kaldırılması üzerine kurmuş olan bir parti, on beş yıllık iktidardan sonra rakipleri tarafından parti devleti ve tek adam rejimine doğru hızla yol almakla suçlanmaktadır.

Bu kadar sorunlu bir siyasi geçmişi olan bir ülkede günlük siyasetin tarihten bağımsız bir şekilde ele alınması, meselenin en temel unsurlarının gözden kaçması gibi vahim sonuçlar doğurabilir. Bu yüzden de ilk başta zikrettiğim adalet kavramının bugünkü karmaşık algılanışının üzerinde durmadan önce mümkün olduğunca kısa bir tarihi arka plan değerlendirmesi yapma zorunluluğunu hissettim. Bunu yaptıktan sonra artık meselenin özüne dönmeye ve Türk siyasi kültür ve söyleminde adalet meselesini eleştirel bir bakışla incelemeye sıra geldi.

İlk tespit, Türkiye'de bugün—ve geçmişte— adalet kavramının çok ağırlıklı bir şekilde geleneksel, yani ahlaki/dini/felsefi boyutuyla ele alındığıdır. Bu kavramın siyasi söyleme girmesinin başlıca nedeni, Osmanlı ve Türk kültüründe çok baskın bir yere sahip olan zulüm/adalet ve zalim/mazlum ikilemlerinde ifade edilen haksız durumun varlığına yönelik inançtır. Osmanlı devletinin zulüm ve teaddi gördüğünden şikâyet eden bir bölgenin ahalisinin bu talebine cevaben oluş-

turduğu araştırmanın sonucuna adaletname denirdi. Adalet Partisi'nin bu adı öncülü olan Demokrat Parti'nin adını alamadığı için kullandığı biliniyor; fakat özellikle bu kelimenin seçilmesinin arkasında Menderes ve arkadaşlarına yapıldığı düşünülen büyük haksızlığa bir tepkinin yatıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Keza, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin en büyük davalarından birinin Kemalist düzende dini özgürlüklerini yaşayamadıkları söylenen dindar vatandaşların ve özellikle başörtüsü yüzünden ayrımcılığa uğrayan genç kadınların haklarının savunulması olduğu düşünülünce adında adalet lafzının geçmesinin manidar olduğu aşikârdır. Geçenlerde Kılıçdaroğlu'nun düzenlediği adalet yürüyüşüyle kurultayı da esasen benzer bir mesaj vermekteydi: Ülkedeki düzen neticesinde nüfusun büyük bir kısmı zulme uğradığından, onların adına adalet talep etmekteydi.

Adalet kavramının bu en temel anlam ve genel kullanımının doğal olduğu kadar kaçınılmaz olduğunu kabul etmek gerekir. Ne var ki siyasi bağlamda kullanıldığında ciddi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunların başlıcası, geleneksel adalet kavramının esnek, değişken, hatta sübjektif olduğu ve dolayısıyla hukuki anlamdaki kullanımıyla örtüşmemesinin mümkün olduğudur. Bu farkın tezahürünü hemen her gün Türkiye'de görmek mümkündür. Birçok yerde namus cinayetleri işleyen, kan davaları güden, linç teşebbüslerinde bulunan kişiler, kendi adalet anlayışlarını hukukun üstünde sayarak kendilerince adil olan bir çözümü kendi tasarruflarına almaktadırlar. İdam cezasının kaldırıldığı ülkemizde bu yüzden eline silah alıp infazda bulunanlar, var olmadığını düşündükleri bir adaleti sağladıklarına inanıyor olabilirler. Halk nezdinde böyle duyguların mevcut olup kolayca tetiklenebileceğini bilen siyasetçiler de kürsüden idamın geri getirilmesi talebinde bulunarak bu durumdan istifade edebilmektedirler.

Meseleyi daha da karmaşık yapan, geleneksel adalet ile kurumsal adalet arasındaki farkın hep aynı yönde olmamasıdır. Birçok durumda geleneksel adalet çağrıları hukuki düzenin öngördüğünden daha sert tedbirlere değil, tam aksine daha makul ve özgürlükçü taleplere yöneliktir. Daha önce zikrettiğim başörtüsü meselesinde, kadınların başörtüleriyle üniversiteye devam etmelerine mani olan hukuki düzenlemeler varken halkın büyük bir kesiminin talebi bu engellerin kaldırılması yönündeydi. Bu anlamda birçok kanun ve düzenlemenin eskimiş, çağdışı, kısıtlayıcı olduğu ülkemizde geleneksel adalet tepkileriyle hukuki adalet düzeninin sorgulanması gerekli ve faydalı bir hal de alabilmektedir.

Ne var ki bütün bunlar en temel sorunların bazılarını ortadan kaldırmaya yeterli değildir. Türkiye'de adalet kavramını sorunlu yapan, bu kavramın çoğunlukla en adaletsiz hisler ve uygulamalar için bir zemin oluşturmasıdır. Bunun da nedeni, adaletin eşitlik, veya daha doğrusu eşitsizlikle olan yakın ilişkisidir. Osmanlı örneğinden gördüğümüz üzere, geleneksel adalet kavramı esas itibariyle eşitsiz ve hiyerarşik bir toplum için geliştirilmiş bir kavramdır; zira bu tür bir bağlamdaki en önemli meziyeti, eşitsizlikle mükemmelen uyuşabilmesidir. Mevcut hukuk düzeni eşitliği öngörüp kural haline getirmedikçe adalet, sadece eşitsiz sistemin bu hukuka uygun bir şekilde tatbikiyle sınırlıdır. Şeriat düzeninin geçerli olduğu bir ortamda özgür değilse de bir köleye, eşit miras hakkına sahip olmasa da bir kadına, kâfir ve cehennemlik addedilse de bir gayrimüslime adaletli davranmak mümkündür.

Zaten geleneksel olduğunu bildiğimiz Osmanlı toplumunda adaletin eşitliksiz bir düzeni korumaya yönelik olduğuna şaşırmamak gerekir. "Daire-i Adalet" veya "Daire-i Adliye" adıyla bilinen ve Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet-toplum ilişkisinin temelinde yatan ilke de esas itibariyle hükmedenler (askeri) ile hükmedilenler (reaya) arasındaki ilişkiyi tanımlamakta ve adaleti "nizam-ı âlem" denen düzenin muhafazası için gerekli görmekteydi. Aslında çok uluslu ve çok dinli modernlik öncesi bir imparatorluğu bir arada tutmak ve idare etmek için eşitsiz, hiyerarşik bir siyası ve toplumsal yapının gerekli olduğunu bile savunmak mümkündür. Dolayısıyla asıl sorun Osmanlı sistemiyle değil, günümüzün Türkiye'siyle alakalıdır. Neredeyse iki yüzyıllık Batılılaşma ağırlıklı bir modernleşme sürecine rağmen bugün Türk toplumunun önemli bir kısmı, eksik olduğundan şikâyet ettiğimiz haliyle bile hukukumuzdaki eşitlik ilkelerini özümsemiş ve kabul etmiş değildir. Türkiye'de hemen hemen herkesin şu veya bu şekilde kendini başkalarından farklı ve üstün addetmesi mümkündür. Neredeyse herkesin başkalarını kendi-

1908 ihtilali için hazırlanmış bir kartpostal.

sinden aşağı gördüğü durumlar sayılmayacak kadar çoktur: Zengin fakiri, dindar dinsizi, manken çobanı, asker sivili, Müslüman gayrımüslimi, ev kadını gündelikçiyi, siyasetçi vatandaşı, öğretmen öğrenciyi, ağa köylüyü, eğitimli eğitimsizi, Kemalist dindarı, patron işçiyi, müdür memuru, Sünni Aleviyi, Türk Kürdü, Türk Suriyeliyi, Türk bütün yabancıları... Bu eşitsiz ilişkilerin birçoğunun gerçekten mevcut olan ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel dengesizliklerin bir dışavurumundan ibaret olduğu aşikârdır. Bir işverenin işçisinden, bir milletvekilinin sade vatandaştan, bir zenginin fakirden fiilen daha güçlü olduğunu inkâr etmek abestir. Sorun, bu fiili eşitsizliğin hukuki ve siyasi bir eşitsizliğe dönüşüp dönüşmediğiyle alakalıdır. Bir kişinin ekonomik veya siyasi zaafının bir hak kaybına ya da tam aksine birinin aynı türden gücünün bir suistimal aracına dönüştüğü durumda eşitlik ilkesinin en temel değerleri kaybolmuş demektir.

Türkiye'de bu tür bir eşitsizliğin, yani güçlü olanın haklarının daha fazla, güçsüz olanınkilerin ise daha az korunduğu, dolayısıyla hukuki ve sembolik düzeyde bir eşitsizlik üzerine kurulu bir hiyerarşinin varlığı maalesef yadsınamaz bir gerçektir. Bu durumun gündelik örnekleri gazete sayfalarını doldurmaktadır: Zengin ve güçlülerin suçlarının cezasız kalması veya örtbas edilmesi; güçsüzlerin devlet veya adaletin (adliye manasında) karşısında savunmasız kalması; başta devlet ve siyaset erkânı olmak üzere yönetici sınıfın adeta dokunulmaz ve imtiyazlı bir konumda olması; kadın ve çocukların sıklıkla her türlü baskı ve şiddete maruz kalıp haklarını aramakta aciz kalması... Bütün bu fiili eşitsizlikler insanların adalete ve hukuka olan inanç ve güvenlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Ne var ki bu konudaki memnuniyetsizlik duygularının olası etkisini büyük ölçüde azaltan ya da ortadan kaldıran, insanların bu eşitsizlikleri mutlak bir değerlendirmeye tabi tutmak yerine, kısmi ve sübjektif bir bakışla ele almalarıdır. 1990'larda kadın eşitliği için mücadele ettiğini düşünen birçok "ilerici" kadın, onları "gerici" saydıkları için başörtülü kadınların fiilen eğitim hakkından mahrum bırakılmalarında herhangi bir mahzur veya çelişki görmüyordu. Bugün ekonomik olarak ezildiğini ve adalet sizliğe uğradığını düşünen birçok erkek, aynı toplumda kadınların çalışma veya hareket serbestisinin belirgin bir şekilde kısıtlanmış olmasında herhangi bir beis görmemektedir.

Mensubu olduğum ve genellikle bu tür sorunlara en duyarlı olduğu düşünülen çevreden basit bir örnek vermek gerekirse, üniversitelerde gördüğüm kadarıyla öğrencilerine "sen" değil de "siz" diye hitap eden öğretim üyelerinin sayısı yok denecek kadar azdır. Oysa ilkokul, ortaokul ve lisede anlaşılabilecek (ama tartışılabilecek) olan böyle bir davranışın yetişkin birer insan olan üniversite öğrencisine uygulanması temelde bir eşitsiz güç ilişkisinin varlığına işaret eder, zira öğretim üyesi öğrenciye "sen" diyebilirken, öğrenci ona "siz" demek zorundadır. Mesele bu iki kişi arasında belirli bir hiyerarşinin varlığını inkâr etmek değildir. Hoca-talebe ilişkisi pek tabii ki eşitlik üzerine kurulu değildir; fakat bu eşit-

1876 anayasasının Bab-ı Âli önünde ilanını temsil eden çizim (Abdullah Biraderler'in bir çiziminden).

L'Illustration, 13 Ocak 1877

sızlık somut yaş, birikim, deneyim ve konum farklarında zaten mündemiçken sembolik düzeyde bu durumu perçinleyen ve şahsi seviyeye indirgeyen bir davranışa neden gerek duyulsun? Öğretim üyesi öğrenciye "siz" dediği takdirde otorite ve iktidar bakımından bir kayba mı uğrayacaktır? Bu konuyu tartıştığım çoğu meslektaşım söylediklerimi ilkesel olarak kabul etseler de bunun "masum" bir durum ve ülke kültürünün bir parçası olduğu, zaten kendilerine "siz" dense de öğrencilerin bunu yadırgayacağı yönünde itirazlarıyla karşılaştım. Meselenin masumiyetini ve kültürel boyutunu bir dereceye kadar kabul etmekle beraber, kendi tecrübeme dayanarak yadırgama konusunda pek haklı olmadıklarını düşünüyorum. Fakat daha önemlisi, bu davranış ne kadar yaygın ve masum olursa olsun, aslında çok daha genel bir olgunun tezahürü olarak bence çok daha ciddiye alınmalıdır. Türk toplumunda ve kültüründe kendilerine aynı şekilde karşılık verilmesinin mümkün olmadığını bildikleri halde birilerine "sen" deme hakkını kendinde gören çok geniş bir kesim mevcuttur. Polisin durdurduğu kişiye, kalantor beyefendinin onu durdurmak gafletinde bulunan polise, lokanta müşterisinin garsona, bürokratın astına, siyasetçinin vatandaşa, yaşlının gence, işverenin işçiye, doktorun hastaya, televizyoncunun mikrofon tuttuğu köylüye, ev kadınının temizlikçiye, sokaktaki insanın dilenciye hitap ederken kullandıkları "sen" hitabı, katı bir eşitsizlik durumunu meşru ve kabul edilir kılma imkânını ve niyetini kendi içinde barındıran bir iktidar dilidir.

Bu denli güçlü ve yerleşmiş bir eşitsizlik kültürünün mevcudiyeti masumiyete değil, tam aksine çok saldırgan hiyerarşik ilişkilerin varlığına işaret eder. Herhalde bunu en iyi ifade eden örneklerden biri, Türkiye'de azınlık olarak nitelendirilen gayrimüslim nüfusun bulunduğu durumdur. Toplumun büyük bir kısmı bu nüfusu Müslüman olmadığı için ikincil bir statüde görmektedir. Bunun bir ucu, bu kişilerin yabancı veya açıkça gâvur olarak değerlendirilmesine kadar gidebilmektedir. İktidara yakınlığıyla bilinen bir televizyon kanalında haber spikerinin —Avrupalılardan bahsederken— açıkça ve üstüne basa basa bu tabiri kullanmış olmasına mı, yoksa bunun herhangi bir cezai müeyyideye yol açmamasına mı şaşırmak gerekir? Bu garip durumun tek izahı, bu nefret söyleminin aslında Türkiye'ye hâkim kültürün gözünde garipsenmediği gibi, hukuki düzenin korunmasından sorumlu merciler tarafından da soruşturmayı gerektiren bir suç veya en azından bir kabahat olarak görülmüyor olduğudur. Henüz çok geleneksel bir toplum olmamızdan dolayı en geleneksel aidiyet ve dayanışma kıstasları insanların değer yargılarına hâkim konumdadır. Bunların başında ise tabii ki birbirinin içine geçmiş şekilde İslam ve Türk milliyetçiliği gelmektedir. Ortalama Türkiye vatandaşı için bu iki tanım çok zor ayrıştırılan, birbirini tamamlayan, hatta büyük ölçüde birbiriyle örtüşen kimliklerdir. Ne var ki din de, milliyetçilik de özlerinde kendinden olmayanı dışlayan, hor gören, yok sayan, aşağılayan, dolayısıyla en geniş tanımıyla eşit görmeyen ideolojilerdir. Ötekine karşı duyulabilecek en büyük yakınlık ise tahammül, müsamaha veya bugün pek çok kullanıldığı üzere hoşgörüden ibarettir. O yüzden de ortalama Türk vatandaşının İslam dininden olmayan, dolayısıyla kendinden saymadığı vatandaşlarına besleyebileceği en yumuşak ve olumlu his, işte pek sık övündüğümüz bu hoşgörüdür. Bunun aslında nasıl bir aşağılama, nasıl bir hakaret içerdiği herhalde anlaşılmıyor olacak ki söz konusu duygu bir fazilet, marifet ve eninde sonunda bu hoşgörüye layık bulunan kişi ve topluluklara yönelik bir âlicenaplık gibi algılanmaktadır. Bu hoşgörü perdesinin arkasında aslında neyin yattığını anlamak zor değildir: Hoş görülen kişiler, eşit görülmedikleri ama aynı zamanda da uysal ve uyumlu oldukları için bu muameleyi hak etmektedirler. Ancak bu eşitsizliği ve Müslümanların üstünlüğünü sorgulamak veya bunu tehdit edecek bir harekette bulunmak cesaretinde bulundukları anda hoşgörü birdenbire yok olup yerini en sert baskılara bırakabilecektir. Geç Osmanlı döneminde Ermenilere yakıştırılan "millet-i sadıka" tanımının aslında nasıl bir hakaret ve gizli tehdit niteliği taşıdığını hatırlamak iyi bir fikir olabilir. Bu tanımı Osmanlı âlicenaplık ve hoşgörüsünün bir tezahürü olarak gösterenler bir düşünsünler: Acaba "sadık" sıfatı neden Müslümanlar için kullanılmamıştır?

Ebedi ve Milli Şef dönemlerinden sonra her ne kadar Türkiye'de ciddi bir demokratikleşme süreci yaşanmışsa da, bunun özünde bazı zaaf ve illetlerle malul olduğu da bir gerçektir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın baskıcı parti devleti modeline karşı bir kuvvet olarak ortaya çıkan Adnan Menderes'in Demokrat Parti'sinin on senelik iktidarının sonlarında Meclis'teki çoğunluğunu demokratik düzeni tersine çevirip kendi mutlak hâkimiyetini kurmaya yeltenmesi bunun ilk somut işaretidir.

Pek tabii ki münferit vakalarda, hatta toplumsal düzeyde ayrımcılığa, hatta ırkçılığa varabilen bu tür davranışlara rastlanması her zaman ve her yerde mümkündür. Avrupa'da antisemitizm veya İslam karşıtlığı, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir türlü yok olamayan ırkçılık gibi olgular bunu açıkça göstermektedir. Ne var

ki Türkiye'nin bu ve diğer Batı ülkelerinden önemli farkları bulunuyor. Bunların önemli bir tezahürü, bu tür eşitlik dışı veya karşıtı tutumların çok geniş bir tabana oturması ve dolayısıyla toplum içinde pek gizlenme ihtiyacı duyulmamasıdır. Fakat belki de daha da önemlisi, bu tür davranışların ve genel olarak eşitsizlik kültürünün devlet ve kurumlarınca pek engellenmemesi, hatta tanınıp meşru görülmesidir. Hatırlanırsa, 1856 Islahat Fermanı'na tepki, "gâvura gâvur denmeyeceği" yönündeydi; bugün Türkiye'de eğer medyada herhangi bir sorun olmadan "gâvura gâvur demek" mümkünse, bundan ne mana çıkartmak gerekir? Hele İslam'a karşı en ufak bir olumsuz sözün rahatlıkla mahkemelik bir suç muamelesine tabi tutulduğu, "azınlık" dinlerine ve kimliklerine karşı nefret söyleminin bu kadar sık olduğu ve bu kadar müsamaha gördüğü bir ülkede?

Türkiye Cumhuriyeti'nde, bütün "Ne mutlu Türküm diyene" retoriğine rağmen, aslında kuruluşundan itibaren "gerçek" Türklerin Müslüman olduğu, bunun dışında kalanların ise varlıkları kerhen kabul edilen, sadakati şüpheli vatandaşlar olarak mümkün mertebe kontrol altında tutulması, devlet ve milletçe "önemli" addedilen görev ve yetkilerin emanet edilmemesi gereken kişiler olduğu inancı yerleşmiştir.

Gerçeği kabul etmek gerekir: Türkiye'de bazı eşitlikler kâğıt üzerinde kalıp fiiliyatta en iyi ihtimalle yarım yamalak uygulanmaktadır. Din konusunda vatandaşlar arasında eşitlik sağlaması gereken en önemli ilke olan laiklik bunun mükemmel bir örneğidir. Bugünkü muhalefetin iktidarı yok etmekle suçladığı ve Cumhuriyet rejiminin temel taşlarından saydığı bu ilkeye biraz daha yakından bakıldığında büyük ölçüde "topal" bir laikliğin söz konusu olduğu göze çarpmaktadır. Sıklıkla Diyanet İşleri'nin Sünni İslam'a münhasır bir kurum olarak tasarlanıp işlediği hatırlatılarak bunun laiklikle nasıl bağdaşmadığı vurgulanır. Bu çok yerinde bir tespittir, ama iş gayrimüslimlere gelince meselenin daha da vahim olduğu söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar gayrimüslim vatandaşların devlet ve siyaset katında –birkaç istisna dışında– herhangi bir sorumluluk ve iktidar mevkiine getirilmiş veya gelebilmiş olmaları vaki değildir. Bunun pek tabii ki demografik bir izahı vardır: On yıllardır iftiharla söylendiği gibi Türkiye nüfusu %99 küsur oranında Müslümanlardan oluşuyorsa, bir gayrimüslimin böyle bir mevkie gelme şansı istatistiki olarak yok denecek derecede düşüktür. Ne var ki mesele o kadar basit değildir. Gerçekten de gayrimüslimlerin devlet üniversitelerinde --özellikle bazı üniversitelerde– demografik ağırlıklarının çok üstünde temsil edilmelerini nasıl izah etmek gerekir? Belli ki gerçek manada bir iktidar ve güç odağı olarak görülmeyen bu alanda normal bir rekabet ortamında kendilerine bir yer edinmeleri mümkün olabilmektedir. Pekiyi aynı şey Dışişleri'nde, İçişleri'nde, Milli Eğitim'de, Silahlı Kuvvetler'de neden mümkün olamamaktadır? Osmanlı geleneğini de hatırlayarak düşünelim; bir Rum, Yahudi veya Ermeninin Maliye Bakanlığı'nda en üst kademelere, diplomatik kariyer yaparak büyükelçiliğe yükselmesi mümkün değil midir?

Bu sorunun cevabını hepimiz biliyoruz. Üstelik işin ilginç tarafı, bu gibi tayin ve terfilere engel herhangi bir kanun maddesi de bulunmamaktadır. Fakat gayrimüslim vatandaşların değil subaylığa yükselmek, er olarak askerlik yaptıklarında bile belli yerlere gönderildikleğini ve dolayısıyla ayrımcılığa maruz kaldıklarını biliyoruz. Kimilerine göre teokratik nitelikli Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür bir entegrasyon mümkünken ve bir dereceye kadar işlemişken laik Türkiye Cumhuriyeti'nde bu fırsat eşitliğinin ortadan kalkmış olmasını nasıl izah edebiliriz? Bu sorunun birkaç cevabı vardır. Birincisi, Türk laikliğinin, bir tür tiyatro dekoru gibi, amacı tanımından farklı olarak tasarlanmış olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde, bütün "Ne mutlu Türküm diyene" retoriğine rağmen, aslında kuruluşundan itibaren "gerçek" Türklerin Müslüman olduğu, bunun dışında kalanların ise varlıkları kerhen kabul edilen, sadakati şüpheli vatandaşlar olarak mümkün mertebe kontrol altında tutulması, devlet ve milletçe "önemli" addedilen görev ve yetkilerin emanet edilmemesi gereken kişiler olduğu inancı yerleşmiştir. Zaten muhtelif şekillerde gerçekleşen temizlik dalgaları sayesinde 1960'lara gelindiğinde nüfusun yüzde birini zar zor oluşturan bu kesim, siyasi ve hukuki cepheden marjinalleşmiş, bekasının Cumhuriyet'in bu yeni "zimmet" kavramını kabullenip oyunun kurallarına uymasına bağlı olduğunu bilen "sadık" bir unsur sıfatıyla sessizce yerini almıştır. Ülkemizin gayrimüslim vatandaşları, Müslümanlar için asla kullanılmayan "şu veya bu kökenli vatandaş" nitelemelerini benimseyip, "hoş görülmeyi" iltifat kabul edip, nasıl yok olduğu bir türlü sorgulanamayan efsanevi bir Osmanlı çoğulculuğunun günümüze intikal etmiş "renkli" bir yadigârı olarak tanımlanmaya razı gelmek zorunda kaldılar.

Bu durumda Türkiye'de laikliğin gerçek işlevi, din ile devlet işlerini birbirinden ayırarak (dinsizler dahil) her inanca mensup vatandaşları bir eşitlik konumuna getirmekten çok, özde Sünni Müslüman olduğu zımnen kabul edilen bir ülkede güçlenerek hâkim milliyetçi söyleme rakip olabilecek İslam'ı zapturapt altına alıp ordunun ve bürokratik elitlerin te-

Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda Adalet Kasrı veya Kulesi.

kelinde kalması istenen siyaset alanının dışına itmekti. Bu sayededir ki AKP, mevcut laik düzeni bozmaya ihtiyaç duymadan, sadece zımni olanı daha aleni hale getirerek Türkiye'nin İslamlaşma sürecini fazla zorlanmadan başlatabilmiştir.

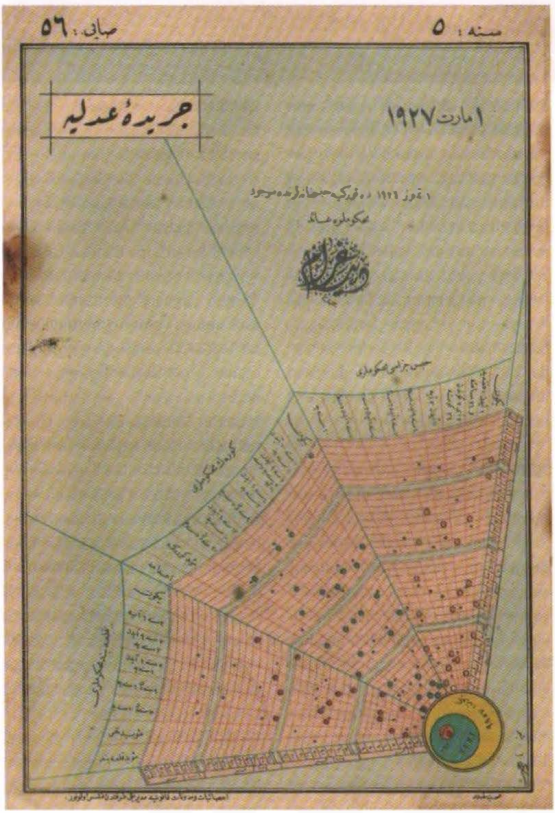
Geleneksel ve sübjektif bir adalet anlayışının ağırlıklı olarak geleneksel değerler üzerine kurulu bir eşitsizlik kültürüyle birleşmesinden doğan baskıcı düzene karşı koyabilecek tek savunma ve teminat, sağlam bir hukuk ve bu hukukun arkasında durabilecek bir siyasi iradedir. Fakat bu konuda da Osmanlı-Türk adliyesi utanç verecek derecede kötü bir performans sergilemiştir. Türk adaletinin (kurumsal anlamda) en belirgin zaafı, kâh kendine vazife edinerek, kâh zorlandığı için, siyasetin ve iktidarın emrine girmiş olmasıdır. II. Abdülhamid, "karanlık" ve "derin" Türk devletinin kurucusu olarak tanımlamamı teyit edercesine yakın geçmişimizin ilk modern güdümlü adli hareketini, Yıldız mahkemelerini kurmuştur. Midhat Paşa'nın ve 1876 darbesiyle Abdülaziz'in şüpheli intiharının varsayılan suçlularının peşinen yargılandığı bu kurmaca çadır mahkemesi, aslında ilerideki birçok benzer vaka için bir nevi şablon oluşturmuştur. Erken Cumhuriyet'in İstiklal mahkemeleri, 1960 Yassıada mahkemeleri, çok yakın geçmişimizin Ergenekon davaları, Türkiye'de yargının ne kadar büyük bir kolaylıkla siyasetin güdümüne girebildiğini, hukukun en temel ilkelerinin ne kadar çabuk göz ardı edilerek iktidarın ideolojik ve siyasi önceliklerine feda edilebildiğini göstermiştir.

Türkiye'de yargının bağımlılığı –en azından siyasi addedilen davalar konusunda– yukarıda zikredilen devletin bekası önceliğinin neredeyse doğal bir neticesidir. Pratik ve somut anlamda devlet olarak tanımlanan yapıya hâkim olan kişi(ler) ve/ya kurum(lar), yargıyı devletin ve sınır ile tanımını kendilerinin belirlediği kutsiyetin bekasını sağlamak için meşru ve gerekli bir araç olarak görmüş ve kullanmışlardır. Uzun yıllar boyunca Ebedi/Milli Şef ile partisinin (CHF/CHP) elinde bulunan devlet ve yargı tekelinin 1950 seçimleriyle kırılabildiği ortaya çıktıysa da, Demokrat Parti'nin davranışı, meselenin sistemin bağımsızlaşmasından çok, el değiştirmesinden ibaret olduğunu göstermiş oldu. 1960 darbesinin neticesinde ise, siyasi sistemin rekabetli bir ortama dönüşmesine izin verilmekle beraber Kemalist devletin "kırmızı çizgileri" partiler ve siyaset üstü olduğu varsayılan orduya emanet edilerek vesayetçi/vesayetli bir rejime geçiş sağlanmış oldu. 1980 darbesi sonrasında –ve darbeye tepki olarak– özellikle de Turgut Özal iktidarıyla birlikte başlayan liberalleşme süreci, bir taraftan demokratik ve rekabetli siyasetin gelişmesini, diğer taraftan da vesayetçi sistemin sorgulanmaya başlamasını mümkün kıldı. Ordunun tedrici olarak tasfiyesinden doğan boşluk, devletin üzerindeki kontrolün siyasi rekabete açılmasına imkân tanıdı. Artık bütün kutsiyetiyle birlikte devleti ve beraberinde yargıyı fethetmenin yolu açılmıştı.

Aslında devleti fethetme fikri yeni değildi. Vesayet altında da iktidara gelen partilerin hükümet kurduklarında gözlerine kestirdikleri en

önemli hedef, bürokrasinin muhtelif alan ve kademelerini kendi yandaşlarıyla doldurarak devlet denen kaleyi fethedip kendi menfaatlerine uygun bir şekilde dönüştürmekti. Ne var ki vesayet rejiminin bütün manası, devletin hayati sayılan bazı alanlarına ve değişmez görülen çizgilerine tecavüz edilmemesini temin etmekti. Bu görev orduya ve yargıya düşmekteydi, fakat zaten iktidarların uzun soluklu olmaması ve genellikle koalisyon hükümetlerine mecbur kalınması, devletin fethini büyük ölçüde zorlaştırmaktaydı. Bu açıdan ilginçtir ki özellikle son zamanlarda Türkiye'nin en büyük istikrarsızlık kaynağı olarak gösterilen koalisyon hükümetlerinin aslında ister istemez demokratik süreçlerin daha çok ön plana çıktığı dönemler olduğu, yani bir bakıma Türkiye'de demokrasi ile istikrar arasında bir tür ters orantının bulunduğu bile iddia edilebilir.

Ne var ki bizi ilgilendiren bağlamda devletin fethedilmeyi bekleyen bir yapı olduğu fikri, çok önemli ve bir bakıma korkutucu bir ihtimal üzerinde durmayı gerektirmektedir. O da, hâkim siyasi söylemin tam aksine, Türk devletinin güçlü değil, tersine güçsüz, zayıf, mütemadiyen doldurulmaya muhtaç, adeta içi boş bir yapı olabileceğidir. Önceleri bu boşluğu zaten büyük ölçüde ordudan çıkmış bir parti olan Halk Fırkası ve nihayetinde onun "doğal" önderi Atatürk ile halefi İnönü doldurmuştur. 1938'deki ölümünden sonra Atatürk soyut bir boyuta getirildikten ve bu şekilde devletin kimliğini tanımlamak için simgesel bir işlev yüklendikten sonra, kurumsal olarak tek parti ile ordunun uyumunun yeterli bir zemin oluşturacağı düşünülmüştü. 1950'de tek partiye kuvvetli bir alternatifin ortaya çıkması ve giderek mevcut düzeni tehdit etmesiyle 1960 darbesi gerçekleşmiş ve bununla birlikte sistem tekrar tasarlanmıştır. Bu yeni sistemde ordu yargı-cumhurbaşkanı üçlemesinden oluşan bir yapı devletin esasını oluşturup kontrolünü sağlarken, bunun dışında kalan ve daha önemsiz sayılan alanlar, kabul gören partilerin rekabetine teslim edilmiştir. Geçtiğimiz on yıl içinde bu vesayet düzeninin ortadan kaldırılmasıyla birlikte devlet "boşluğu" birdenbire genişlemiş ve siyasi aktörlerin mücadelesine açılmıştır. Ne var ki siyasi iktidarını yıllarla sağlamlaştırmış olup zaten bu boşluğu yaratmakta en faal rolü üstlenmiş olan AKP, herhangi bir rekabet söz konusu olmadan bu boşluğu müttefikleriyle birlikte kendisi doldurmaya başlamış, başta CHP olmak üzere siyasi rakiplerine ise ister istemez statükocu bir role sığınıp zımnen de olsa vesayet aktörlerinin savunmasını üstlenmek görevi kalmıştır.

1 Mart 1927 tarihli Ceride-i Adliye.

Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ikilem ilginçtir: AKP bir taraftan vesayet rejimini ortadan kaldırarak demokrasinin gereğini yerine getirirken, diğer taraftan da bu şekilde yarattığı boşluğu kendi çoğunluk iktidarıyla doldurmanın yollarını geliştirmeye, dolayısıyla bir parti devleti düzeninin temellerini atmaya koyulmuştur. Bundaki en büyük silahı ise, on yıllar boyunca Kemalist düzenin "bekçi" kurumları ve "Türk usulü" laiklik tarafından bastırılmış durumdaki İslami ideoloji ve söylemi zaten ezelden beri var olmuş olan milliyetçiliğe eklemlemek olmuştur. Toplum içindeki farklı görüşleri ve kendilerine yönelik muhalefeti bu iki kuvvetli akım üzerinden ötekileştirerek savmaya çalışan iktidar partisi, artık Türk+Müslüman+milliyetçi=AKP'li türünden bir denklemle ciddi bir kutuplaştırma siyaseti güderek devletin fethini tamamlamaya çalışmaktadır. 16 Nisan referandumu bu yolda atılmış önemli bir adımdır: Hem cumhurbaşkanının yetkilerini artırarak, hem de parti kimliğini kaybetmemesini sağlayarak rejimin –İslami yönelimli de olsa– bir neo-Kemalist kimlik ve nitelik kazanmasına imkân vermektedir.

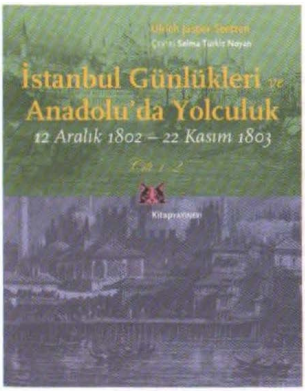
Bütün bu gelişmelerin maalesef Türk siyaseti ve siyasi kültürüyle uyumlu olduğunu, dolayısıyla oyunun kurallarına uygun oynandığını kabul etmek gerekir. Bozulmuş başlıca kural, 1960'larda ihdas edilmiş olan vesayet kuralıdır; fakat bu kuralın da demokratik olmadığı düşünülürse sorunun çok daha yapısal olduğu gerçeğiyle yüzleşmek gerekir. Devletin fethedildikten sonra fatihleri tarafından istendiği gibi şekillendirilebilen bir yapıdan ibaret olduğu; yargının ve anayasanın bu devletin bekasını ve dokunulmazlığını sağlamak için kullanılması meşru birer araçtan başka bir şey olmadığı; adalet kavramının kâh muarızların tahkir ve ötekileştirilmesinin, kâh iktidara mazlumiyet sermayesi kazandırmanın yolunu açan bir söyleme dönüştüğü; demokrasinin azınlık ve kişi haklarının korunması değil de çoğunluğun (üstelik genellikle varsayılan veya yönlendirilen) iradesinin dayatılması olarak anlaşıldığı; eşitliğin çoktandır "dostlar alışverişte görsün" kabilinden bir ilke niyetine kullanıldığı; siyasi örgütlenmede istişareden çok tepeden yönetmenin hâkim olduğu; kişilik kültüne varabilecek derecede kuvvetli bir şahsi iktidar geleneğinin hâlâ geçerli olduğu bir ülkede son gelişmeleri tarihi boyutundan kopuk bir şekilde sanki yepyeni bir olguymuş gibi algılamak ciddi yanılgılara yol açabileceği gibi, meselenin özünün ve dolayısıyla muhtemel çözüm yollarının anlaşılmasını daha da zorlaştıracaktır.

Bugün geldiğimiz noktada adalet mefhumu hukuk ortamından çıkıp tümüyle siyasi alana kaymış durumdadır. Bugün adalet, bir yandan iktidarın kendi gücünü pekiştirmek ve karşıtlarını ötekileştirerek ortadan kaldırmak için kullandığı bir silah, diğer yandan muhalefetin bu duruma tepki göstermek ve iktidarın meşruiyetini sorgulamak için kullandığı bir söylem haline gelmiştir. O kadar ki hukuki süreç artık kendi bağlam ve mecrasından koparak siyasetin başlıca oyuncularının elinde veya dilinde bir söyleme dönüşmüştür. Siyasi lider ve aktörlerin hiçbir rahatsızlık hissetmeden kendilerini savcı, hâkim veya avukat konumunda görüp ona göre hareket etmeleri bu durumun en belirgin tezahürüdür. Siyasetin tabiatında ister istemez bu yönde bir meyil olduğunu kabul etsek bile, gelinen noktanın daha da vahim bir göstergesi, söz konusu rollerin basın tarafından da benimsenmiş olmasıdır. Siyasetin her iki yanında kutuplaşmış basının artık başlıca işlevi, taraftarlığını üstlenmiş olduğu siyasi partinin menfaatlerine göre şekillenen bir suçlama, savunma, muhakeme, karar ve infaz merciine dönüşmüş olmasıdır.

Işın en ilginç ve korkutucu tarafı, adalet söyleminin karşılıklı uçuştuğu bu ortamda asıl ortadan kalkanın hukuk olmasıdır. Bunu sadece hukukun siyasileşmesi ve devlet/iktidarın elinde hukuksuzluk aracına dönüşmesi gibi yorumlamak yanlış olacaktır. Bu bir bakıma buzdağının sadece görünen ucudur. Uzun vadede daha da vahim sonuçlar doğurabilecek olan sorun, adalet/hukuk kavramının siyaseti ilgilendiren alan ve kaygıların dışında kalan ortamdan tedrici olarak yok olmasıdır. Adalet ve hukuk siyasi mücadelenin hizmetine adanmış bir alana dönüştükçe, adi veya olağan diyebileceğimiz gündelik yaşamda sağlanması gereken hizmetler yavaş yavaş ve teker teker yok olmaya yüz tutmuştur. Türkiye'nin bu konuda zaten büyük eksikleri olduğu düşünülürse, bu sürecin giderek bir anomi (kuralsızlık) durumu doğurduğu ve doğurmaya devam edeceği şüphesizdir. Sistemin en tepesindeki aktörlerin artık sorumluluk taşıma ve hesap verme mecburiyetinden azade olduklarını, meşruiyetlerini sadece güç ve iktidarlarına dayandırabildiklerini, (adliye manasında) adaletin siyasi öncelik ve ölçülere göre işlediğini gören vatandaşlar, kendilerini bu kurallara göre uyarlamayı seçmektedir. Siyasetin hâkim olduğu alanlarda ihtiyatlı veya kendini güçlü görüyorsa cesur davranacak, geri kalan alanlarda bir tür kuralsızlık veya "orman kanunu"nun hâkim olduğunu bilerek hareket edeceklerdir. Bugün trafikte, sokakta, okulda, kamusal alanda, ailede yaşanan bütün şiddet, gasp, tacız ve hukuksuzluklar, bu durumun bir sonucudur.

Sultan II. Abdülhamid'i bir daha ve son defa olarak analım. Henüz tahta geçmeden, 1876 yazında, Mithat Paşa heyecan içinde yeni elde ettiği iktidarı perçinleştireceğine inandığı anayasayı alelacele hazırlatmaya çalışırken, o zaman Berlin'de sefir olarak bulunan Edhem Paşa, Hariciye Nazırı Safvet Paşa'ya yazdığı bir mektupta ilginç bir yorumda bulunmuştu: "Bize konstitüsyon değil, enstitüsyon lazımdır." Anayasa ve kurum kelimelerinin Türkçe bir karşılığını bulamaması bir yana, paşanın bu tespiti, ülkenin yüz elli yıllık geleceğinin dehşetengiz bir kehaneti gibi durmaktadır. Edhem Paşa'nın bu tenkidini ne liberal, ne de antiliberal bir yorumla okumak gerekir. Zaten bu sözlerinden birkaç ay sonra Mithat Paşa'nın halefi olarak Abdülhamid'in sadrazamlığını bir yıl kadar yapmış olması saltanata sadakatinin her şeyin önünde geldiğinin bir göstergesi sayılabilir. Onun asıl öngörüsü, mensubu olduğu Tanzimat elitinin büyük ölçüde Batıya öykünerek sağlamlaştırmaya çalıştıkları devletin bekasının onu şekillendiren kurumların ayakta kalmasına bağlı olduğu yönündeydi. Abdülhamid ilk aşamada sadece "konstitüsyon"u askıya almış, ülkenin olası liberalleşme sürecinin önünü kapamıştır. Tedrici olarak attığı ikinci adım ise kendi "paralel" devletini kurmak uğruna, oluşmaya başlamış olan modern devletin içini boşaltarak onu adeta yıkmaya koyulmaktır, bu amacında da büyük ölçüde başarı sağlamıştır. Abdülhamid'in bugün hâlâ paylaşılamayan siyasi mirası, maalesef bu içi boş devlet yapısını Türk siyasi hayatının temel olgularından biri olarak hayata geçirmiş olmasıdır. Bugün yaşadığımız sorunların temelinin burada yattığını anladığımız takdirde, siyasi ve toplumsal huzurun gereği olan eşitlik, demokrasi ve hukuk devleti kavramlarının oluşması ve oturması büyük ölçüde kolaylaşacaktır. Ne var ki neredeyse yüz elli yıllık kesintisiz bir geçmişe sahip bu geleneğin ve bu gelenekten kaynaklanan kurumsal zaaf ve kırılganlığın giderilmesinin güçlüğünü düşünüp bunun ham bir hayal olabileceği ihtimalini de göz ardı etmemeliyiz.

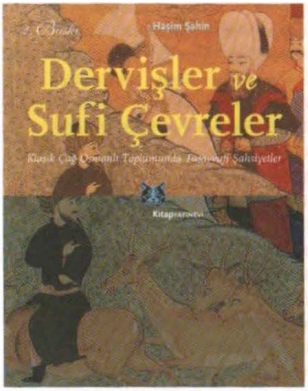
2017 Armağanları!

İstanbul Günlükleri ve Anadolu'da Yolculuk

Ulrich Jasper Seetzen
ÇEVİRİ Selma Türkis Noyan

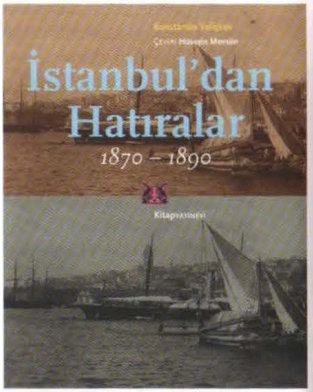
2 cilt toplam 772 sayfa, 97,50 TL
1. BASKI Ocak 2017
Sohaftan Seçmeler Dizisi

Dervişler ve Sufi Çevreler
Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler

Haşım Şahin

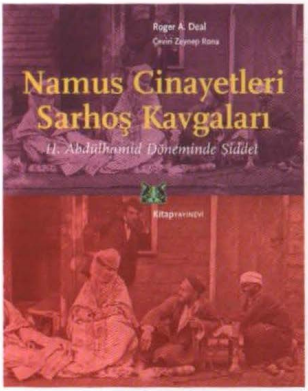
264 sayfa, 30 TL
1. BASKI Şubat 2017
İnsan ve Toplum Dizisi

İstanbul'dan Hatıralar
1870-1890

Konstantin Veliçkov
ÇEVİRİ Hüseyin Mevsim

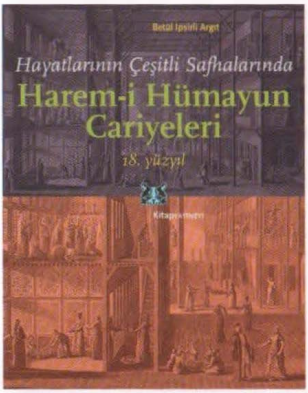
80 sayfa, 12,50 TL
1. BASKI Şubat 2017
Anı ve Yaşam Dizisi

Namus Cinayetleri, Sarhoş Kavgaları
II. Abdülhamid Döneminde Şiddet

Roger A. Deal
ÇEVİRİ Zeynep Rona

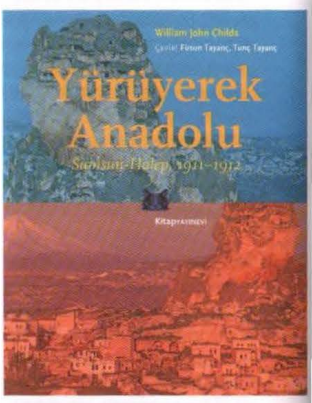
176 sayfa, 27,50 TL
1. BASKI Mart 2017
İnsan ve Toplum Dizisi

Hayatlarının Çeşitli Safhalarında
Harem-i Hümayun Cariyeleri
18. Yüzyıl

Betül İpşirli Argıt

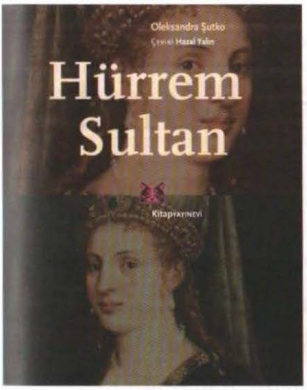
372 sayfa, 40 TL
1. BASKI Nisan 2017
Tarih ve Coğrafya Dizisi

Yürüyerek Anadolu
Samsun-Halep 1911-1912

William John Childs
ÇEVİRİ Füsun Tayanç – Tunç Tayanç

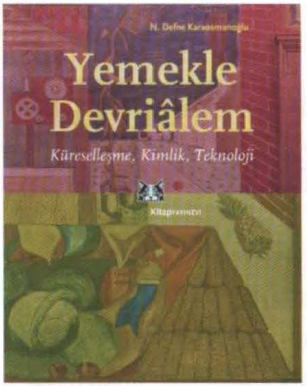
438 sayfa, 55 TL
1. BASKI Mayıs 2017
Sohaftan Seçmeler Dizisi

Hürrem Sultan

Oleksandra Şutko
ÇEVİRİ Hazal Yalın

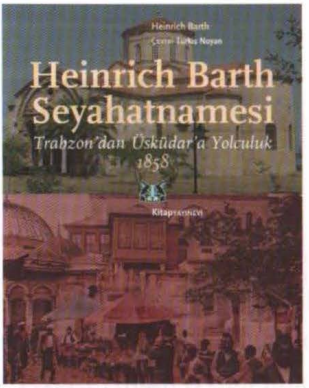
235 sayfa, 36 TL
1. BASKI Haziran 2017
Anı ve Yaşam Dizisi

Yemekle Devriâlem
Küreselleşme, Kimlik, Teknoloji

N. Defne Karaosmanoğlu

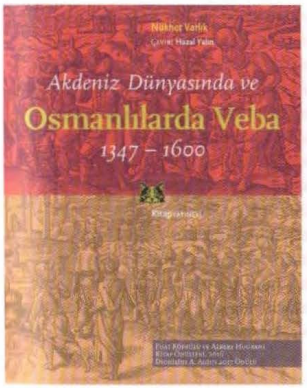
190 sayfa, 25 TL
1. BASKI Eylül 2017
İnsan ve Toplum Dizisi

Heinrich Barth Seyahatnamesi
Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk, 1858

Heinrich Barth
ÇEVİRİ Türkis Noyan

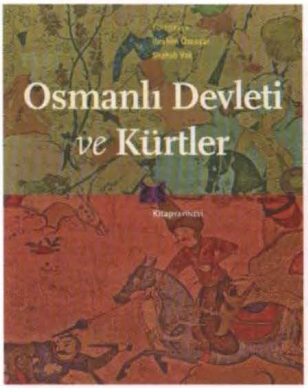
262 sayfa, 35 TL
1. BASKI Ekim 2017
Sahaftan Seçmeler Dizisi

Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba, 1347-1600

Nükhet Varlık
ÇEVİRİ Hazal Yalın

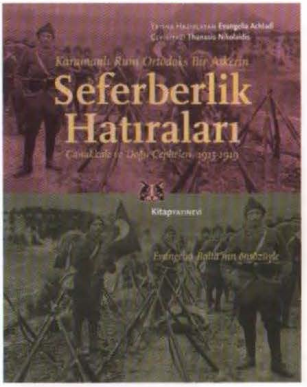
404 sayfa, 42 TL
1. BASKI Kasım 2017
Tarih ve Coğrafya Dizisi

Osmanlı Devleti ve Kürtler

EDİTÖRLER
İbrahim Özcoşar ve Shahab Vali

344 sayfa, 32,50 TL
1. BASKI Aralık 2017
İnsan ve Toplum Dizisi

Karamanlı Rum Ortodoks Bir Askerin Seferberlik Hatıraları Çanakkale ve Doğu Cepheleri, 1915-1919

SUNUŞ Evangelia Balta
EDİTÖR Evangelia Achladi

180 sayfa, 22,50 TL
1. BASKI Aralık 2017
Anı ve Yaşam Dizisi

İNTERNET SATIŞ **www.kitapyayinevi.com** (212) 294 65 55
ÜNİTE DAĞITIM **Ana Kitabevi** (212) 526 99 40 - 41

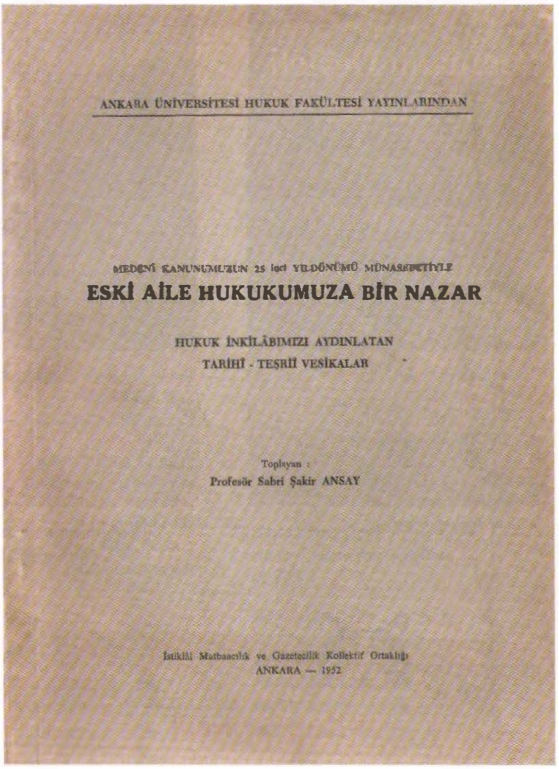
Kitapyayınevi

YÜZÜNCÜ YILINDA HUKUK-I AİLE KARARNAMESİ

ZAFER TOPRAK

Cihan Harbi ile birlikte kadının seferber edilişi, savaş ertesi onun özgürlük sorununun geniş bir çevrede kabul görmesine neden oldu. Meşrutiyet yıllarında kadın hareketi birçok erkek yandaş edinmişti. Bu gelişme kuşkusuz, toplumda gelenekçilerle yenilikçiler arasındaki uçurumu derinleştirdi. Özel alanda laikliğe yönelik ilk atılımlar Meşrutiyet yıllarında gözlendi. 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi 1926'da çıkarılacak olan Medeni Kanun'un habercisiydi.

Toplumsal ve beşeri bilimlerin 19. yüzyıldan beri odaklandığı belli başlı ortak paydalardan biri aile ve kadın olageldi. Tarihsel bağlamda ele alındığında, toplumsal yapı ile ailenin etkileşimi sürekli gündem oluşturdu. Aile toplumsal gerçeğin bir parçası olarak ele alınıyor, toplumsal yapıyı etkiliyor, aynı şekilde *vice versa* toplumsal yapı aile yapılarında zamanla değişikliklerin oluşmasına neden oluyordu. Ancak bu etkileşim sürecinde ailenin toplumsal yapıyı yönlendirmesinden çok, toplumsal değişim sürecinin ailenin oluşumunda köklü dönüşümlere neden olduğu bilim dünyasınca kabul gören bir gerçekti. Aile ise son kertede kadının toplumdaki konumunu belirliyordu. Bu nedenle Batı literatüründe aile ve kadın özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köklü dönüşümler geçirdi. Batı'da Sanayi Devrimi ile birlikte "yeni aile" ya da "burjuva" ailesi şekilleniyor, kadının iş ve emek dünyasındaki kazanımları doğrultusunda "yeni kadın"dan söz edilmeye başlanıyordu.

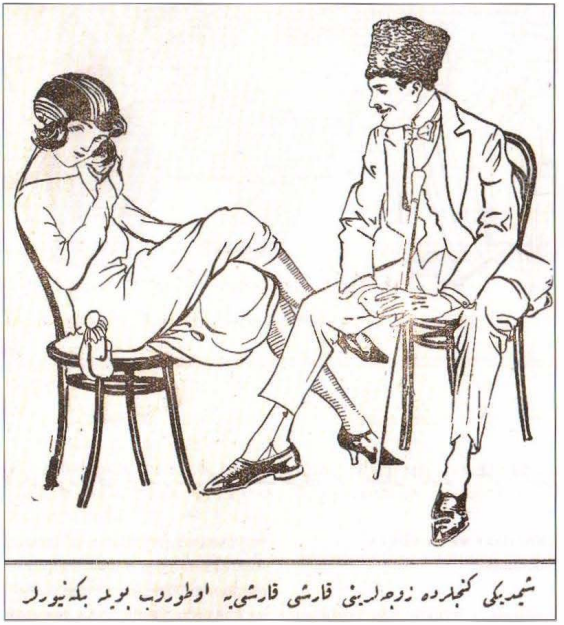
Öte yandan köklü toplumsal dönüşümlerin oluştuğu ortamlarda aile "özel alan" olmaktan çıkıyor, "kamusal alan"ın bir parçasına dönüşüyordu. Fransız Devrimi, Rus Devrimi, Çin Devrimi ve nihayet Türk İnkılabı'nda bu dönüşümün somut izlerini görmek mümkündü. Siyasal yapıyla birlikte toplumsal depremlerin yaşandığı evrelerde aile devletin müdahale alanlarından birini oluşturacaktı. Bir diğer deyişle, siyasal yapı ve toplumsal yapı birlikteliği aileyi uzun dönemde de olsa, biçimleyecekti. Ailenin özel alandan kamusal alana dönüşümün-

de ise köklü dönüşüme uğrayan temel unsur kadının konumu oldu. Ailenin yapısı değişirken kadın ailenin dar çeperini sorgulayacak, kişiliğini arayacak ve görünür olmanın mücadelesini verecekti.

"YENİ AİLE"-BURJUVA AİLESİ

Türkiye'de Osmanlı'dan devralınan kadın sorunu Batı'dakinden farklı bir nitelik taşıyordu. Batı'da kadın kamusal alanı erkekle yüzyıllardır paylaşıyordu. Osmanlı'da ise kamusal alan erkeğe mahsustu ve kadının bu alanı "ihlali" kimi kez din gerekçe gösterilerek tepkiyle karşılanmıştı. Türkiye'de kadının kamusal alana açılımı büyük ölçüde 1908'de, "hürriyetin ilanı" ile gerçekleşecekti. Ve böylece kadın sorunu Meşrutiyet'le birlikte gündeme gelmiş oluyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da "yeni kadın"a geçiş süreci, Türkiye'de yarım yüzyıl gecikmeyle 20. yüzyılın ilk yarısında gözlemlenıyordu. "Hukuk-ı nisvan" ve "musavat-ı tamme" ya da kadın erkek eşitliği, erkek kimliği veya *masculinity* denen sorunu da tetiklemişti. Kadın, bireyselleştikçe, özne oldukça erkeğin asude yaşamına ket vurmuş, erkek "kendi özgürlük" alanını tehlikede görmüştü. Batı'dakinden farklı olarak sokak Osmanlı'da "yeni kadın" için özgürleştirici bir işlev görmüştü. Kadın evin dört duvarını terk ettiği, sokak aracılığıyla toplumsallaştığı oranda erkek kendi alanını tehdit altında görecek ve böylece kendi kimliğini sorgulayacaktı. Yüzyılların düzeni, toplumsal ilişkileri sorunlu bir evreye girmişti. Bu evreden itibaren Türkiye'de "yeni kadın" diye nitelenebilecek bir tanımdan söz etmek mümkündü.

Her ne kadar 1908 bir dönüm noktası olmuşsa da, kadının kamuoyunda gündem oluşturuşu Tanzimat'la başlamıştı. Tanzimat reformları ışığında girişilen reformlarda kadının eğitimi gerekli görülmüştü, ama bu eğitimin de sınırları vardı. Kadın ikinci sınıftı ve o nedenle ona erkekten farklı bir eğitim öngörülmüştü. Kadının eğitimine "dimağını yormaması" koşuluyla cevaz verilmişti; zira kadın narin-

"Şimdiki gençler de zevcelerini karşı karşıya oturup böyle beğeniyorlar."

di, aklını fazla yormamalıydı. Zaten fiziki antropoloji bağlamında beyni erkeğinkine oranla daha küçüktü. "A'mal-i erbaa" yani toplama-çıkarma-çarpma-bölmeden oluşan dört işlem aritmetik bile onun için fazlaydı. Bu nedenle rüştiye, yani ortaokul düzeyi sonrası okumasına da pek gerek kalmıyordu. Açılan rüştiye sonrası birkaç kız idadisinde ise erkek idadilerine oranla farklı bir müfredat okutuluyordu. Dersler nazenin kızların dimağına göre düzenlenmişti. Erkekler "ilm-i iktısat" dersinde piyasaya yönelik arz-talebi öğrenirken, kız öğrencilere "iktisad-ı beytiyye" ya da günümüz diliyle "ev ekonomisi" yeterli görülüyordu. Ne de olsa kadının mekânı hanesiydi, konutuydu. Bir diğer deyişle, kadın evinin kadını olmalıydı. Çamaşır yıkamayı, ütülemeyi, yemek pişirmeyi bilmeliydi. Bu tür uğraşların hemen tümü "özel alan"a özgüydü ve sokaktan arındırılmış bir şekilde yürütülebiliyordu. Kadının "evlenmesi" ona yeni bir mekân açıyor, bu arada kamusal alanı kapıyor, kadın evinin kadını oluyordu.

Kısaca Meşrutiyet yıllarına kadar Osmanlı'da kamusal alan erkeğin inhisarında kaldı. Yazılı kültürün gelişimi bunu daha da görünür kılmıştı. Tanzimat sonrası yeşeren basın hayatı erkeklere hasredilmişti. Meşrutiyet öncesi *Kadınlara Mahsus Gazete* adlı bir "mevkute" çıkmışsa da, o da erkeklerin köşeleri tuttuğu bir yayın organıydı. "Hürriyetin ilanı"yla birlikte bu yapı sorgulanır oldu. Ne de olsa 1908 Devrimi "asrileşmeyi" gündeme getirmişti. Asrileşme Batı ile benzer olmak, hatta onu taklit etmekti. Kimi çevrelerce "taklit" sayesinde uygarlık yaygın bir konum elde ediyordu. Gabriel Tarde bu konuda ünlü eseri *Taklidin Yasaları*'nı [*Les lois de l'imitation*] yazmış, "Toplum taklittir" diyerek insanların kışısel farklılıklarına rağmen nasıl olup da benzer davranışlar gösterip bir toplumsal düzen kurabildikleri sorusuna yanıt aramıştı. Kimi Osmanlı aydını, bireyin taklitle "asrî" bir kimlik kazanabileceği kanısındaydı. 20. yüzyıl dönüm noktasında Durkheim ve Gabriel Tarde gündem oluşturan sosyologlardı. Tarde'ın görüşleri özellikle Amerika'da rağbet görmüş, yeni bir psikoloji okulunun doğuşuna vesile olmuştu. Durkheim ise birçok ülkede, bu arada Türkiye'de sosyal bilimlerin omurgasını oluşturmuştu.

زوجه‌کزی انتخاب ایدرکن آنه‌کزی کوروجی کوندرمه‌کز استقبالکزی بو اختیار الده تسلیم ایچون اولورسکز

"Zevcenizi intihab ederken annenizi görücü gönderirseniz istikbalinizi bu ihtiyar ellere teslim etmiş olursunuz."

TANZİMAT VE HUKUKTA "İKTİBAS"

Tanzimat'la birlikte Batı hukukundan "iktibas" Türkiye'de çağdaş hukuk normlarına geçişi simgeliyordu. Büyük ölçüde Fransa'dan alınan bu mevzuatın özelliği kamusal alana özgü oluşuydu. Özel alanı hâlâ şer'i hukuk düzenliyordu. Ancak toplumda gündeme gelen dönüşümler ve gayrimüslimlerle olan ilişkiler özel hukuk alanında da somut ihtiyaçların doğmasına neden oldu. Özel hukuk alanında o günün fıkıh hükümleri karışıktı ve yargıda görev alanların birikimleri açısından kullanışlı değildi. Yasaların Batı'da olduğu gibi kodifiye edilmesi, bir düzene sokulması. Tanzimat aydınlarınca giderek gerekli görülmüştü. Bir ara ticaret hukukunda olduğu gibi medeni hukuk alanında da köklü değişikliklere gidilmesi, bir Batı kanununun aynen uyarlanması düşünüldü. Tanzimat döneminin sadrazamlarından Âli Paşa, Fransız medeni kanununun iktibasından yanaydı. Oysa devletin teokratik niteliği, yani kısmen dine dayanması böyle bir iktibası olanaksız kılıyordu. Cevdet Paşa, bir ülkenin kanununu almanın onun ruhunu benimsemek olacağını. Osmanlı'da İslam kaynaklarından yararlanılarak daha mükemmel bir kanunun düzenlenebileceğini savunuyordu.

Nitekim İslam kaynaklarından esinlenilerek bir kanun hazırlama görevi nazır rutbesiyle Cevdet Paşa'nın başkanlığında yedi kişilik bir komisyona verildi. Mecelle Komisyonu'nun diğer üyeleri Danıştay üyeleri Seyfeddin ve Mehmed Emin, Adliye Divanı üyeleri Ahmed Hilmi ve Seyyid Ahmed Hulusi, Evkaf müfettişi Seyyid Halil ve İbni Abidinzade Alâeddin idi. Komisyon 1869-1876 arası yedi yıl çalışarak Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ya da kısaca Mecelle adı altında bir mevzuat ortaya çıkardı. Fransız medeni kanunundan 72 yıl sonra İslam kaynaklarına dayanılarak ilk kez özel alan düzenlenmiş oluyordu Bu, İslam hukuku açısından da önemli bir dönüm noktasıydı

Mecelle, sistemi açısından diğer Avrupa yasalarına benzer bir niteliktedi. Kanun kitaplardan, kitaplar baplardan ve fasıllardan, fasıllar maddelerden, maddeler de fıkralardan oluşuyordu. Toplam 16 kitap, 1851 maddeydi Alım, kira, kefalet, havale, rehin, emanet, hibe, gasp, hacır, ikrah, şuf'a, şirket, vekâlet, ibra, ikrar, dava, beyyinat, tahlif, kaza kitapların kapsam alanlarıydı. Baş taraftaki 100 maddeden oluşan kavaid-i külliyye genel ilkelere ayrılmıştı. Her kitabın başında temel kavramları açıklayan bir mukaddime yer alıyordu. Bu açıdan Mecelle'de Anglo-Amerikan kanunlarına benzer bir sistem gözleniyordu. Kimi maddelerde örnekler veriliyordu. Dil bakımından güçlü bir Osmanlıcayla yazılmıştı. Maddeler yalnız birkaç fıkradan oluşuyordu. Fıkralar kısaydı. Bu açıdan İsviçre medeni kanununu anımsatıyordu

Fransızca *code civil* karşılığı olarak "medeni kanun" tabiri, Türk hukuk dilinde ilk kez Mecelle mazbatasında yer aldı. Ancak Mecelle tam bir medeni kanun değildi. Akitler, bazı haksız fiiller, şahıs ve eşya hukukuyla ilgili mahdut hükümler ve bazı usul hukuku (ispat vasıtaları, hâkimin vasıfları vb.) kaidelerini içeriyodu. Aile hukuku (münakâhat) fıkıh kitaplarına, miras hukuku ise mülk, eşya için feraiz, miri arazi için intikal kanunları denen hükümlere bırakılmıştı.[1]

Mecelle mevcudu koruyan, muhafazakâr bir mevzuattı. İslam hukukunun Hanefi mezhebinden ve özellikle de İbn Nüceym'in fetvalarından oluşan fıkıh kitabından esinlenilerek hazırlanmıştı. Diğer mezheplerden alınan kaide yoktu. Mecelle'nin alanını daraltan bir diğer husus hâkime takdir hakkı tanımayışıydı. Hâkim hem başlangıçtaki külli kaideleri hem de diğer maddeleri ancak fıkıh kitaplarına göre uygulayabilecekti. Başlangıçtaki maddelerin müstakilen uygulanması caiz değildi. Hâkimin yorum yaparak ihtiyaçlara uygun karar alması olanaksızdı.

II. MEŞRUTİYET VE KADIN HUKUKU

1908 ertesi ulus-devlet inşa sürecine giriş, Fransız Devrimi'nin eşitlikçi söylemi "müsavat-ı tamme" ya da "tam eşitlik" anlayışını gündeme getirmişti. Müsavat ya da eşitlik anlayışı Batı'dakı ölçekte olmasa da Türkiye'de kadının görünür kılınmasını, alanının genişletilmesini öngörüyordu. Jön Türkler ne de olsa Fransa'nın "hürriyet" ve "müsavat"ına gönülden bağlı kişilerdi. 1908'le birlikte yayımlanmaya başlanan *Sırat ı Müstakim*'in savunduğu iki temel ilke "hürriyet" ve "müsavat"tı. Bu anlayış doğrultusunda II. Meşrutiyet yıllarında kadın tüm engellere karşı sokağa çıkacak, kamusal alana açılacak, toplumsallaşacaktı. Bundan böyle Osmanlı kadınları, daha doğrusu güngörmüş kesimi, hapsolduğu özel alanını terk ediyor, dışarıda, sokakta boy gösteriyor; dernek kuruyor, dergi çıkarıyor, hayır işlerinde aktif oluyordu. Ancak bu görünürlük onların aslı işlevlerinden arınmaları anlamına gelmiyordu. Vatana hayırlı evlatlar, o günün deyimiyle "nevzat"lar yetiştirmeleri, onların çağdaş kimlik kazanmalarının da bir parçası olarak görülüyordu. Bir başka deyişle biyolojik işlevlerini de rasyonel temeller üzerine oturtmaları gerekiyordu. 19. yüzyılda, Batı'da kadın "burjuva" kimliği kazandıkça çocuk bakımı önemli bir yol kat etmişti. İç mekânın rasyonelleşmesi "ilerleme" denen sürecin bir parçası olarak görülüyordu. O nedenle asrileşme beraberinde daha düzenli ve verimli bir çalışma ortamını, bir anlamda Taylorizmi de getiriyordu. Kadının bir görevi de evini, iç mekânı şenlendirmekti. İşte II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı kendi "burjuva" kadınının arayışı içerisine girmişti.

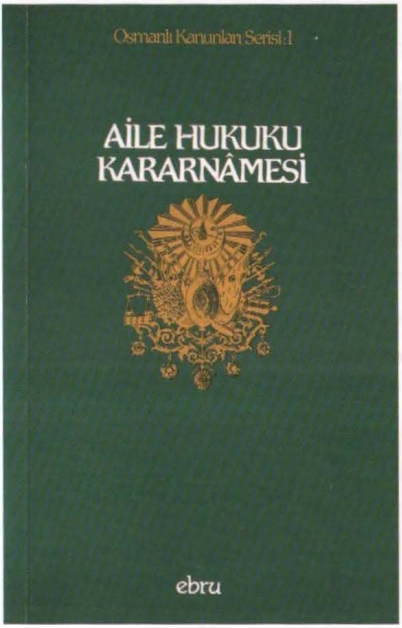
Tanzimat döneminin sadrazamlarından Âli Paşa, Fransız medeni kanununun iktibasından yanaydı. Oysa devletin teokratik niteliği, yani kısmen dine dayanması böyle bir iktibası olanaksız kılıyordu. Cevdet Paşa, bir ülkenin kanununu almanın onun ruhunu benimsemek olacağını, Osmanlı'da İslam kaynaklarından yararlanılarak daha mükemmel bir kanunun düzenlenebileceğini savunuyordu.

II. Meşrutiyet'e özgü aydınlanmacı görüşler kuşkusuz kadının konumunu olumlu etkilemişti. Bu tarihlerde kadının sesi daha gür çıkmış, yayın organları, dernekler aracılığıyla bilfiil kadın sorunu tartışılmaya başlamıştı. Ama, kadının konumunda köklü dönüşümler için 1908 Devrimi yeterli değildi; toplumu kökünden sarsacak çok daha travmatik bir ortam gerekiyordu. 1912 ertesi savaşlar işte bu ortamı oluşturacaktı. Balkan Harbı ve Cihan Harbi gibi savaş yılları kadının toplumsallaşmasında önemli bir rol oynadı. Balkan Harbi ile birlikte cephelerdeki yenilgi kadının karınca kararınca siyasete bulaşmasına neden oldu. Savaşın hazın sonuçları karşısında düzenlediği konferanslarla kadın kendi hemcinslerine seslenmiş, ulusal kimliğin oluşumuna katkıda bulunmuştu. Böylece Halide Edip gibi kimi hatipler geniş kesimlere seslerini duyuracaklardı. Bu arada kadın dergileri "hukuk-ı nisvan", yani kadın hukuku adına taleplerde bulunmaya başlayacaklardı. Ama "hukuk-ı nisvan"ın sınırları da belirlenmişti. Şer'i hukukun ötesine geçmek kolay olmayacaktı.

AİLE HUKUKUNA YÖNELİŞ

II. Meşrutiyet yıllarında, toplumda hızlı dönüşümlerin yaşandığı bir evrede Mecelle'nin artık günün koşullarında yetersizliği anlaşılmıştı. Dayandığı kaynaklar kurumuş, anlamını yitirmişti. 1916 yılında Mecelle'yi Tadil Komisyonu kuruldu. Bir tadil layihası hazırlandı. Bu tadilatta diğer İslam mezheplerinde gündeme gelen görüşlere de yer verildi. Bu arada aile hukukunu tedvin için kurulan bir diğer komisyon, Mecelle Komisyonu'ndan daha etkin çalışarak ilk kez aile hukukunu düzenleyen bir metin hazırladı. Bu metin 25 Ekim 1917 günü Hukuk-ı Aile Kararnamesi adıyla yürürlüğe koyuldu.[2] Kararnamede münakehat (evlenme) ve müfarekât (boşanma) konularına iki kitap ayrılmıştı. Tüm mevzuat 156 maddeden oluşuyordu. Hukuk-ı Aile Kararnamesi'yle devlet ilk kez evlenme akdine müdahale ediyor, ilan müessesesi, aile meclisi, talak,

çok eşle evlenme, Müslüman olmayanların evlenme ve boşanmaları konularını düzenliyordu. Mevzuatta yer alan maddelerle aile hayatına açıklık getirilmişti. İslam hukukuna bağlı kalmaktan tümüyle kurtulamayan bu kararnameyle evlenme işlerine devletin karışması, yani özel

alanın kısmen devlet tarafından denetlenmesi söz konusuydu. Nişanlılık hukuki bakımdan bir evlenme başlangıcı addediliyordu. Devletin "izni"yle yapılmayan evlenmeler kanunca tanınmayacaktı. Kararnamenin en önemli bölümü, çok eşlilik ile boşanma konularını düzenleyen maddeleriydi. Çok eşle evlilik görece daraltılmış, kocanın ikinci eş sahibi olması ilk eşin rızasına bırakılmıştı. Talak, yani kocanın tek taraflı ve özel şekilde boşanma hakkına sınırlar konmuştu. Boşanma gerektiren sorunları düzenlemek için de bir aile meclisi müessesesi oluşturulmuştu. Müslüman olmayan uyrukların evlenme ve boşanma işleri de bu kararname çerçevesinde düzenlenmek istenmişti.

Hukuk-ı Aile Kararnamesi üzerine yaptığı çalışmalarda Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Osmanlı'da ailenin "konak" şeklinden "yuva" tipine geçmeye başlamasıyla, yani çekirdek ailenin gündeme gelişiyle, İslam hukukuna dayanan aile mevzuatında da düzenlemeye gitme ihtiyacının doğduğunu kaydediyordu. Kadın sorununun giderek önem kazanmasıyla Osmanlı "münevverleri" seslerini duyurmuşlardı. Cihan Harbi sonlarına doğru kararname yayınlanabilmişti.[1] Bu tür bir mevzuatın o tarihlerde Meclis'ten geçmesi olanaksızdı. Bunun bilincinde olan İttihatçı hükümet, bir oldubittiye getirerek kanun hükmünde kararname niteliğinde bir düzenlemeye gitmişti. Ancak kararnamelerin yürürlükte kalabilmeleri için Meclis'çe onaylanmaları Kanun-ı Esasi gereğiydi. Kadın hukuku açısından son derece önemli olan bu mevzuat uzun ömürlü olamadı. Cihan Harbi'nin kaybedilişi ertesi İttihatçılar iktidardan düşmüştü. Kadının evlilikte durumunu düzelten bu mevzuat iki yıl geçmeden, Mütareke'den sonra Damat Ferid Kabinesi (İstanbul Hükümeti) tarafından 19 Haziran 1919 günü kaldırıldı. Tekrar eski düzene dönüldü. Nizami hukuk taraftarı müderrisler bile bu konuda tavız verilmemesinden yanaydı. Kamu hukuk alanında anayasa hukukuna, Hukuk-ı Esasiyye'ye gelince hocalar kadın hukuku alanında yan çiziyorlardı.

Meşrutiyet'in anayasa anlayışı Léon Duguit'den büyük ölçüde esinlenirken, onun kadın hukuku alanında söylediklerini görmezlikten geliniyordu. Ancak Muslihiddin Adil gibi bu konuda ileri görüşlü olan müderrislere de rastlanıyordu. Selanik Mekteb-i Hukuk Müdürü ve İlm-i İktisat ve Hukuk-ı İdare Muallimi Muslihiddin Adil Bey'in Hukuk Mektebi için yazmış olduğu ve Selanik'te Zaman Matbaası'nda 1912'de yayımlanan *İktisad Dersleri* adlı eseri, içerisinde iktisat biliminin konusu imiş gibi yer alan feminizm bahsi dipnotlarından da anlaşılacağı gibi bu konuya vâkıf birinin kaleminden çıkmaktaydı.[4] *La femme et le droit, Le droit de la femme, La femme devant la science contemporaine, La condition sociale des femmes*, Muslihiddin Adil'in bu konuyu yazmak için başvurduğu Fransızca kitaplardı. Feminizm konusunu "işbölümü", o günkü adıyla "taksim-i amel" üst başlığı altında ele alan yazar, Batı ülkeleriyle Osmanlı'yı kadın hukuku, o günkü deyişle "hukuk-ı nisvan" bağlamında karşılaştırıyordu.[5] Kadın ile erkek arasındaki geleneksel işbölümünün kuramsal açıdan kulağa hoş gelse de çağın gerçekleriyle bağdaşmadığı kanısındaydı. Muslihiddin Adil için feminizm özgürlükle eşanlamlıydı. Feminizm tarihi, hürriyetin tarihinin ikizi idi. Kadınlar Fransız Devrimi ertesi bu yolda mücadeleye girişmiş ve özellikle son yarım yüzyılda bu fikir geniş yankı uyandırmıştı.

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, İstanbul Hükümeti tarafından durdurulmuşsa da savaş sonrası mandater devlet Suriye'de yürürlükte kaldı, Hatay'da, 1939'da Türkiye'yle birleşinceye kadar uygulandı. Kararname Suriye'de 1953 yılında yürürlükten kaldırıldı, yerini bundan ilham alarak hazırlanan 308 maddelik yeni bir mevzuata bıraktı. Lübnan'da ise daha uzun bir süre Müslüman halk için bu kararname uygulandı.[6]

DİPNOTLAR

1 Kemal Fikret Arık, *Türk Medeni Hukuku I (Genel Prensipler)* (Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık Ltd. Şti., 1963), s. 179-181.

2 Hukuk-ı Aile Kararnamesi üzerine ayrıntılı bir inceleme için bkz. Sabri Şakir Ansay, *Medeni Kanunumuzun 25 inci Yıldönümü Münasebetiyle Eski Aile Hukukumuza Bir Nazar-Hukuk: İnkılâbımızı Aydınlatan Tarihi Teşrii Vesikalar* (Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1952). Kararnamenin Latin harfleriyle metni için ayrıca bkz. *Aile Hukuku Kararnâmesi*, haz. Orhan Çeker (İstanbul: Ebru Yayınları, 1985).

3 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri. Birinci Cild: Sosyoloji Doktrin ve Kolları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1971), s. 212.

4 Muslihiddin) Adil, *İktisad Dersleri*, 1. kitap (Selanik: Zaman Matbaası, 1328), Feminizm bahsi, s. 203-213.

5 Zafer Toprak, "Muslihiddin Adil'in Görüşleri: Kadın ve 'Hukuk-ı Nisvan'" *Toplumsal Tarih* 75 (Mart 2000): 16-17.

6 Arık, *age*, s. 181-182.

iletişim

Belgeler ve tanıklıklarla, tüm yönleriyle Osmanlı'nın kaderini belirleyen savaş...

Eugene Rogan, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı boyunca mücadele ettiği tüm cepheleri ayrıntılarıyla inceliyor. Sarıkamış yenilgisinden Çanakkale zaferine, Kudüs'ün düşmesinden Kafkas cephesine uzanan geniş bir "savaş meydanı"nda, tarafların planlarını, stratejilerini ortaya koyarken Ortadoğu'daki Büyük Savaş'ın Batı Cephesi'ni nasıl etkilediğine de değiniyor. Açlık ve yoksulluğun yanı sıra, Osmanlı'da yaşayan azınlık unsurların savaştaki durumları ve akıbetlerini de hem belgelerle hem de ilk ağızdan tanıklıklarla gözler önüne seriyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin

İBRAHİM ŞÜKRÜ (TÜZÜN) BEY'İN I. DÜNYA SAVAŞI VE İSTİKLAL HARBİ HATIRALARI*

İBRAHİM GÖKSEL BAYKAN

Osmanlı İmparatorluğu'nun son günleri ve İstiklal Harbi ile alakalı önemli kaynaklardan birini Osmanlı-Türk subaylarının hatırat ve günlükleri oluşturur. Bugüne kadar ihmal edilmiş olsalar da, bu kaynakların askeri tarihimiz açısından taşıdığı önem tartışılmaz. Söz konusu örneklerden birisi de, ilk defa yayımlanacak olan, emekli Binbaşı İbrahim Şükrü (Tüzün) Bey'in I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve devamında katıldığı Milli Mücadele ile ilgili hatıralarıdır.

İbrahim Şükrü Bey hatıratını 1956 yılında çizgili bir lise defterine yazmıştır. Hatıratta sırasıyla ailesini, orduya intikalini, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında yaşadığı olayları anlatmaktadır. El yazısıyla kaleme aldığı hatıralarında I. Dünya Savaşı'nda Kuzey Irak'ta Fırat ve Dicle Nehri yakınlarında İngilizlerle yapılan savaşları, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısını, ordunun içinde bulunduğu zor durumu, komutanların kötü idaresini, iltimas ve yolsuzluk olaylarını ve esareti birinci ağızdan anlatır. Kendisi aslen bu bölgeden olduğu için coğrafyanın yapısı hakkında verdiği bilgiler de ayrıca dikkate değer niteliktedir.

1874 yılında Necef'te dünyaya gelen İbrahim Şükrü'nün babası Kerkük'ün tanınmış ailelerinden İlyaszadelerden Ahmed Fehmi Efendi, annesi ise meşhur Alusi ailesinden Seyyid Abdullah'ın kızı Fatıma'dır. Ahmed Fehmi Efendi 28 yaşında vefat eder. İbrahim Şükrü, Bağdat'ta askeri rüştiye tahsili aldıktan sonra askeri idadiye girer. Daha sonra Irak Süleymaniye'de Müşir Zeki Paşa emrindeki alaya tayin edilir. Bilahare ordu merkezinde erkânıharp ikinci dairesinde görev alır. Kıta hizmetine çıkma arzusu ihdas edince, Süleymaniye sancağında İran hududuna yakın 41. alay 4. taburunda bir süre görev yapar; ardından Musul'da yeni açılan Jandarma Mektebi Müdürlüğü'ne yüzbaşı olarak tayin edilir.

I. Dünya Savaşı'nda Irak'ın kuzeyinde yapılan muharebelerde yaralanan fırka kumandanı Galatalı Şevki Bey'in yerine atanan fırka kumandan vekili İbrahim Şükrü, İngiliz ordusunu ricat dahilinde pusuya düşürür ve ağır zayiatlar verdirir. Kendisi de göğsünden ağır yaralanıp hastaneye kaldırılır. İyileştikten sonra evine döner; fakat eşi bile onu tanımaz. Bu harekâttaki hizmeti üzerine iki sene kıdem zammı ve bir harp madalyası ile taltif edilir.

Milli Mücadele döneminde bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafıyla binbaşı rütbesiyle Van-Erciş Jandarma Kumandanlığı'na atanır. Burada bir süre görev yaptıktan sonra Van jandarma alay komutanı Hasan Bey ile anlaşmazlığından dolayı, Kozan Jandarma Tabur Komutanlığı'na tayin edilir. Kozan ve Osmaniye'de görev yaptığı sürece buralardaki asayiş ve güvenliğin sağlanması konusunda büyük başarılar gösterir. Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancağında Kuva-yı Milliye'nin yeniden teşkilatlanmasında önemli rol oynar. Ankara Hükümeti tarafından çalışmaları takdirle karşılanır; Ankara gazetelerinde fotoğrafı basılıp kendisinden övgüyle bahsedilir. Başarı ve hizmetlerinden dolayı taltif edilmeyi beklerken Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından emekliliğe sevk edilir. Emekliliken sonra Osmaniye'ye yerleşir. Soyadı Kanunu'ndan sonra Tüzün soyadını alır. İlk eşi Nebiye'den Mediha, ikinci eşi Refika'dan Nezihe ve Edibe isimli üç kızı vardır. 26 Eylül 1962'de Osmaniye'de vefat eder ve aile mezarlığına defnedilir.

Yazının devamında, İbrahim Şükrü Bey'in 88 yıllık ömrünün vatan hizmetinde geçen en hareketli ve yoğun yıllarını aydınlatan hatıratından kesitler paylaşacağız. İlk olarak Irak cephesinde Halil (Kut) Paşa ile karşılaşma anıyla başlayalım. Savaş şartlarından ve bakımsızlıktan dış görünüşü hayli değişen İbrahim Şükrü, tanınmayacak hale gelmiştir. Fakat Halil Paşa kısa süreli bir murakabeden sonra kendisini tanır ve aralarında hafızalardan silinmeyecek bir diyalog geçer:

"Merkez kumandanı seni istiyor" dedi. "Selam söyleyin, bu kıyafetle nasıl geleyim" dedim. Çavuş gitti, fakat 10 dakika sonra yeniden geldi. "Kumandanımın selamı var, sizi telefonla Halil Paşa'ya bildirmiş. Halil Paşa da 'Bulunduğu kıyafetle getirin' demiş" [dedi]. "Yorgunum bir araba getirin" dedim. On dakika sonra araba geldi. Arabaya atlayarak merkez kumandanlığına vardık. Kumandanla beraber Halil Paşa'nın konağına gittik. Kabul salonunda bekliyor gördük. "Buyurun yüzbaşım" diye iltifatta bulundu. İki üç ay hiç tıraş olmamış, sakalım el ile tutulacak kadar uzamış, saçlarım öyle ve o pejmürde kıyafetlerle beni tanımak zordu. Halil Paşa dikkatle yüzüme baktı ve gözlerimiz bana tanışıklık ifade etti. "Bu kıyafette olmasa idim, her tarafımdan tanırdınız. Üç sene bir koğuşta yattık. Bendeniz 317 neşetliydim. Siz birinci kısımda, ben ikinci kısımda idim." "Durun, düşüneyim" dedi, "İbrahim Bağdad değil misiniz" dedi. Ben de: "Evet Paşam İbrahim Şükrü, Kerkük." "Şimdi iyice hatırladım" dedi ve fırkanın uğradığı felaketi incelemeye başladı. Ben de evvelinden sonuna kadar anlattım. Esarete düştüğüm, nasıl kaçtığım, bu kıyafetle nasıl geldiğim hakkında malumat verdim. "Bugün istirahat edin, yarın erkânıharp dairesine geliniz, vakıa hakkında ne bilirseniz raporla yazdırınız. Ordu muhasebesine uğrayın, size elbise bedeli olarak elli altın lira versinler. On gün istirahatten sonra menzil müfettişliğine uğrarsanız yeni vazifenizi öğrenirsiniz. Ben şimdi gereklı yerlere emir verdim" dedi.

Esir düşüşünü ve saniyeler içinde yaptığı bir muhasebe neticesinde kaçmaya nasıl karar verdiğini ise şöyle izah ediyor:

> ...Bir takım kadar silahlı düşman askeri bir kamyona binmiş, ilerliyordu. Bizi görünce etrafımızı sardılar ve bizi esir aldılar. Dört nefer ve bir onbaşıyı başımıza vererek Ane kazasına doğru kamyonla hareket ettik. Muhafızların onbaşısı Müslüman Hıntlı imiş. Arapça konuşmaya başladık. Hazret-i Abdulkadir Geylani sülalesinden olduğunu anlattı. Yaya olarak gidemeyeceğini söyledim. Yakınlarda bir köye vardık, "İstirahat edınız" dedi. Meğer dayım da uzaktan uzağa bizi takip ediyormuş. Bir köye vardık. İstirahat etmek üzere köyün bir odasına tıktılar. Benden sonra dayım da o köye gelmiş, düşmanın başında Müslüman olan Hıntlı ile görüşüp anlaşmış. Üzerimi aratmadı. "Helaya çıkacağım" diye haber verdim. Bana bir nefer eşlik etti. Fırat sahiline indim. O an çok tehlikeli bir hareketle dönüp etrafa bakındım, dayımı gördüm. Beni kaçırmak için fırsat beklemekte olduğunu gördüm, kendisi bir hayvana binmişti. Kısrağını da bir kere tutmakta olduğundan anladım. Aklıma gelen olay, kaçar isem vurulur, ya kurtulup Sallan'a gider ya da tutulur, idam edilirdim. Çoluk çocuğum ne halde kaldılar, onlara ne olacak, bana adeta bir cinnet geldi. Hemen saklamış olduğum tabancayı çektiğim gibi bana doğru gelen silahsız muhafız neferini vurdum ve daima durmadan koştum. O da silah sesi üzerine bana doğru süründü. Kısraga atladığım gibi kaçmaya başladık.

İngilizlerin Ane'yi işgali sırasında ailesiyle kasabada bulunan İbrahim Şükrü, evlerin nasıl arandığını, akrabası olan belediye reisinin kendisini koruyuşunu şöyle anlatıyor:

> Kaymakam, jandarma ve bölük kumandanları, bütün kaza memurları ve menzil subayları kaçmışlardı. Yerli halkın da hükümet konağının eşyalarını, silahlarını ve zahirelerini yağma için birbirini kırmakta ve adeta mahşer yeri olduğunu gördüm. Dayım, annem ve annemin akrabalarından olan belediye reisi Abdürrezak bizi evine götürdü. Hemen bana bir yatak yapıp yaıırdılar. Sabah olunca uyandım. Neler olduğunu sordum. Düşman gece yarısı Ane'ye girmiş, fakat durmadan kaçanları motorlu vasıtalarla takıp etmişlerdi. Düşman Ane'ye varmadan kaymakam, jandarma kumandanı, askerleri, menzil subayları velhasıl bütün kaçanlar toplanmıştı. Sabah düşman, tertip ettikleri müfrezelerle kasaba

Binbaşı İbrahim Şükrü Bey.

nın evlerini aramaya başladı. Seyyid Abdürrezzak Efendi beni soyundurmuş ve kendi yerli elbiselerinden giydirmişti. Şüphe edilmesin diye beni aldırıp, harem dairesinde yatırdı. Aranmak sırası bize gelmişti. Bir çavuş ve sekiz nefer geldiler. Her tarafı aradılar. Başımlın[ucunda da durdular ve beni sordular. Seyyid Abdürrezzak Efendi, "Kardeşimdir, hasta yatıyordu" dedi. Sonra yukarı çıktılar. Ertesi sabah bir dellal vasıtasıyla "Hiçbir canlı evinde veya sokakta kalmamak şartıyla bütün ahali kasaba haricine çıkacak" diye ilan ettiler. Halk bir günlük yiyecek ve içeceğini alarak dağılmıştı. Akşama doğru geri dönüldü.

Seyyid Abdürrezzak Efendi'nin evinde bir hafta kaldım. Ane'nin

askerlik şubesi kâtibi Hayrat Efendi ile Ane'de birisinin evinde saklı kalmış çocuklar vasıtasıyla hayır işlemekte idik. Orada uzun süre saklı kalamazdık. Seyyid Abdurrezzak Şems aşiretinden bir kılavuz buldu. Bu adam Musul'a kadar bize kılavuzluk edecek, bizi Musul'a salimen ulaştıracak ve bizden mektup alıp, Seyyid Abdürrezzak Efendi'den buna mukabil on beş altın alacaktı. O şekilde pazarlık ettik, on beş lira Abdürrezzak Efendi'ye teslim edildi. Hayrat Efendi benim bu yolda hareket edeceğimi haber alınca kendisi [ile] beraber götürmek için çok [yükü vardı]. Ricası kabul edildi. Asker elbisemi üzerinden soydukları gün büyük bir taş koyarak evlerini[n] önünden geçen Fırat Nehri'ne attılar.

Askerin perişan durumunu tasvir eden satırlar hatıratın en can alıcı bölümlerinden. Yüzde sekseni süpürge tohumu olan buğday unu yenemeyecek durumda, asker erzaksızlıktan perişan haldedir. İbrahim Şükrü iyi un gönderilmesi talebinde bulunur bulunmasına; fakat... Devamını kendisinden dinleyelim:

> Kerkük'te olan Dördüncü Kolordu erzaksızlıktan çok sıkıntı çekiyordu. Hatta açlık çekiyordu. Günde 50-60 mevcutlu kafileyi zuafa [zayıf olanlar] diye gönderiyorlardı. Bunlar Güver noktasında üç dört gün istirahat edip beslenecek, ondan sonra Musul'a sevk edilecekti. Zuafa dedikleri bu erler hastalıktan değil, açlıktan zayıf düşmüşlerdi. Ambarda undan başka bir şey bulunmuyordu. O da buğday unu bile olsa yüzde sekseni süpürge tohumu idi. Zuafa diye sevk edilmekte olan askerlerin, menzile vardıklarında boş midelerine sıcak bir çorba girmeye ihtiyacı [vardı] amal unun yenilemeyecek derecede fena ve süpürge tohumundan ibaret olmasından, bunun da mideyi tahriş [etme olasılığından] iyi un gönderilmesi ricasında bulundum. Üç gün sonra "İyi un gönderildi" diye cevap aldım, fakat gelen un eskisinden daha kötü idi. Menzildeki subayları, nahiye müdürünü ve köy ihtiyar heyetini toplattım. Çuvalları önlerinde açıp, zabıt varakası yapıp müfettişliğe gönderdim.

Yaralanıp hastaneye kaldırıldığında evine gönderilen eşyası arasında kanlı gömleği de vardır. Adı şehitler listesinde bulun[a]mayınca matemini gizleyen 16 yaşındaki karısının yaşadığı travma, savaşın cephe arkasında[ki] elim veçhesini gösteren örneklerden sadece biri:

> Bağdat işgal edilince eve mektup yazmadım. Benim sağlığıma dair bir haber al[a]mıyorlardı. Musul'dan götürdüğüm neferi ağırlık kolunda bırakmıştım. Eşyamı, yatağımı ve kısrağımı yaralanıp hastaneye kaldırılınca, karargâh kumandanı neferime teslim ederek Musul'a göndermişti. Eşyaları gönderirken kanlı çamaşırımı da bavuluma koymuşlar. Subay aileleri şehir haricine çıkarak gelenlerden adamlarımı soruyorlarmış. Bu sırada kayınvalidem ve karım da çıkmışlar. Bir ere tesadüf etmişler, "Tanımıyorum" demiş, fakat "Taburumuza yeni bir yüzbaşı geldi, bıyıkları şöyle, tam bir babayiğit, göğsünden vurulup düştüğünü gördüm" demiş. Dört-beş gün sonra neferimle kısrağım ve eşyalarım gelince artık şüphesiz şehit olduğuma kanaat ettiler. Kolorduya gelen şehitler listesinde olmadığımdan yüzde bir ümitle matemlerini açığa çıkarmıyorlarmış. Karım düşünmüş, "Daha on altı yaşındayım, bir isteyen olursa babam belki beni verir. Kızım ya üvey baba elinde yetim yaşayacak ya da babamın evinde..." Mediha'ya ne olacak, kimde kalacak, kim bakacak diye cinnet geçirmiş. Gece kalkmış, soğuk kış gecesinde çırçıplak soyunmuş, tepesinden bir kova soğuk su dökmüş, titremeye başlamış... Bereket versin ki kayınpederim uyanmış, koşmuşlar, içeri almışlar. Üstüne kalın bir elbise giydirmişler. Kendinden geçmiş, doktor ilaç vermiş, biraz kendine gelmeye başlamış. Sandık odasına girmiş. İç çamaşırı alırken, kanlı gömleğim gözüne ilişmiş. "Şehit olmuş, göğsünden vurulmuş" diye feryad etmeye başlamış. Hastalığı eskisinden daha ağır nüksetmiş. Sabah evde kalkıp sivil kıyafetimi giyerek ilk önce Erkânıharbiye Dairesi'ne gittim. Raporumu yazdım. Sonra Ordu Levazım Dairesi'ne giderek 50 altın lirayı aldım. Çarşıya gittim. Bir takım elbise, kundura, çizme sipariş ettim. Eve geldim, on gün kadar evde oturdum. Tedavi edilip istirahat ettim. Hem de elbise ve çizmeleri bekledim. Elbise ve çizmeler geldi. Giyinip dışarı çıktım. Eşim de iyileşti.

Kerkük'te Güver mevkii nokta kumandanıyken kolordu kumandanı ve erkânıharbe ait arabaların içindeki hanımların istirahati için bir ev hazırlaması istenir. Fakat köyün durumu ortadadır; İbrahim Şükrü Bey talebi reddeder. Bakın bu durum neye mal olur:

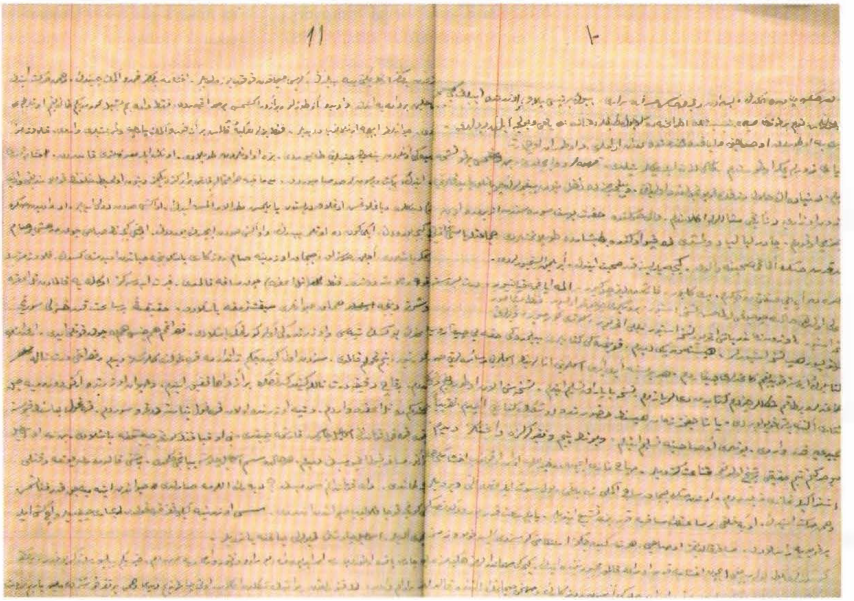
> Düşman Kerkük'ten taarruza hazırlık yapıyormuş, Erbil ve Altın Köprü'de olan ordu, ağırlıklarını Musul'a göndermeye başladı. Musul'a varmak için mutlak Güver'den geçmek lazım. Bir gün bir yüzbaşı kumandasında bir müfreze muhafazasında dört üstü kapalı araba içinde aileler ve on kadar çok güzel cins atla noktaya geldi. Arabadaki hanımlar kolordu kumandanı ve erkânıharbe aitti. "Hanımlara istirahat için bir ev, hayvanlar için temiz ahır hazırlayacaksın" dediler. "Azizim" dedim, "Köyü görüyor musun, istediklerinizin temini imkânsız. Hava sıcak, hanımlara nehir kenarında çadırlar kurdururuz, hayvanları da dut ağaçlarının gölgesine bağlarız" dedim. Yüzbaşı, "Olmaz" dedi. Kolordu kumandanının "Emirler infaz edilecektir" demesiyle, tepem attı. "Arkadaş olmayan bir şeyi yaratacak değilim, işte köy" dedim ve yanından ayrıldım. Mübarek öfkelenmiş, telefona ya-

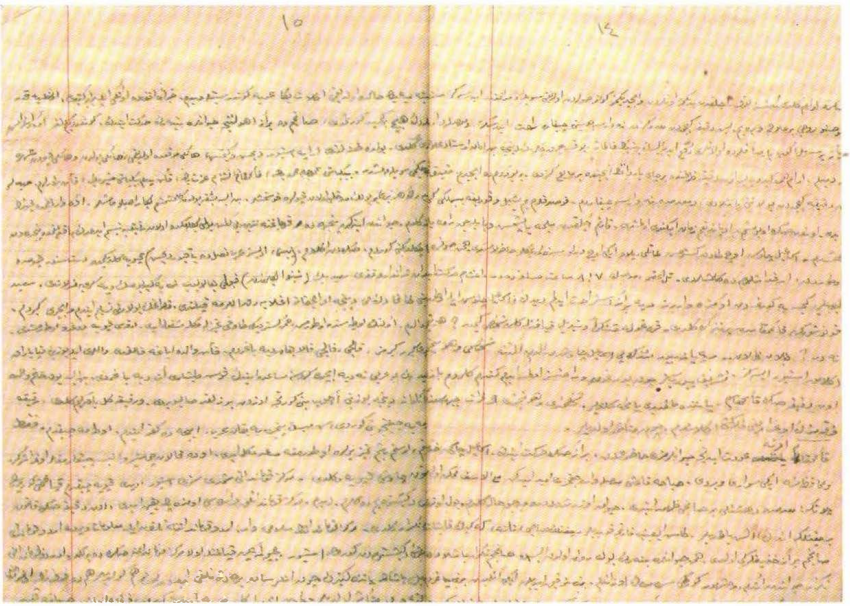
naşıp bizi kolordu kumandanına şikâyet etmiş. Akşama kolordu kumandanı Çolak Selahaddin (Adil) Bey'in emrini gösterdi. Kolordu kumandanı bize "Nokta kumandanı sensin, onu da yüzbaşıyı da maiyetinizde muavin olarak çalıştırın" emrini vermişti. Durumu menzil müfettişliğine arz ettim. Müfettiş "Noktayı devret, merkeze gel" emrini verdi. O gece de kasada olan 1500 altın lirayı çıkarıp, bavuluma koydum. Sabahleyin noktayı akşama kadar devir ettim ve Musul'a geldim.

İbrahim Şükrü Bey, Milli Mücadele'nin henüz başında güney cephesinin önemli bir halkasını teşkil eden Cebel-i Bereket sancağındadır. Onun hangi sözleri, iaşe ihtiyacını köylülerden zorla temin eden bir eşkıyanın pişmanlık gözyaşları akıtmasına sebep olmuştu? İşte cevabı:

Kozan'a vardığımda sancağın asayişi ve emniyeti çok bozuktu. Mutasarrıf Haydar Bey'i çok müşkil bir vaziyette buldum. Tabur kumandan vekili olan Şükrü Bey'in atıllığından ve gevşekliğinden şikâyet etti. Sancak dâhilinde üç dört eşkıyanın faaliyette bulunduklarını, yol kesip köylere baskın yaptıklarını anlattı. Eşkıyalık eden çetelerden iki tanesi azılıdır: Birisi Gâvur Ali, diğeri de Gezik Duran'dır. Bunlar Milli Mücadele'ye destek amacıyla, iaşe ihtiyacını köylerden temin etmişlerdir. İyilikle yardımda bulunmayanlardan zorla etlik ve ekmeklik almışlardır. Mütareke ilan edildikten sonra hizmetlerine mukabil taltif ve mükâfat beklerken, bazı köylülerin şikâyeti üzerine haklarında takibata başlanmıştır. Haklarında tevkif müzekkeresi kesilmiştir. Bunların takip sonucunda çeşitli muamele ile elde edilemeyeceğini, iyilik cihetinin ve bunun temininin doğru olacağını düşünüyordum. Mutasarrıf, savcı ve hâkimi odama çağırdım, fikrimi anlattım. Onlar da bunu tasdik ettiler. Bunlardan en azılı olan Gezik Duran'a haber yolladım. Görüşmek üzere Kozan'a yanıma gelmesini, hiç korkmamasını, "Şerefim üzerine söz veriyorum" diye yazdım. Sözüme itimat ederek geceleyin yanıma geldi. Konuşmaya başladık. "Mağlup olmuş, mukaddesatını, kitabını, ırz ve namusunu kaybetmiş bir Türk ve Müslüman için düşmanla işbirliği yaparak vatan ve millete ihanet etmek senin gibi delikanlı birisine yakışıyor mu? Vatan ve millete hizmet edeceğinize fukara köylülere zulüm ederek ve hükümete karşı gelerek asayişsizliği oluşturduğunuzun], bu hareketinizle Cenab-ı Hak nezdinde ne kadar mekruh ve menfur olacağınızın farkında mısınız?"

Konuşmam o kadar tesir etti ki gözlerinden pişmanlık gözyaşları akmaya başladı. "Kumandan Bey, biz çok çalıştık, vatana çok hizmet ettik. Mükâfat yerine zulüm gördük. Kimsenin malını gasp etmedik. Vatan için çalışan maiyetteki efradın yiyecek ihtiyacını zengin köylülerden temin ettik. Caniler gibi, tevkifatımıza karar verildi. Ne yapalım, nereye gidelim" "Benim maiyetimde sadakatle hizmet edeceğine namusun üzerine söz verir misin", "Söz veriyorum" dedi. Tabur kâtibini çağırdım ve Duran Çavuş'a "Teçhizat ver ve kaydını yap" İdediml. Bir saat sonra çok yakışıklı bir çavuş olarak yanıma geldi. Elimi öperek, "Gâvur Ali, Musa Çavuş ve Kör Ali gibi cesaretleriyle ta-

nınmış arkadaşlar vardır, onları da getireyim mi?" "Getir" dedim ve on gün izin verdim. On gün geçmeden on sekiz kişi geldi. Onları da giydirdim. Ondan sonra bu yiğitlerle icraata başladık. Az bir zaman zarfında asayişi temine muvaffak oldum.

Kozan'dan sonra Osmaniye'de jandarma kumandanlığına devam eden İbrahim Şükrü Bey değirmenleri basan, köylünün hayvanlarına el koyan çetecilere karşı yürüttüğü mücadeleyi şöyle anlatıyor:

> Adana Valisi Hamit Bey beni asayiş için, Kozan'dan ziyade Osmaniye'ye davet etti. Osmaniye'ye geldiğimde buranın asayişi ve emniyeti çok kötüydü. Şehir dahilinde olan değirmenler basılıyor, buldukları hayvan ve öküzleri çekip götürüyorlardı. İstasyona bile gidilemezdi. Osmaniye ile Bahçe, Bahçe ile Islahiye arası yollarda soyguncular vardı. Faal olan dört çete vardı. Her türlü tehlikeyi göze alarak taburumun dört bölüğünden seçme yiğitler aldım ve sancak mıntıkasında her yere yetişerek, hadiseleri takıp ederek, derdest etmeye başladım. İki defa da azılılardan ikisinin kellesini Osmaniye'ye gönderdim. Benim tedbirli hareket etmemi sağlayan dört casus ve hafiye neferim vardı. Bunlar her şeyden evvel bana haber getiriyorlardı. Çetelerin her birisi Osmaniye'de eşraf dedikleri ağaların hesaplarına çalışıyordu. Soygunculuk ile kazandıkları malları ağalarla paylaşıyorlardı. Olayı Osmaniye'ye gelen mebuslara da anlattım. "Bunlar bize şimdilik lazımdır, sonra gerekeni yaparız" dediler. Bununla beraber yine de muvaffakiyet sağlayabildım.

Hatıratın son durağı, İbrahim Şükrü Bey'in en büyük hayal kırıklığını yaşadığı Cebel-i Bereket Jandarma Umum Kumandanlığı'dır. Bütün bu mücadelelerin ardından övgülere mazhar olan ve Çanakkale Alay Komutanlığı'na tayin edilmeyi bekleyen İbrahim Şükrü Bey, hiç beklemediği bir haber alır ve askeriyedeki görevinden emekliye ayrılmak zorunda kalır:

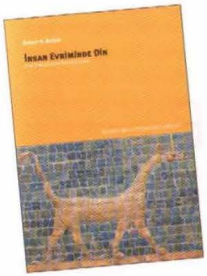
> Kozan ve Osmaniye'de gösterdiğim yararlılık ve hizmet umum kumandanlığınca takdir ediliyordu. Bahçe bölük komutanı Aslan Bey izin alarak Ankara'ya gitmişti. Bana yazdığı bir yazıda umum kumandanın gözlerimden öptüğünü, [takdirel şayan olduğumu ve yine bildiğine göre Çanakkale Alay Komutanlığı'na tayin edileceğimi söyledi. On beş gün sonra Ankara gazeteleri fotoğrafımı çıkarak yüzbaşının yazdığını aynen yazdılar. Emir gelmeyi beklerken tekaüd emrim geldi. Buna hayret etmeyen kalmadı. Sebebi Erciş'te iken Van alay kumandanı olan Hasan Bey'in umum jandarma kumandan muavinliği makamına atanmış olmasıydı. Vekâlette görevine başlar başlamaz beni emekli sevki fırsatı bulmuştur. Başvekâlet'e, Dahiliye Vekâleti'ne hatta Gazi Paşa'ya müracaat ettiysem de verdikleri cevap[ta], yüksek makamın tasdikat kararından bir şey yapamayacaklarını söylediler.

İBRAHİM GÖKSEL BAYKAN
YAZMA ESER UZMAN YARDIMCISI-ARAŞTIRMACI

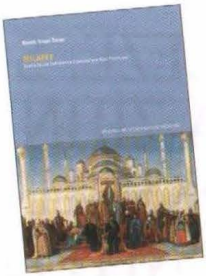
DİPNOT

* Bu hatıratı bize getiren ve yayımlanması hususunda yardımlarını esirgemeyen İbrahim Şükrü Tüzün'ün torunu Ayşe Oya Gürer'e ve hatıratın bize ulaşmasına vesile olan Fatma Tuncer'e teşekkürü bir borç biliyoruz.

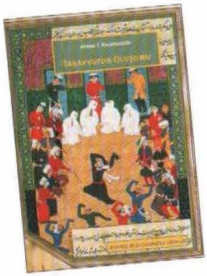
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

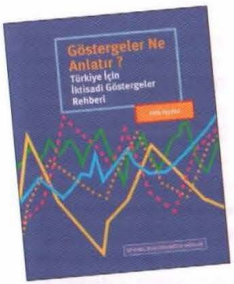
ROBERT N. BELLAH
İNSAN EVRİMİNDE DİN
ESKİ TAŞ ÇAĞINDAN EKSEN ÇAĞINA
759 sayfa, ISBN: 978-605-399-485-5

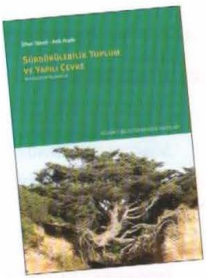
NAMIK SİNAN TURAN
HİLAFET
ERKEN İSLÂM TARİHİNDEN
OSMANLI'NIN SON YÜZYILINA
608 sayfa, ISBN 978-605-399-484-8

AHMET T. KARAMUSTAFA
TASAVVUFUN OLUŞUMU
260 sayfa, ISBN: 978-605-399-496-1

FATİH AKYILDIZ
GÖSTERGELER NE ANLATIR?
TÜRKİYE İÇİN
İKTİSADİ GÖSTERGELER REHBERİ
450 sayfa, ISBN: 978-605-399-491-6

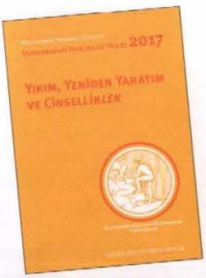
ANLI ATAÖV, İLHAN TEKELİ
SÜRDÜRÜLEBİLİR TOPLUM VE YAPILI ÇEVRE
STRATEJİLER YELPAZESİ
219 sayfa, ISBN: 978-605-399-489-3

COSTAS DOUZINAS
İNSAN HAKLARI VE İMPARATORLUK
KOZMOPOLİTANİZMİN SİYASAL FELSEFESİ
358 sayfa, ISBN: 978-605-399-381-0

KAREN STARR, LEWIS ARON
HALK İÇİN PSİKOTERAPİ
İLERİCİ BİR PSİKANALİZE DOĞRU
520 sayfa, ISBN: 978-605-399-481-7

YIKIM, YENİDEN YARATIM VE CİNSELLİK*LER*
ULUSLARARASI PSİKANALİZ YILLIĞI 2017
283 sayfa, ISBN: 978-605-399-493-0

DERLEYEN: DENİZ ARDUMAN KIRCALI
AYRILIK
196 sayfa, ISBN: 978-605-399-498-5

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 24 15
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE DARÜLACEZE: SOSYAL POLİTİKA ZİHNİYETİ VE KENT YOKSULLUĞUNUN DEĞİŞEN NİTELİĞİ*

NADİR ÖZBEK

Darülaceze kurulduğu dönemde Hamidiye Etfal Hastanesi ile birlikte Abdülhamid dönemi "imparatorluk hayırseverliğinin" en önemli sembollerinden birisini oluşturmuştu. Tarihi boyunca Darülaceze'ye kabul edilip edilmemenin temel kriteri olan meşru ve gayrimeşru yoksulluk kategorileri sınıf ve toplumsal cinsiyet normlarının prizmasında şekil bulan yönetim zihniyetinin doğrudan izlerini taşıyordu.

Kurulduğu 1895 yılından bugüne kesintisiz varlığını sürdüren Darülaceze, belki de tarihimizde politik kutuplaşmaların izini en derinden yansıtan kurumlarımız arasında yer almıştır. Osmanlı ve Türkiye toplumunun savaşlar, göçler, iktisadi buhranlar ve hızlı kentleşme sorunlarıyla altüst olduğu 120 yıllık süre boyunca 500 ila 1000 kişi arasında değişen sınırlı kapasitesiyle Darülaceze'nin sosyal sorunlara kapsayıcı bir çözüm üretmesi beklenemezdi. Darülaceze, tarihi boyunca, daha çok hâkim siyaset dilinin geniş kitlelere iletilmesini mümkün kılan bir kurumsal ortam ve pratik olma yönüyle ön plana çıkmıştır. Yoksullara yardım işlevi bunca sınırlı olmakla birlikte, gerek yönetici elitlerin gerekse geniş halk kitlelerinin gündeminde daima yer edinebilmiştir. Darülaceze tarihi, bu sembolik siyasi dilin seyrini izlememize imkân verdiği gibi, hâkim sosyal politika zihniyetinin ve yoksulluk kategorilerinin değişiminin de izlenmesini mümkün kılmaktadır.

Darülaceze'nin kuruluşu, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında İstanbul'da çeşitli biçimleriyle derinleşen yoksulluk sorununun yöneticilerin ve kamuoyunun gündeminde yer edindiği bir ortamda gerçekleşmiştir.[1] Özellikle savaş sırasında ve sonrasında İstanbul'a Rumeli'den yoğun bir mülteci akını olmuş ve kentin nüfusu hızla bir milyon seviyesine ulaşmıştır. Kentin kenar mahallelerinde oturan İstanbul doğumlu yoksullarla birlikte taşradan başkente iş bulmak amacıyla gelmiş azımsanmayacak sayıda bir kesim de kent yoksullarının saflarını genişletmiştir. Bu dönemde Osmanlı başkentinin sınıfsal topografyası pekişmekle kalmamış, yoksullar kamusal ve siyasal elitin düzen ve estetik duygularını rahatsız edecek derecede kentin nezih mekânlarını da işgal etmeye başlamıştır.

1880'li yılların başından itibaren "kamusal söylemde" kent yoksulluğu, bir yandan işsiz güçsüz gezmek, serserilik, dilencilik, fuhuş, ahlaken uygunsuz davranış gibi kategorilerle ifade edilirken, aceze, muhtacin, muhacirin, eytam gibi kavramlarda ifade bulan ikinci bir yoksulluk kategorisi oluşturulmuştur. Yoksullukla ilgili zihniyet, merhamet duygusuna mazhar olmayı hak eden bir grupla daha çok ahlaki düşkünlük ve suçla ilişkilendirilmiş ikinci bir grubun kategorik olarak ayrıştırılması ekseninde şekillenmiştir. Çalışmak toplumsal sözleşmenin temel bir gereği olarak vurgulanırken, çalışmanın biçimleri de ahlaki bir norm içinde meşru/gayrimeşru olarak tasnife tabi tutulmuştur. Darülaceze ve benzeri kurumlar, sosyal yardımı hak edenlere yani çalışamayacak durumda olan kimsesiz çocuk, genç ve yaşlı nüfusa bakım imkânı sağlarken, çalışabilecek durumda olup da iki ay gibi bir süre boyunca işsiz güçsüz gezen, dilencilik yapan veya hâkim zihniyetin ahlaki normları dışında kalan alanlarda çalışan kadınlar polisiye tedbirlerle kontrol altına alınacaklardı. Çalışmaya yüklenen anlam o derece güçlüydü ki, kurumsal yardıma mazhar olanların da çalışma yoluyla meşgul edilmesi, bu yolla terbiye edilmesi öngörülmüştü.

Darülaceze kurulduğu dönemde Hamidiye Etfal Hastanesi ile birlikte Abdülhamid dönemi "imparatorluk hayırseverliğinin" en önemli sembollerinden birisini oluşturmuştu.[2]

İnşaat masrafları her ne kadar Osmanlı toplumunu oluşturan geniş kesimlerin gönüllü veya zaman zaman zorunlu tutulan bağışlarıyla karşılanmış olsa da en büyük bağışçı kuşkusuz Abdülhamid idi. Kurumun resmi açılış töreni padişahın doğum gününe denk getirildi ve onun şahsi ilgisiyle Darülaceze'nin dünyadaki benzerlerinden daha modern bir kurum olması için gerekli her türlü çaba sarf edildi. Bu çabanın kamuoyuyla paylaşılması noktasında abartılı bir gayret gösterildi. Kurumun Abdülhamid'in şahsiyetiyle bu derece ilişkilendirilmiş olması, II. Meşrutiyet döneminde tam aksi yönde ve gerçeklikle ilişkisiz bir şekilde bir sefalet yuvası olarak tasvir edilmesine yol açtı. Cumhuriyet döneminde ise bu ilişki büyük oranda unutuldu. 1942 yılında Lütfi Kırdar'ın İstanbul valisi ve belediye başkanı olmasıyla birlikte Darülaceze'nin kurucusu olarak dönemin Dahiliye Nazırı Halil Rıfat Paşa'nın ismi ön plana çıkartıldı ve kurumun bahçesine Paşa'nın büstü dikildi. Bu yeni efsane, ancak otuz beş yıl sonra, 1974 yılında Darülaceze Yardım Derneği tarafından Reşat Ekrem Koçu'ya bir kurum tarihi yazdırılmasıyla yıkılabildi.[3] Günümüzde ise Darülaceze kurumu ve Abdülhamid ismi, kuruluş döneminin sistemli ve görkemli şamatasını aratacak derecede, ancak bu sefer derinlikten yoksun bir hamaset edebiyatının parçası haline getirildi.

II. ABDÜLHAMİD VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE DARÜLACEZE VE YOKSULLUK KATEGORİLERİ (1876-1918)

Genellikle tekrar edildiği üzere Darülaceze'nin kuruluşunda İstanbul'da dilenciliğin önlenmesi amacı ağırlık taşımaktaydı. Bu doğrultuda 1890'lardan itibaren önce 17 Nisan 1890 tarihli "Tese'ülün Men'ine (Dilenciliğin Önlenmesine) Dair Nizamname" ve 18 Eylül 1890 tarihli "Serseri ve Mazanne-i Sü' Eşhas (Şüpheli Şahıslar) Hakkında Nizamname" olmak üzere bir dizi nizamname hazırlanmıştı.[4] Darülaceze'nin kuruluşuyla birlikte "Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname" ve "Darülaceze Nizamname-i Dahilisi" yürürlüğe girmişti.[5] İstanbul doğumlu olup da çalışamayacak durumdaki acezenin Darülaceze'de bakım ve korunmaya alınması, yaş ve bedenen çalışacak durumda olduğu halde işsiz güçsüz gezen veya dilencilik yapan kimselerin ise memleketlerine gönderilmesi, İstanbul sokaklarının dilencilerden temizlenmesi için yeterli bir önlem olarak sunulmuştu. İkinci temel ilkeyi de bedenen uygun olan acezenin, özellikle küçük çocuk ve gençlerin, meslek edindirilip kendilerine yeterli hale getirilerek topluma geri kazandırılmaları oluşturmaktaydı.

Cumhuriyet yılları da dahil olmak üzere İstanbul'da dilenciliğin sorun olarak algılandığı her dönemde Darülaceze'nin dilenciliğin önlenmesi için kurulduğu fikri gündeme getirilmiştir; ancak gerek Abdülhamid döneminde gerekse II. Meşrutiyet yıllarında kurumun bu rolü ihmal edilir düzeyde kalmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminin hemen başlarında dilencilik konusu "işsiz güçsüz gezen suça yatkın şüpheli şahıslar" kavramsallaştırması içinde daha genel bir çerçeve içine oturtulmuştur. Meclis-i Mebusan'da bazı sosyalist mebusların, işsizliğin iktisadi ve toplumsal bir sorun olduğu ve kent yoksullarının potansiyel suçlu olarak görülmemesi gerektiği yönündeki ısrarlı uyarılarına rağmen "Serseri ve Mazanne-i Sü' Eşhas Hakkında Kanun" 10 Mayıs 1909 tarihinde büyük çoğunluğun desteğiyle kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.[6]

Darülaceze'ye kabul edilen yoksulların niteliği bakımından II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemleri arasında kategorik bir farklılık olduğunu söylemek zordur. Her iki dönemde de yoksul muhacirler Darülaceze'ye başvuranlar ve kabul edilenler arasında çoğunluğu oluşturmuştur. Bir fikir vermek üzere bu örneklerden birkaçına burada kısaca değinmekte fayda vardır. Örneğin Romanyalı yaşlı ve kimsesiz sakat bir muhacir kadın, Patrikhane'ye yaptığı başvuru kabul edilmeyince sokakta kalmıştır. Zaptiye Nezareti'nin olaya mü-

Etfal ve Eytam: Darülaceze Mektebi.

dahalesiyle bu ve benzer kadınların Darülaceze'ye kabulü yönünde genel bir karar alınmıştır.[7] Yine Mercan Ağa Camii'nde barınmakta olan Tatarpazarcık muhacirlerinden kimsesiz ve sakat Şerif Ağa'nın başvurusu öncelikle yaşı gerekçe gösterilerek kabul edilmemiş, ikinci başvurusunda durumu tekrar incelenerek kabulüne karar verilmiştir.[8] Bununla birlikte 1907 yılında, 90 yaşını aşmış ve Beşiktaş'ta sokakta kalmış Yanyalı Feroso, Darülaceze'ye kabul edilmemiştir. Zaptiye Nezareti, Feroso'yu öncelikle Patrikhane'ye yerleştirmeye çalışmış, bunda başarılı olamayınca Darülaceze'ye yönelmiştir. Nezaretin ısrarlarına rağmen nizamname gereği Dersaadet ahalisinden olmadığı ve kimsesiz muhacir olarak da değerlendirilemeyeceği gerekçeleriyle Feroso kuruma kabul edilmemiştir.[9]

Darülaceze'ye kabul edilip edilmemenin temel kriteri olan meşru ve gayrimeşru yoksulluk kategorileri hiç şüphesiz sınıf ve toplumsal cinsiyet normlarının prizmasında şekil bulan yönetim zihniyetinin doğrudan izlerini taşıyordu. Örneğin iaşesinin temini için Darülaceze'ye gönderilen Ayşe, bakire olmadığının anlaşılması üzerine, yoksulluk durumuna bakılmaksızın kuruma kabul edilmemiş ve bekâretini kaybetmesine yol açan şahıs hakkında tecavüz davası açması tavsiyesiyle geri gönderilmiştir.[10] Fuhuşla ilişkili olduğu tespit edilen kadınların Darülaceze'ye kabul edilemeyecekleri yaklaşımı uygulamalara yön vermiştir. Bu kadınların, bazı durumlarda istisnai olarak kısa süreliğine Darülaceze'ye alınmış olsalar bile bir an önce kurumdan çıkartılıp zaptiye aracılığıyla memleketlerine sevk edilmeleri veya Nisa Tevkifhanesi'ne kapatılmaları yoluna gidilmiştir.[11] Ahlaksızlık iddiasıyla Darülhayr-ı Ali'den kovulan Osman ve Talat isimli Rumeli muhaciri iki yoksul erkek çocuk kuruma geri kabul edilmediği gibi çocukların Darülaceze'ye kabulleri de uygun görülmemiş ve memleketleri Bulgaristan'a iadeleri kararlaştırılmıştır.[12]

Kurumda barınmakta olan kimsesiz çocuklar ise bir an önce meslek edindirilmek üzere uygun bir sanayi mektebine veya çalıştırılmak üzere askeri imalathanelere gönderilmiştir. Böylece bir yandan söz konusu kimsesiz çocukların iş güç sahibi yapılarak topluma kazandırılması, diğer yandan da kurumda yeni yoksullara yer açılması amaçlanmıştır. Örneğin 1908 yılında erkek çocuklardan yaşları sekizden on ikiye kadar olanların Darülhayr-ı Ali'ye, daha büyük olanların ise Tophane, Bahriye ve Feshane sanayi alaylarına verilmesi kararlaştırılmıştır.[13] Yine aynı yıl içinde yaş ve sağlık durumları meslek eğitimine uygun olan gençlerin Darülhayr, Darüşşafaka, Mekteb-i Sanayi ve Tophane Sanayi alaylarına dağıtılmaları kararlaştırılmıştır.[14] Aynı tarihte Darülaceze'de bulunan 139 çocuktan en az 56'sının Darülhayr-ı Ali'ye kabulü için Maarif Nezareti'yle yazışmalar yürütülmüştür.[15]

Darülaceze imalathanelerinde çalıştırılan çocuk ve gençlere ise cüzi bir aylık ödenmekteydi. Ayrıca Darülaceze'den ayrıldıklarında kendilerine sermaye olarak verilmek üzere aylıklarının 10 kuruşun üzerinde kalan kısmı Darülaceze veznesi tarafından alıkoyulmaktaydı. Ancak söz konusu tasarruf konusunda birtakım ihtilaflar yaşanmıştır. 1905 yılında Darülaceze sakini bazı kimsesiz kız ve erkek çocuklar aylıklarından kesinti yapılmaması için iş bırakma eylemi başlatmıştır. Yönetim ise imalathanelerde çalışanlardan çok, yaşlı olup kurum dışında iş kurmaları mümkün olmayanların maaşlarından kesinti yapılmaması kararını alarak eylemcileri yatıştırmaya çalışmıştır.[16] 1907 yılından itibaren huzursuzlukla-

Darülaceze Veladethanesi, 1907.

rın giderilmesi için kesintiler Osmanlı Bankası'nda açılacak bir hesaba yatırılmıştır.[17] Darülaceze'ye kabul edilmiş kimsesiz genç ve dul kadınların ise hükümet eliyle hizmetçi arayan evlere verilmesi kararlaştırılmıştır.[18] Balkan Savaşı'nı takiben artan mülteci akını koşullarında muhacir dul kadınlar için kurumda bir pavyon ayrılarak, burada hizmetçilik eğitimi verilmesi planlanmıştır.[19] Osmanlı yönetimi Darülaceze aracılığıyla, bir yönüyle, muhacirler de dahil olmak üzere İstanbul'un genç ve yaşlı yoksul nüfusuna en zor günlerinde şefkat ve merhamet kucağını açmaktaydı. Ancak burada verdiğimiz örnekler söz konusu şefkat ve merhametin birbiriyle iç içe geçmiş bir şekilde sınıfsal ve toplumsal cinsiyet normlarından azade olmadığını açıklıkla ortaya koymaktadır.[20]

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ, KİMSESİZ VE BAKIMA MUHTAÇ ÇOCUKLAR VE DARÜLACEZE (1923-1938)

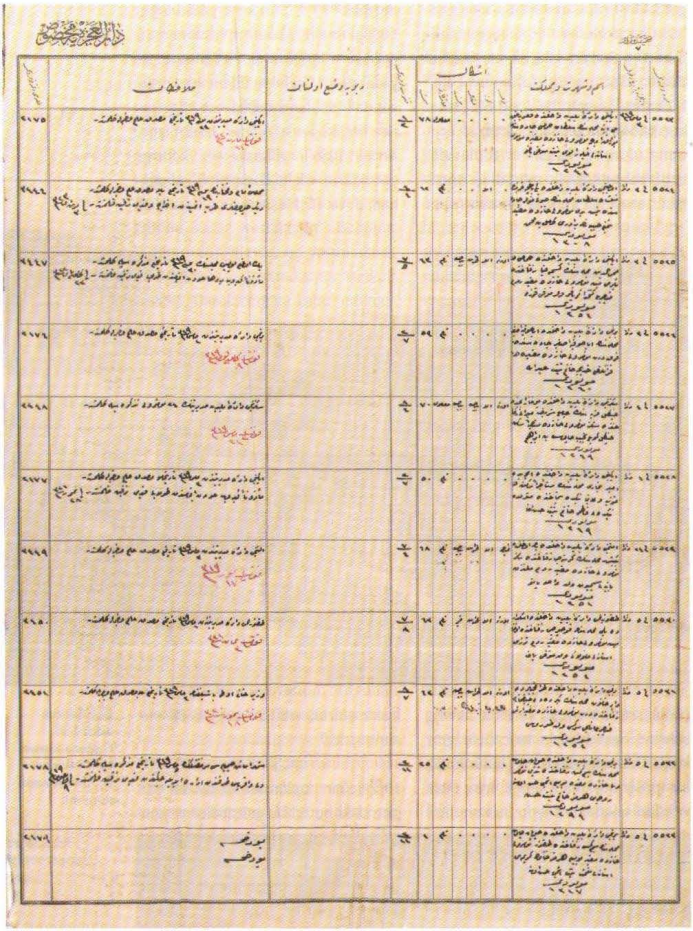
Darülaceze, Cumhuriyet'le birlikte 1924 yılında İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Dahiliye Nezareti'nden alınarak Şehremaneti'ne bağlanmıştır. Bu tarihten 1938 yılında Lütfi Kırdar'ın İstanbul valisi ve belediye başkanı olarak atanmasına kadar geçen süre boyunca Darülaceze kurumu Cumhuriyet hükümetlerinin gündeminde önemli bir yer işgal etmemiştir. Bu dönemde öncelik, uzun süren savaşlarla demografik yıkıma uğramış bir toplumda nüfusun artırılması yönündeki politikalara verilmiştir. Eldeki mali imkânlar çerçevesinde kamu sağlığı altyapısının genişletilmesi ve hizmetlerin yaygınlaştırılması önem kazanmış, yoksullukla ilişkisi açık olan verem hastalığıyla mücadele, Cumhuriyet elitlerinin önündeki acil konular arasında yer almıştır.[21] II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Cumhuriyet Türkiye'sinin kapsamlı bir sosyal politika uygulayacak mali ve idari imkânlardan yoksun olduğu söylenebilir. Cumhuriyet rejimi, yaygın ve abartılı halkçı ve köylücü söyleminin aksine, toprak mülkiyeti ve vergi rejimi konusunda bazı Balkan ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirilen toplumsal dönüşümlerin benzerlerinin yürürlüğe koyulmasını mümkün kılacak bir sınıfsal ittifak yapısına da dayanmıyordu.[22] Nüfusun önemli bir çoğunluğunun küçük ölçekli geçimlik tarımsal üretimle uğraştığı kırsal bir toplumda, kent yoksulluğuyla mücadele öncelikler arasında yer almıyordu. Yetim çocukların himayesi, veremle savaş, zührevi hastalıklarla mücadele gibi konularda da devletin bütünlüklü bir programı omuzlamak için malı ve idari takatı sınırlıydı. Bu konularda yükün Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Veremle Mücadele Cemiyeti gibi aslında devletle iç içe geçmiş sosyal dernekler aracılığıyla topluma havale edilmesi eğiliminin ağırlık kazandığını görüyoruz.

Ancak 1929 dünya ekonomik bunalımı --etkisi her ne kadar öncelikle tarımsal ekonomi üzerinde hissedilmişse de– toplumun bütünü üzerinde büyük bir yıkıcı etki yaratmış, yoksulluk ve sosyal sorunun mahiyetinin değişmesine yol açmıştır. Bu dönemde özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde sokak çocukları sorunu matbuatta belirgin bir şekilde ön plana çıkmıştır.[23] Cami avlularına, apartman önlerine terk edilen bebekler, okula gönderilemeyen, giyinme ve barınma imkânından yoksun kalan ve sokaklarda yaşam süren çocuklar ve her yaştan dilenciler kent yoksulluğunun görünür yüzü olmuştur.[24] 1930'ların kent yoksulluğu, bir bakıma II. Abdülhamid dönemini çağrıştırır bir görünüm sergilemiş, siyasal elitin özellikle dilencilik konusundaki söylemi neredeyse 1890'ların bir kopyası olarak belirmiştir. Ancak 1930'lı yıllarda söz konusu çocukların ıslahı konusu, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet yıllarından farklı olarak, ırki bir çerçevede ele alınmıştır.[25]

Darülaceze sakinleri topluca kurum bahçesinde. II. Abdülhamid dönemi.

Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısındaki bütün bu gelişmeler yaygın yoksulluk kategorilerinin dönüşümüne yol açarken Darülaceze kurumunu ve sakinlerinin bileşimini de doğrudan etkilemiştir. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Darülaceze'nin kabul ettiği yoksullar arasında çocukların oranı gözle görülür bir şekilde artmıştır. Örneğin 1903 senesinde bünyesinde sınırlı sayıda çocuk barındıran kurum, 1929 senesinde 168'i erkek ve 173'ü kız olmak üzere toplam 341 çocuk barındırmaktaydı. 1903'ten 1930'a kadar geçen 27 yıllık süre zarfında kuruma 4685 çocuk kabul edilmiş, bunların 1495'i evlatlığa veya ailelerine verilmiş, 2360'ı ölmüş, 730'u kurumda kalmıştır.[26] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan Darülaceze'den Evlatlık Verilen Eşhasa Mahsus Defter[27] ile Çocuk Yuvası Kayd ü Kabul Defteri'nin 1930'lı yıllara ait sayfaları kuruma kabul edilen ve sonra evlatlık olarak verilen çocukların sayısındaki artışı açıklıkla ortaya koymaktadır.[28]

Darülaceze'ye Mahsus Defter-i Kebir (BOA, HSDDACZ.d, 3/5).

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARI VE SONRASINDA DARÜLACEZE (1938-1958)

5 Aralık 1938 tarihinde Lütfi Kırdar'ın İstanbul valisi ve belediye başkanı olarak atanması Darülaceze için önemli bir dönüm noktası olmuştur.[29] Lütfi Kırdar göreve geldikten iki gün sonra 1926 yılından beri kurumun müdürlüğünü yürütmekte olan Cemil Gören'i görevden almış ve yerine Dr. Bekir Zafir'i müdür olarak atamıştır. Kırdar görevde kaldığı 10 yıl boyunca Darülaceze'ye özel bir ilgi göstermiş, Dr. Bekir Zafir'le birlikte Darülaceze'nin köklü bir şekilde dönüşüm geçirmesi için çalışmıştır. 1889 yılında Kerkük'te eşraf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Lütfi Kırdar bir Osmanlı askeri tabibi idi ve 1915 yılında Beyrut'ta Aynture Darüleytamı başhabipliği ve müdürlüğü görevinde bulunmuştu. Ayrıca mütareke döneminde İstanbul'da Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Sıhhiye Şubesi müdürlüğü görevini yürütmüştü.[30] Her iki görevi de Darülaceze'ye göstermiş olduğu ilginin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

Lütfi Kırdar'ın valiliği döneminde gerçekleştirilen dönüşümleri iki başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve yan kuruluşlarının sosyal yardım konularıyla ilgilenmek üzere hareketlendirilmesi ve yardımseverlik konusunda kamuoyu duyarlılığı yaratılması, ikincisi ise kuruluşundan itibaren Darülaceze'nin bünyesinde bulunan atölyelerin büyük çaplı üretime uygun döner sermayeli işletme olarak yeniden yapılandırılmasıdır. İmalathanelerden elde edilecek gelir sayesinde Darülaceze, mali olarak kendine yeterli bir kurum haline gelecekti. Her iki amaç da aslında birbirini tamamlar nitelikteydi ve erken Cumhuriyet dönemine de yön vermiş olan sosyal yardım alanına sınırlı ölçüde kamu kaynağı aktarılması yaklaşımının devam ettiğinin açık ifadesiydi.

Cumhuriyet Halk Partisi ve Yardımseverliğin Canlandırılması (1938-1942)

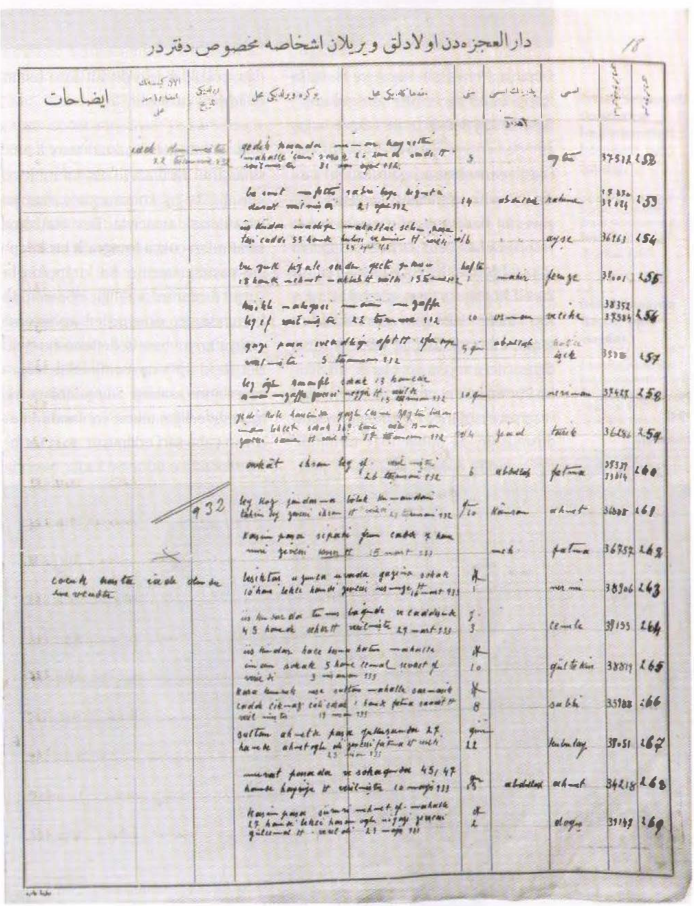
Lütfi Kırdar, İstanbul valisi ve belediye başkanı olarak görevlendirildiği tarihten itibaren Cumhuriyet Halk Partisi örgütlerini ve İstanbul'daki Halk Evi şubeleri ile benzeri dernekleri sosyal yardım konusunda harekete geçirmeye ağırlık vermişti. 1930'lu yılların ekonomik ve mali koşulları ortamında büyük oranda ihmal edilmiş olan ancak İstanbul Belediyesi'ne bağlı olarak varlığını sürdüren Darülaceze kurumu, Kırdar'ın bu yeni politikasının hayata geçirilmesi bakımından verimli bir alan sunuyordu. II. Dünya Savaşı yıllarında derinleşen kent yoksulluğu sorunu yönetici elitin kolayca bir kenara bırakabileceği boyutun çok ötesine geçmişti. Bu dönemde Darülaceze'ye benzer yeni sosyal kurumlar oluşturulmasından veya kamu kaynaklarının yoksullara yardım alanına aktarılmasından ziyade, parti/devletin ve bağlı kitle örgütlerinin ülkede yardımseverliğin teşviki yönünde kamuoyu oluşturmak üzere hareketlendirilmesi tercih edilmişti. Darülaceze kurumu, 1940'lı yıllar boyunca Cumhuriyet rejiminin kent yoksulluğuna yönelik politikalarının kamuoyu nezdinde temsili işlevini de üstlenmişti.

Lütfi Kırdar, CHP'nin sosyal kurumlarla ilgilenmesi işini o tarihte Vilayet İdare Heyeti üyesi olan Hasene

Ilgaz'a verdi. Aynı tarihte Cumhuriyet Halk Partisi'nin sosyal kol başkanlığı da kendisine verilmişti. 1902 doğumlu olan ve 1943-1950 tarihleri arasında Hatay ve Çorum milletvekilliği yapan Hasene Ilgaz'ın sosyal yardım konuları ve Darülaceze'yle ilişkisi Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına kadar uzanmaktaydı. Kısa hatıratında 1936 yılında Şehremini Halkevi başkanı olarak, şubenin sosyal kolu aracılığıyla sık sık Darülaceze'yi ziyaret ettiklerini ve kurum sakinlerine hediyeler götürerek yardımcı olmak istediklerini ifade etmiştir. 1930'lu yıllarda Darülaceze'nin içinde bulunduğu durumu en iyi tasvir eden metinlerden birisi Ilgaz'ın kaleminden çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nın açtığı yara, Kurtuluş Savaşı ve II. Dünya Savaşı koşulları kurumun ihmal edilmesi ve tahrip olmasına yol açmıştı. Örneğin, Darülaceze'nin üç pavyonunun, demir ve çimento bulunamadığından çatıları çökmüştü. Belediyenin mali imkânı kısıtlı idi. Çocuk pavyonunda bebeklerin altına serilecek muşamba bulunamıyordu ve bebekler ıslak yataklarda yatıyordu. Türkiye'nin savaşa girmesi veya bir hava saldırısına maruz kalması durumunda İstanbul'un boşaltılması gerekebilirdi. Böyle bir ortamda Darülaceze sakinlerinin de Orta Anadolu'nun güvenli bir yerine taşınması gerekiyordu. Hasene Ilgaz kurumda incelemelerde bulunmuş ve Darülaceze'nin Anadolu'ya taşınması sürecini planlayan 22 sayfalık kapsamlı bir rapor hazırlamıştı.

Hasene Ilgaz'ın görevlendirilmesinin ardından Darülaceze'nin durumunun tespiti ve iyileştirilmesi için hızla bir komisyon oluşturuldu. Ilgaz komisyon toplantılarında Darülaceze için bir yardım derneği kurulması fikrini ortaya attı. Bu fikri benimseyen Lütfi Kırdar, kendisinden hızla bir kurucular listesi oluşturmasını istemiştir.[11] Darülaceze'nin mali sıkıntı içine girdiği 1941 yılında Ilgaz'ın girişimleriyle başta Hayri Ipar olmak üzere İstanbul'un tanınmış kişileriyle kurumda bir toplantı yapıldı ve kurumun ihtiyaçlarının yardım yoluyla sağlanması, bunun için de bir yardım derneğinin kurulması kararlaştırıldı. 18 Haziran 1941 tarihinde İstanbul Ticaret Odası'nda ikinci bir toplantı yapılarak Darülaceze Yardım Cemiyeti'nin kuruluşuna resmiyet kazandırıldı. Cemiyetin gücünü ve etkisini artırmak amacıyla 28 Mayıs 1942 tarihinde başkanlığa Vali Lütfi Kırdar seçildi. Kırdar, İstanbul'un tüccar ve zenginlerini Darülaceze'ye davet ederek hayırsever kişilerin kuruma bağışta bulunmasını istedi. Toplantıda dernek yönetim kurulunda yer alan kişilerin yanı sıra Armenak Eskiciyan, Vitalis Polikar, Siyon Kardeşler, Burla Biraderler, Suraski Mahdumları, Mihran Gaseroğlu, Mihael Çıkaşvili 1000'er lira; Mithat ve İzzet Kavran, Nesim Mizraki 500'er lira olmak üzere ilk bağışları yaptılar.[12]

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kontrolü altında bulunan İstanbul'daki bütün dernekler bu dönemde Darülaceze'nın kalkındırılması konusunda adeta seferber olmuş ve kamuoyunun yardımseverlik konusundaki hassasiyetinin artırılması için faaliyet yürütmüşlerdir. Örneğin Halkevleri Beşiktaş Şubesi, başkan Yaşar Tümbek'in girişimiyle bütün geliri Darülaceze'ye terk edilmek üzere bir balo düzenlemiştir. Balonun ardından kurumun tanıtımı amacıyla fotoğrafça zengin bir broşür hazırlanmıştır. Bu broşürde dönemin önemli isimlerinden Darülaceze hakkında genellikle tanıtıcı ve övücü yazılar alınmıştır. Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay, Abidin Daver, Ahmet Emin Yalman, Aka

دار العجزه دن اولادلق ویریلان اشخاصه مخصوص دفتردر

ایضاحات

Darülaceze'den Evlatlık Verilen Eşhasa Mahsus Defterdir (BOA. HSDDACZ.d, 27/8).

Çorap İmalathanesi, 1947.

Darülaceze 1895-1947 (İstanbul: Kader Basımevi, 1947).

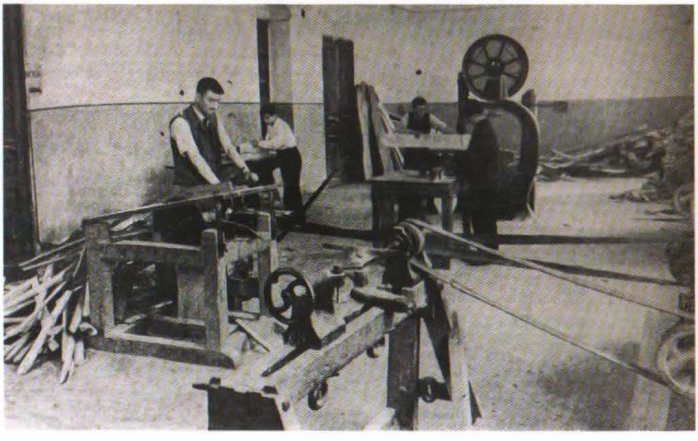

Gündüz, Refik Halit Karay ve Mustafa Ragıp Esatlı bu isimler arasındadır.[13] Balo ve konser düzenlemek ve bağış amaçlı benzeri etkinliklerin yanı sıra Darülaceze etrafında sürdürülen yardımseverlik çalışmalarının genel çerçevesini Hasene Ilgaz'ın notlarından tespit edebiliyoruz. Örneğin 18 Kasım 1942 tarihinde Ilgaz, defterine 134 top kareli kumaş, 70 top gömleklik ve 3 top filafil kumaşın gümrüklerden temin edilerek Selçuk Kız Enstitüsü öğrencilerine parasız olarak diktirtilip kurum sakini çocuk ve yetişkinlere giyecek olarak dağıtıldığı notunu düşmüştür. 24 Şubat 1943 tarihinde ise çimento, demir, el tezgâhı alındığı, çocuklar için de süt tozu temin edildiğini yazmıştır.[14]

1945 yılında kuruluşunun 50. yılı anısına yine Darülaceze'nin tanıtımı ve kuruma bağış konusunda kamuoyu yaratılması amacıyla Tan Matbaası tarafından çokça fotoğraflı bir kitapçık yayımlanmıştır. Bu kitapçıklarla Lütfi Kırdar'ın valiliği döneminde kurumda gerçekleştirilen atılımların ortaya koyulması hedeflenmekteydi. Her iki kitapta da memlekette hayırseverliğin azaldığı vurgulanmış ve hayırseverliğin tekrar canlandırılması için çaba sarf edilmiştir. 1945 tarihli kitapçıkta o döneme kadar basında Darülaceze hakkında çıkan yazılardan bir derlemeye de yer verilmiştir. Bu yazıların çoğu, Darülaceze'deki gelişmeler ve özellikle imalathaneler üzerinde durmuştur. *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Yeni Sabah*, *Akşam* ve *Tan* gazetelerinde yer alan bu yazıların imzacıları arasında Abidin Daver, Ahmet Emin Yalman, Daniş Remzi Korok, Mustafa Ragıp Esatlı, Refik Halit Karay, Sait Kesler, Yekta Ragıp Önen, Zekeriya Sertel gibi isimlere rastlıyoruz.[15]

Marangozhane, 1947.

Darülaceze, 1895-1947 (İstanbul: Kader Basımevi, 1947).

Döner Sermayeli Darülaceze İmalathaneleri: Darülaceze'de Büyük Ölçekli Üretim (1942-1954)

Lütfi Kırdar'ın öncülüğünde gerçekleştirilen en önemli dönüşümü, kuruluşundan itibaren Darülaceze'de bulunan atölyelerin büyük ölçekli üretime uygun imalathaneler olarak yeniden yapılandırılması oluşturmuştur. 1940 yılında Darülaceze imalathanelerinden daha fazla verim alınması düşünülmüş ve bunun için terzilik, marangozluk ve demircilik kısımları yeni makinelerle güçlendirilmişti. 1942 senesinde ise imalathanelerin daha rasyonel bir şekilde işletilmesi için atölyelerin döner sermayeyle çalıştırılarak dışarıdan sipariş almaları uygun görülmüştür. II Genel Meclisi'nin 15 Mayıs 1943 ta-

rihli kararıyla döner sermaye işletme talimatnamesi kabul edilmiş ve 25 bin lira sermaye ile işletme çalışmaya başlamıştır. İşletmenin sermayesi zaman içinde cari ve döner sermaye kısmı ayrı ayrı olmak üzere kademeli olarak artırılmıştır. Bu dönüşümdeki temel amaç, Darülaceze'nin ileride tamamen bu gelirle idare edilmesinin sağlanması olarak ifade edilmiştir.[16]

Gerçekten de Darülaceze imalathaneleri 1940'lı yıllarda terzihane, çoraphane, kundurahane, demirhane, dökümhane ve marangozhaneden oluşan birimleriyle piyasaya yönelik kâr amaçlı üretim yapan büyük ölçekli işletme şeklini almıştır. Örneğin terzihaneye üç yıllık süre içinde 40 adet son sistem elektrikle çalışan dikiş makinesi ve iki adet biçme makinesi alınmıştır. 1947 yılı itibarıyle dikımhane yılda 60 ila 70 bin takım elbise dikebilecek kapasiteye ulaşmıştır. Çoraphane ise savaş yıllarında yapmakta olduğu kaba çorap üretimine devam etmektedir; kapasitesi 70 ila 80 bin çift çorap seviyesindedir. 1948 yılından itibaren kaba çorap üretimini durdurarak talebin yüksek olduğu ipek kadın çorabı imalatına başlama kararı alınmıştır. Kundurahane 70 ila 100 bin çift postal üretme kapasitesine sahiptir. Demirhanenin de teknik altyapısı geliştirilmiş, yıl içinde belediye için 500 faraş, 4000 nal, Sümerbank için 18 yatakları üretir hale getirilmiştir. Dökümhanede yıl içinde İstanbul ve Üsküdar tramvay idareleri için 30 ton ağırlığında demir takoz ve başka bir kurum için de 40 ton demir boru dökümü yapılmıştır.[17] Yine bu imalathanelerde öncelikle belediye olmak üzere çok sayıda resmi kurumun siparişleri kabul edilmektedir. Tramvay işçilerinin elbiseleri, itfaiye çizmeleri, temizlik işçilerinin elbiseleri, gümrük muhafaza memurlarının çamaşırları, Sümerbank'ın sipariş ettiği pardösüler, Jandarma Kumandanlığı'nın sipariş ettiği sandıklar Darülaceze imalathanelerinde üretilmiştir. İmalathanelerde çoğunlukla kurumun sakinleri arasından seçilen aceze ve çocuklar istihdam edilmiş, ayrıca dışarıdan mühendis ve ustabaşılar da ücret karşılığı görevlendirilmiştir. Ustabaşılar hem işi idare etmekte hem de çalışan kurum sakinlerine iş öğretmektedir. Teşvik amacıyla aceze ve çocuklara günde 3-5 kuruştan başlamak üzere 80 kuruşa kadar gündelik de verilmektedir.[18]

Döner sermaye işletmesi şeffaf ve verimli bir şekilde işletildiği ölçüde Darülaceze kurumuna kuşkusuz önemli miktarda gelir sağlamıştır. Kurulduğu dönemden itibaren kent işsizliğinin sosyal bir sorun olarak görüldüğü hatta zaman zaman suçla ilişkilendirildiği hatırlandığında 1940'lı yıllarda Darülaceze'ye yön veren zihniyetin son dönem Osmanlı'daki hâkim anlayıştan pek farklı olmadığı açıklık kazanır. Kurum sakinlerinin işle meşgul edilmesi, işsiz güçsüz yoksul gençlere kurum imalathanelerinde çalışmaları suretiyle meslek edindirilmesi yaklaşımı da eski zihniyetin izini taşımaktadır. Ancak atölyelerin piyasaya iş yapan döner sermayeli ve kâr amaçlı bir işletme olarak yapılandırılması ve üretim ölçeğinin yeni boyutu önemli bir fark oluşturmaktadır. 1940'lı yıllarda kamu iktisadi teşebbüslerinde de etkisi açıkça görülen en önemli sorunlardan birini emek piyasasındaki arz eksikliği oluşturmaktaydı. Bu dönemde Etibank, Sümerbank, Ereğli Kömür İşletmeleri gibi kurumlar nitelikli ve istikrarlı işgücüne ulaşmakta büyük sıkıntı çekmekteydi. Kömür işletmelerinde bilindiği üzere zaman zaman zorunlu emek, mahkûmların istihdam edilmesi gibi yöntemlere de başvurulmuştu. Darülaceze imalathaneleri, gerek savaş gerekse savaş sonrası yıllarda yoksul gençlerin emek güçlerinden haylı ucuz bir maliyetle faydalanılmasına imkân sağlamıştır.

İmalathaneden Rehabilitasyon Merkezine İlk Adımlar (1954-1958)

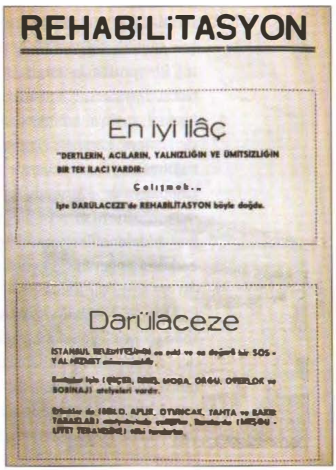
1950'li yıllara gelindiğinde Darülaceze imalathaneleri kuruma gelir getirme işlevini büyük oranda kaybetmiş ve kamuoyu ve yönetim tarafından bir sorun yumağı olarak algılanmaya başlanmıştı. Turgut Babaoğlu'nun müdür olarak atandığı 1954 yılını Darülaceze açısından bir dönüm noktası olarak kabul edebiliriz. Bu tarihten itibaren Babaoğlu'nun girişimleriyle imalathaneye verilen önem azalmış, çalışma, yani işle meşgul olma, daha çok sakinlerin psikolojik rehabilitasyonu için bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak, 1950'li yılların ikinci yarısında Darülaceze imalathaneleriyle ilgili basında çıkan olumsuz yazıların genellikle abartılı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin M. Ali Gökberk imzasıyla 1956 yılında *Tan* gazetesinde yayımlanan makalede, son on yılda imalathanenin çok kötü yönetildiği, mevcut iş hacmine göre elde edilen gelirin çok sınırlı olduğu ifade edilmiştir. Yine Gökberk'in ifadesine göre imalat-

DÖNER SREMAYELİ

Darülaceze imalâthaneleri işletmesi

İstanbul Belediye Meclisi

MARANGOZHANE ile DEMİRCİLİK ve DÖŞEME

REHABİLİTASYON

En iyi ilâç

"DERTLERİN, ACILARIN, YALNIZLIĞIN VE ÜMİTSİZLİĞİN BİR TEK İLACI VARDIR:

Çalışmak..

İşte DARÜLACEZE'de REHABİLİTASYON böyle doğdu.

Darülaceze

İSTANBUL BELEDİYESİNİN en eski ve en değerli bir SOSYAL HİZMET müessesesidir.

Terziler için (ÇUHA, KAKİ, MODA, ORGU, OVERLOK ve SOMİNAJ) atölyeleri vardır.

Ayakkabıcılar ile (DİKİŞ, ZIMBA, TAMİR ve KALIP TAŞIMA) atölyelerinde çalışılır. Bundan başka (MİSAFİR - UFÜLÜ TEMİZLEME) gibi bölümler...

Döner Sermayeli Darülaceze İmalathaneleri İşletmesi, 1960 (solda).

İstanbul Belediyesi Sosyal Hizmetler Teşkilatı Darülaceze 65 Yaşında: 1896-1960 (İstanbul, 1960).

Rehabilitasyon İlaçtır, 1960 (sağda).

İstanbul Belediyesi Sosyal Hizmetler Teşkilatı Darülaceze 65 Yaşında 1896 1960 (İstanbul, 1960)

hane şu veya bu menfaat sahibine hizmet eder hale gelmiştir.[39] Gökberk, olumsuzluğun başladığı tarihi 1946'lara kadar uzatmaktadır ki, bu yıllar, Lütfi Kırdar'ın valiliği döneminde Darülaceze imalathanelerinin verim ve gelir bakımından atılım yaptığı yıllardır. Hatta bizzat Gökberk 23 Mart 1949 tarihli *Tan* gazetesinde

Darülaceze Yardım Derneği Üyeleri, 1970'ler.

Darülaceze Yardım Derneği Koleksiyonu

Darülaceze imalathaneleri hakkında çok olumlu bir makale yayımlamıştı.[40] Bir yandan da bazı basın çevrelerinde Darülaceze imalathanelerinin kısmen tasfiye edilmesi yönündeki girişimlere karşı bir kampanya yürütülmekteydi. Gökberk'e göre bu kampanyalar, kapsamlı teftişler sonucu oluşturulan yeni programın çıkarı zedelenenler tarafından sabote edilmesi anlamına geliyordu.

Psikolojik rehabilitasyon doğrultusundaki yeni yönelime rağmen, döner sermayeli imalathane işletmesinin bütünüyle tasfiye edildiğini söylemek doğru değildir. İmalathaneler 1957 yılında hazırlanan yeni bir döner sermayeli işletme talimatnamesiyle kısmen basitleştirilerek varlığını sürdürmüştür. İmalathane, marangozhane, terzihane ve demirhane olmak üzere üç kısım olarak yeniden yapılandırılmıştır. Yine eskiden olduğu gibi imalathanede çalışan sakinlere yevmiye verilmiş, işlerin hacmine göre dışarıdan gündelikli işçi alımının önü açık bırakılmıştır. Ancak imalathanenin yanı sıra ticari bir amaç gütmeden faaliyetler yürütmek üzere bir "sosyal seksiyon" kurulması planlanmıştır. "Rehabilitasyon merkezi" olarak tesis edilecek bu sosyal seksiyonda sakinlere yeteneklerine göre iş bulunacaktır.[41] Bu dönemde bir yandan döner sermayeli imalathane varlığını devam ettirirken bir yandan da Darülaceze'nin psikolojik rehabilitasyon ilkesiyle çalışan bir "güzel sanatlar müessesesi" haline getirilmesi yönünde ilk adımlar atılmıştır.[42]

Darülaceze'nin yapı ve niteliğinde 1950'li yılların ortasından itibaren belirginleşen bu yönelim, Türkiye'nin içinden geçmekte olduğu sosyoekonomik ve demografik dönüşümlerle doğrudan ilişkiliydi. 1930'lu ve 1940'lı yıllarla karşılaştırdığımızda 1950'ler, ekonominin toparlanmaya başladığı, kent yoksulluğunun nitelik değiştirdiği, bir sosyal sorun olarak çocuk meselesine yönelik hukuki ve kurumsal altyapının geliştiği yıllardı. Nüfusun demografik yapısının yaşlılık yönünde dönüşüm geçirdiğinin fark edilmesi ve buna yönelik politika arayışlarının sınırlı da olsa gündeme gelmesi bu dönemde başlamıştı. Bu yıllarda Türkiye'nin temas halinde olduğu uluslararası ortamla da uyumlu bir şekilde yeni sosyal hizmetler kavramı gündeme girmeye başlamıştı. 1959 yılında ilk sosyal hizmetler kongresi toplanmış ve Sosyal Hizmetler Enstitüsü kurulmuştu.[43] Türkiye'de sosyal politika yaklaşımının yeni sosyal hizmet kavramı doğrultusunda geçirdiği bu dönüşüm, Darülaceze'nin de işlevini, yapısını ve sakinlerinin bileşimini doğrudan etkilemiştir. Yeni sosyal hizmet yaklaşımı, Darülaceze gibi kurumlara, yoksul ve kimsesizlerin çalışma yoluyla terbiye/ıslah edildiği bir imalathane, bir iş evi olmaktan çok, yoksul vatandaşlara hizmet veren, özellikle yaşlılara hayatlarını iyi geçirme imkânı sunan bir kurum olma işlevi yüklemişti. Kuşkusuz yeni yeni telaffuz edilmeye başlanan rehabilitasyon kavramı, çalışma olgusunu bütünüyle dışlamıyordu. Ancak çalışmak artık günün iyi geçirilmesi, yoksul sakinlerin psikolojik durumunu olumlu yönde etkileyen bir tür güzel sanatlar faaliyeti olarak tanımlanmaya başlamıştı. 1950'li yılların özellikle ikinci yarısında kristalize olmaya başlayan bu yeni yaklaşım, 1960 yılından itibaren Darülaceze'nin köklü bir dönüşüm geçirerek aşağı yukarı bugüne kadar devam eden yeni yapısının oluşmasını sağlayacaktı.

CUMHURİYET KADINLARI VE YENİ HAYIRSEVERLİK: "YAŞLILAR EVİ" OLARAK DARÜLACEZE (1958-1980)

Darülaceze'nin yeni yöneliminin belirginlik kazanmasında 1960 yılında Darülaceze müdürü Albay Adnan Çelikoğlu ile Türk Kadınlar Konseyi başkanı İffet Halim Oruz'un bir araya

gelmesi belirleyici olmuştur.[44] Oruz ve arkadaşlarının o dönemdeki önceliklerini yalnız kalmış aile büyükleri için bir sosyal tesis kurulması oluşturmaktaydı. Bu gelişmenin nedenleri olarak nüfus ve aile yapısındaki dönüşümleri ve özellikle aile birimlerinin küçülmesini ve gelir düzeylerinin düşmesini saymaktaydılar. Oruz'un ifadesine göre, o tarihlerde Türkiye'de yaşlılara yönelik bir sosyal kurum yoktu. Huzurevi kelimesi ise henüz dilimize girmiş değildi. Oruz, bir yaşlılar evi olarak değerlendirdikleri Darülaceze'yi ziyaret etmiş ve ziyaret sırasında kurum müdürü, kendisinden faaliyetleri duraklamış olan Darülaceze Yardım Derneği'nin canlandırılmasında görev almasını istemişti.

Aslında derneğin çalışmaları 2 Kasım 1958'de yapılan olağanüstü genel kurul ile tekrar başlamıştı. Bu tarihte dernek başkanlığına Dr. Turgut Babaoğlu seçilmişti. 1959 yılında Ankara'da toplanan 1. Sosyal Hizmetler Konferansı sonrasında İstanbul'da bulunan hayır kurumları arasında işbirliğinin geliştirilmesi düşünülmüştü. Bu doğrultuda 11 Nisan 1960 tarihinde Dr. Turgut Babaoğlu ve Darülaceze sosyal servis ve teşkilatlandırma bürosu adına Hasene Ilgaz, Vilayet Sağlık Müdürlüğü'nde gerçekleştirilen toplantılara katılarak Darülaceze Yardım Derneği'nin yardım kurumları birliğine katılmasını sağlamıştı.[45] İstanbul Huzur Evlerini Kurma ve Yaşatma Derneği kuruluncaya kadar hem Yardım Derneği'ni geliştirme hem de ilk huzur evini kurma girişimleri, Darülaceze idaresi ve Kadınlar Konseyi İstanbul şubesi arasındaki işbirliğiyle yürütülmüştü.[46] 1960 yılında Yardım Derneği önce beş sonra yedi kişilik bir yönetim kurulu oluşturarak 1980'li yıllara kadar İffet Halim Oruz'un başkanlığında Türkiye'nin değişim geçiren demografik yapısına uygun yeni bir hayırseverliğin gürbüz bir şekilde yeşermesini sağlamıştır.

1960 sonrasında Darülaceze Yardım Derneği, öncelikle ayakları üzerinde doğrulmak için adımlar atmış, malı imkânlarını genişletip yeni bir çizgi belirlemeye çalışmıştır. Darülaceze Yardım Derneği'nin ve Darülaceze kurumunun atılım yapması 1963 yılında Haşim İşcan'ın CHP adayı olarak İstanbul belediye başkanı seçilmesiyle başlamıştır. İşcan 1968 yılındaki ölümüne kadar Darülaceze'ye ayrı bir önem vermiş ve ilk iş olarak kurumun müdürlüğüne iktisat kökenli Hilmi Şener'i getirmiştir. Karaköy'deki bir belediye arsasını çevresini de istimlak ederek Darülaceze'ye tahsis etmiş, bu arsada Şefkat Işhanı'nın inşaatını destekleyerek kuruma çok önemli bir gelir kaynağı sağlamıştır.[47] Haşim İşcan sonrasında İstanbul belediye başkanlığı görevini yürüten Fahri Atabey (1968-1973), Ahmet Isvan (1973-1977) ve Aytekin Kotil (1977-1980) dönemlerinde de Darülaceze Yardım Derneği'nin faaliyetleri İstanbul'un siyasi ve sosyal eliti tarafından kuvvetle desteklenmiştir.

1959 yılında toplanan ilk Sosyal Hizmetler Konferansı sonrasında Darülaceze'yi de içine alacak bir çerçevede gündem, sosyal yardım derneklerinin işbirliğinin geliştirilmesi ve sosyal güvenlik hizmetleri ile hayır faaliyetlerinin uyumlu bir şekilde geliştirilmesi olarak belirmiştir.[48] Hasene Ilgaz'ın dilinde "Türkiye'de hayır ve sosyal emniyet konularını geliştirme" şeklinde somutlaşan ifadeyle aslında sosyal politika alanında kamusal imkânlarla sivil inisiyatifin bütünleştirilmesinin arzu edildiği açıktır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren sosyal konularda aktif faaliyetlerde bulunmuş Hasene Ilgaz ve İffet Halim Oruz gibi Cumhuriyet kadınlarının 1960'lı ve 1970'li yıllarda yeni hayırseverlik akımının öncüleri olarak kariyerlerine devam ettiklerini görüyoruz.

Hasene Ilgaz ve İffet Halim Oruz, 1980'ler.

Darülaceze Yardım Derneği Koleksiyonu

Bu öncü kadınlar arasında Hasene Ilgaz, daha önce de değinildiği gibi 1930'lu yıllardan itibaren Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde Darülaceze'yle temas halinde olmuş, sosyal yardım alanındaki faaliyetlerin içinde daima önemli roller üstlenmiştir. 1904 doğumlu İffet Halim Oruz, doğrudan siyasetle ilişkisi Ilgaz'a göre daha sınırlı olmakla birlikte, gençliğinden itibaren sosyal alanda ve kadın hakları mücadelesi içinde aktif çalışmalar yapmıştır. Çocukluğunda annesi Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyesi olan Oruz, 1927 yılında Türk Kadınlar Birliği'nin Diyarbakır şubesinin açılışında görev almış, 1950-1960 yıllarında Kadınlar Birliği'nin çalışmalarında önemli görevler üstlenmişti. Bir süre İstanbul şube başkanlığı, daha sonra birliğin genel başkan vekilliği görevini yürütmüştü. 1927 yılından itibaren Türk Ocakları, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Halk Evleri, Yardımseverler Derneği, Kadınlar Konseyi, Çocuk Dostları Derneği, Sosyal Dayanışma Derneği, Huzurevlerini Kurma ve Yaşatma Derneği gibi derneklerde çalışmış, birçoğunun kuruluşunda aktif yer almıştır.[49]

1970'li yıllarda Darülaceze Yardım Derneği'nin ikinci başkanlığını Bayzar Atasun yapmıştır. Atasun

Yılmaz Güney'in Darülaceze ziyareti.

Tercüman
11 Mayıs 1971

YILMAZ GÜNEY DARÜLACEZE'YE DÜŞMÜŞ 45 YILLIK AKTÖR S.İÇSEL'İ ZİYARET ETTİ

İSTANBUL

Yılmaz Güney Darülaceze'ye düşen eski aktör Selâhattin İçsel'i ziyaret etti. İki yıldır Darülaceze'de kalan 75 yaşındaki Selahattin İçsel önce Yılmaz Güney'i tanıyamadı.

Fakat Darülaceze Müdürü Hilmi Şener ve prodüktör Ümit Utku ile konuşan 45 yıllık aktör, daha sonra Yılmaz Güney'e dönerek "seni şimdi tanıdım. Yaşlılık ne yapıyorsun. Birdenbire hepsi hatırlıyorum" demiştir.

Selahattin İçsel'in elini öpen Yılmaz Güney, eski aktöre parasal yardımda bulunmuştur.

Yılmaz Güney Selahattin İçsel'i ziyaret etmekten sonra Darülaceze'de "Karaköy'deki hayır inşaasi"nı açılan resim kampanyasında bulunmuştur.

Yılmaz Güney Darülaceze'den ayrılırken "Selahattin İçsel'in durumu bana çok dokundu... Bundan sonra onu sık sık ziyaret edeceğim" demiştir...

YILMAZ GÜNEY'İN DARÜLACEZE'Yİ ZİYARETİNDE İLK GÖREVİ, ESKİ AKTÖR SELAHATTİN İÇSEL'İN ELİNİ ÖPMEK OLDU

"ŞEFKAT İŞHANI"NIN BİTİRİLMESİ İÇİN

Hülya Koçyiğit'in Darülaceze ziyareti.

Ses, 16 Mayıs 1970.

VER ELİNİ ÖPEYİM — «Anneler Günü»nde Hülya Koçyiğit iki annenin elini öptü.. Kendi annesi Melek Koçyiğit'in ve Darülacezelilerin «Yılın annesi» seçtikleri 38 yıllık hemşire Esma Teker'in.

ailesi Darülaceze'ye önemli mali yardımlarda bulunmuştur. Yardım Derneği, balolar, yemekler düzenleyerek İstanbul'un zenginlerini Darülaceze'ye yardım konusunda seferber etmeye çalışmış ve bu konuda önemli başarı sağlamıştır. Örneğin bireysel bağışlar dışında İstanbul Rotary Kulübü'nün 1978 yılında derneğe büyük bir bağışı olmuştur. 1960'lı ve 1970'li yılların yeni hayırseverliği, hayli geniş bir yardım dernekleri yelpazesi arasındaki ilişkileri harekete geçirmiş, İstanbul'un varlıklı kesimlerini seferber etmiş, belediye, vilayet ve meclis düzeyinde siyasi elitin de aktif desteğini alarak geniş bir hayırseverlik ortamı yaratmıştır. 1960'lı ve 1970'li yılların hızla politize olan siyaset ortamı, bu orta sınıfların hayırseverlik etrafındaki faaliyetlerinin görünmesini zorlaştırmıştır.

Yukarıda da değinildiği üzere 1960'lı yılların ortasından itibaren Darülaceze, Sosyal Hizmetler Konferansı'nın da belirlediği yönelimle de uyumlu bir şekilde, bir yaşlılar evi, düşkünler evi niteliği kazanmıştır. Kuruma kabul koşulları arasında yoksulluk artık temel kriter olmaktan çıkmış, aylık geliri veya serveti olmakla birlikte yalnız yaşayan veya bakacak kimsesi olmayan yaşlıların da kabulüyle bu nitelik iyice belirginleşmiştir. Darülaceze'nin işlevindeki bu dönüşümü gerekçelendirmek üzere kurumla ilgili yayınlarda Türkiye'nin içinden geçmekte olduğu demografik dönüşüm ve yaşlanan nüfus sorunu özenle işlenmiştir.[50]

Bu yeni dönemde yaşlı Darülaceze sakinlerinin kurumda iyi yaşamaları, psikolojik durumlarının iyileştirilmesi, el sanatları, güzel sanatlar gibi faaliyetlerle meşgul edilerek üretken kılınmaları ve kendilerini sosyal olarak işlevli hissetmelerinin sağlanması temel hedef olmuştur. Rehabilitasyon kavramı artık kurumun yeni yönelimini bütünüyle ifade eder hale gelmiştir. Bu dönemde yaşlı Darülaceze sakinlerinin dışarıdaki hayatla bağlarını güçlendirmek üzere birçok faaliyet geliştirilmiştir. Bunlardan biri, Dr. Turgut Özgen tarafından kurulan Darülaceze Kardeşler Kulübü'dür. Özgen'in tespitine göre 1978 yılı itibariyle kurum sakinlerinin %5'i kırk yaşından küçük, %30'u kırk ile altmış yaş arası, %65'i ise altmış yaşından yukarıdır. Derneğin faaliyetleri Darülaceze içinden ve dışından dernek üyelerinin altmış yaş üzeri kurum sakinleri arasından kendilerine bir kardeş edinmesi ilkesine dayanmıştır. Yine bayramlar, yılbaşı ve anneler günü gibi özel günlerde sakinlere yönelik etkinlikler düzenlenmiştir. Siyasilerin yanı sıra dönemin ünlü isimlerinin ziyaretlerine önem verilmiş, böylece kuruma ve sakinlerine yönelik kamuoyu ilgisi artırılmaya çalışılmıştır. Neco, Hülya Koçyiğit, Yılma Güney, Türkan Şoray bu ziyaretçiler arasındadır.

1980'LERDEN GÜNÜMÜZE DARÜLACEZE

Darülaceze'nin 1960'lı yıllarda şekillenen "yaşlılar evi" olma özelliği kalıcı bir nitelik kazanmış ve günümüze kadar devam etmiştir. Ancak 1980'li yıllar sonrasında, özellikle 1990'lı yıllarda, Türkiye'nin ve İstanbul'un derinleşerek genişleyen sosyal sorunları, Darülaceze gibi kapasite itibarıyla son derece sınırlı imkânlara sahip bir kurumu sosyal politika gündeminin kenarına itmiştir. Kent yoksulluğunun ulaştığı yeni biçim ve ölçekler, hükümetler, belediyeler ve siyasi partilerin ellerindeki sosyal politika ve sosyal yardım ku-

rum ve araçlarının yeni boyutları, Darülaceze'yi bütünüyle sembolik bir alana doğru itmiştir. Kuşkusuz bu dönemde de gerek Darülaceze yönetimleri, gerekse dernekler aracılığıyla yürütülen sosyal yardım faaliyetleri mutat formatında ama büyük oranda silik bir görünümle varlığını sürdürmüştür. 1960-1980 arasında "yaşlılar evi" veya "huzur evi" özelliği kazanan Darülaceze, 1980'li ve 1990'lı yıllarda olumsuz çağrışımları gittikçe artan bir "düşkünler evi" niteliğine bürünmüştür. Özel televizyon kanallarının da yaygınlaşmasıyla dönemin "reality show"larına konu olarak, toplumda merhamet duygusunun popüler kültürün en kaba estetik biçim ve araçlarıyla temsil edilmesinin vesilesi olmuştur. Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen, bireylerin yardımseverlik ve merhamet duygularını ifade edebilecekleri potalardan biri olmaya da devam etmıştır.

Darülaceze kurumu 1990'lı yıllarda politik çekişmelere konu olmuş, 1991 yılında kurumu geliştirmek ve sakinlerinin yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla kurulan Darülaceze Vakfı'nın faaliyetleriyle bu gerilimler daha da keskinleşmiştir. Darülaceze Vakfı'nın kuruluşu ve amaçları, Darülaceze Yardım Derneği'ni hatırlatmakla birlikte, dönemin politik gerilimleri vakfın aynı başarıyı göstermesine izin vermemiştir. Darülaceze kurumuna bütün dönemlerinde siyasiler, belediye yönetimleri özel ilgi göstermiş, yöneticiler kurumun bir adım daha ileri götürülmesi için çaba sarf etmiştir. Günümüzde Türkiye'nin ve İstanbul gibi büyük bir metropolün sosyal sorunlarının karmaşıklığı, Darülaceze'yi bu sorunlara yönelik çözüm politikalarının ifadesi için bir sembolik vesile olmaktan bile uzağa düşürecek kapsamdadır. Son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamid'in yürüttüğü monarşik siyasetin temsilinde önemli işlevler üstlenen Darülaceze, günümüzde şımdilik böyle bir siyaset dilinin kristalize olduğu veya ifade bulduğu bir kurumsal vesile olmaktan uzak görünmektedir.

DİPNOTLAR

* Bu yazının araştırma evresi Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri bünyesinde yürütüğüm "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyasal Zihniyet ve Yoksulluk Algısı: Darülaceze Örneği" başlıklı ve 12667 numaralı proje tarafından desteklenmiştir.

1 Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi* (İstanbul: Darülaceze Vakfı Yayını, 1997). Ayrıca bkz. Nuran Yıldırım, "Darülaceze'de Çocuk Bakımı ve Eğitimi Iakıta Dairesi ve Yetimhane, İlkokul, İmalathaneler", *Toplumsal Tarih* 264 (Aralık 2015), 26-35. Yıldırım'ın çalışması daha çok Osmanlı dönemine yoğunlaşmıştır

2 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002)

3 Reşat Ekrem Koçu, *Darülaceze (1895-1974)* (İstanbul: Darülacezeye Yardım Derneği, 1974)

4 "Tesis'ülün Men'ine Dair Nizamname", 17 Nisan 1890, *Düstur*, 1. Tertib, v. 6, 607-09. "Serseri ve Mazarrine-i Sü' Eşhas Hakkında Nizamname", 18 Eylül 1890, *Düstur*, 1. Tertib, v. 6, 748-51.

5 "Darülaceze Nizamname-i Dahilisi", 13 Şaban 1313 (28 Ocak 1896), *Düstur*, 1. Tertib, v. 7, 43-48. "Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname", 13 Şaban 1313 (28 Ocak 1896), *Düstur*, 1 Tertib, v. 7, 48-49.

6 BOA, İ.KAN, 45/1, 19.R.1327 (10 Mayıs 1909) Nadir Özbek, "İkinci Meşrutiyet İstanbul'unda Serseriler ve Dilenciler", *Toplumsal Tarih* 11/64 (1999): 34-43. Nadir Özbek, "'Beggars' and 'Vagrants' in State Policy and Public Discourse During the Late Ottoman Empire: 1876-1914", *Middle Eastern Studies* 45/5 (2009): 783-801

7 BOA, DH.MKT, 2581/14, 13.I.10.18 (28 Ocak 1902)

8 BOA, DH.MKT, 1097/55, 1324.05.15 (7 Temmuz 1906)

9 BOA, ZB, 22/46, 1323 Ağustos 01 (14 Ağustos 1907).

10 BOA, DH.MKT, 1148/59, 1324.01.018 (4 Mart 1906)

11 BOA, DH.MKT, 2632/61, 1326.09.21 (17 Ekim 1908) BOA, DH.ID, 76/22, 1331.05.07 (14 Nisan 1913)

12 BOA, DH.MKT, 1303/41, 1326.02.11 (15 Mart 1908)

13 BOA, DH.MKT, 1297/52, 1326.08.21 (18 Eylül 1908), Darülhayr-ı Ali için bkz. Nadir Özbek, "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Ali", *Tarih ve Toplum* 182 (1999): 11-20.

14 BOA, DH.MKT, 2657/45, 1326.10.19 (14 Kasım 1908)

15 BOA, DH.MKT, 2681/97, 1326.11.02 (26 Kasım 1908)

16 BOA, DH.MKT, 982/13, 1323.04.25 (29 Haziran 1905).

17 BOA, DH.MKT, 1156/83, 1325.02.17 (1 Nisan 1907)

18 BOA, ZB, 329/106, 1324 Ks.01 (14 Ocak 1905) BOA, DH.MKT, 2718/13, 1327.01.02 (24 Ocak 1909)

19 BOA, DH.ID, 161-1/6, 1331.09.14 (17 Ağustos 1913)

20 Müge Telci-Özbek, "Haneyle Sokağın Sınırında: 1900'ler Başı İstanbul'unda Hizmetçi Kadınlar, Emek ve Cinsellik", *Toplumsal Tarih* 289 (2016), 52-56

21 Ceren Ilkan, "Tuberculosis, Medicine and Politics: Public Health in the Early Republican Turkey", yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2006

22 Nadir Özbek, "Kemalist Rejim ve Populizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937", *Toplum ve Bilim* 96 (2003), 219-40. Nadir Özbek, "Koylü Aşar Yükünden Kurtuldu", *Cumhuriyetin 75 Yılı. Cilt 1, 1923-1957* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 46.

23 Pınar Öztamur, "Büyük Buhran ve *Cumhuriyet* Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931", *Toplum ve Bilim* 94 (2002): 175-88. Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar* (İstanbul: Tarih Vakfı, Emeklilik Gözetim Merkezi, 2006).

24 Kathryn Libal, "The Children's Protection Society: Nationalizing Child Welfare in Early Republican Turkey", *New Perspectives on Turkey* 23 (2000): 53-78. Kathryn Libal "National Futures: The Child Question in Early Republican Turkey", doktora tezi, University of Washington, 2001.

25 Özgür Sevgi Göral, "The Child Question and Juvenile Delinquency During the Early Republican Era", yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2003. Pınar Öztamur, "Defining Population: Women and Children in Early Republican Turkey, 1923-1950", yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2004

26 Ali Suat, "Darülaceze ve Dilenciler Hakkında", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, 71-72 (1930): 421-31

27 BOA, HSDDACZ.d, n.27, 1926.7.2-1958.6.26

28 BOA, HSDDACZ.d, n.28, 1928.3.24-1944.11.23.

29 Lütfi Kırdar bu tarihte parti-devlet bütünleşmesinin bir sonucu olarak aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi'nin İstanbul il başkanlığı görevini de yürütmekteydi

30 İffet Halim Oruz, "Darülaceze'ye Yardım Derneği", *Darülaceze (1895-1974)*, ed. Reşat Ekrem Koçu (İstanbul: 1974): 181-99.

31 Hasene Ilgaz, "Bir Vefakârlık Örneği", *İçimizdeki Işık Darülaceze* 15 (1979), 3.

32 Oruz, agm, s. 192.

33 *Darülaceze, 1895-1947* (İstanbul: Kader Basımevi, 1947).

34 Ilgaz, agm.

35 *Dünkü ve Bugunkü Darülaceze* (İstanbul: Tan Matbaası, 1945)

36 *Darülaceze, 1895-1947.*

37 *Age*, s. 64-71.

38 Mustafa Ragıp Esatlı, "Darülaceze'deki Atölyeler ve Tahsil Görençocuklar", *Akşam*, 27 Ocak 1945. M. Ali Gökberk, "Fakirler Yurdu Darülacezenin Bugünkü Hali", *Tan*, 23 Mart 1949.

39 Gökberk, "Darülaceze", *Tan*, 3 Mart 1956

40 Gökberk, "Fakirler Yurdu Darülacezenin Bugunkü Hali."

41 "Darülacezede Terzihane ve Demirhane Kuruluyor", ibid., 10 Şubat 1957.

42 Turhan Gürkan, "Darülaceze Bir 'Güzel Sanatlar' Müessesesi Haline Getiriliyor", *İ.Ü.İ.T. Dergisi* (1958): 20-22.

43 1950'li yıllarda Turkiye'de sosyal hizmetler yaklaşımın gelişimi konusunda bkz. Nadir Özbek, "Sosyal Hizmetler Yaklaşımının Türkiye'de Yerleşmesi", *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar* (İstanbul: Tarih Vakfı ve Emeklilik Gözetim Merkezi, 2006), 190-220. Selen Göbelez, "The History of Social Services in Republican Turkey: Social Change, Professionalism and Politics", yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2003.

44 Oruz, "Türkiye'de Huzur Evleri", *İçimizdeki Işık Darülaceze* 30 (1980), 2.

45 Oruz, "Darülaceze'ye Yardım Derneği", s. 194.

46 Oruz, "Darülaceze Yardım Derneği Çalışmalarından Anılar", *İçimizdeki Işık Darülaceze* 5 (1978): 2.

47 Oruz, "Haşim Işcan'ın Onuncu Ölüm Yıldönümünün Düşündürdükleri", *İçimizdeki Işık Darülaceze* 6 (1978): 1.

48 Ilgaz, "İstanbul Valiliği'nde Sosyal Bir Toplantı", *İçimizdeki Işık Darülaceze* 6 (1978): 1.

49 Erdal Köse, "İffet Halim Oruz'un Hayatı, Sanatı ve Eserleri", yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006.

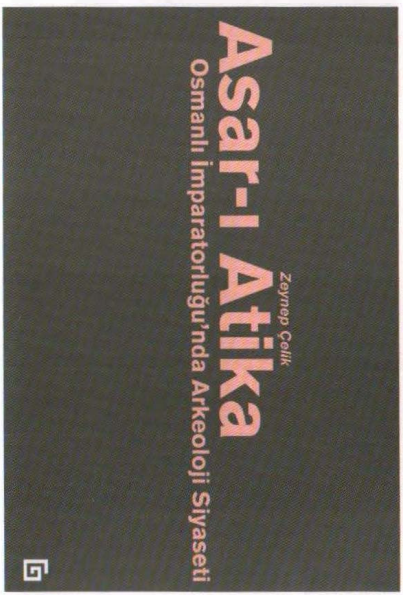
50 Cezmi Türk, "Yaşlılar Problemi", *İstanbul Belediyesi Sosyal Hizmetler Tesisi Darülaceze 65 Yaşında: 1896-1960* (İstanbul, İstanbul Belediyesi, 1960), s. 24-25.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ARKEOLOJİ SİYASETİ ÜZERİNE*

CEREN ABİ

Zeynep Çelik'in Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti *adlı kitabı Ayşen Gür'ün çevirisiyle Koç Üniversitesi Yayınları tarafından 2016 yılı Kasım ayında yayımlandı. Çelik, bu yeni kitabında "Eski eserlerin sahibi kimdir?" sorusundan yola çıkarak altı bölümde pek çok değişik konuyu ele alıyor ve anlatısını farklı arşivlerden toplanmış görsel malzemelerle zenginleştiriyor.*

Son zamanlarda Suriye ve Irak'ta meydana gelen arkeolojik ve müzeolojik felaketler pek çoğumuzu tarihi eserlerle ilişkimizi ve arkeolojik alanların kazılması ve korunması konularını düşünmeye sevk etti. Osmanlı İmparatorluğu'nda tarih ve eski eserlerle 19. yüzyıldan itibaren devletin ve toplumun kurduğu ilişkiler de özellikle 2000'li yıllarda çeşitli araştırmalara konu olmaya başladı. Wendy M.K. Shaw'ın *Osmanlı Müzeciliği* adlı kitabından Pınar Üre'nin Rus Arkeoloji Enstitüsü hakkındaki doktora tezine ve Ahmet A. Ersoy'un "Osmanlılar ve Kodak Galaksisi" başlıklı makalesine kadar pek çok çalışma, geçmişin görselleşmesi ve tarih duyarlılığının gelişmesini kurumsal, sanat tarihsel, siyasal, kültürel ve toplumsal açıdan inceliyor.[1]

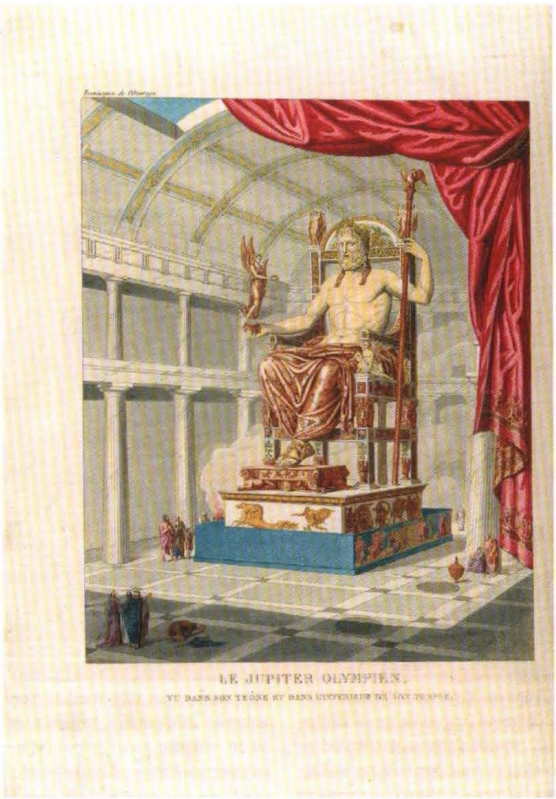
Bu çalışmaların en son örneği Zeynep Çelik'in en yeni kitabı *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti*, Ayşen Gür'ün çevirisiyle Koç Üniversitesi Yayınları tarafından 2016 yılı Kasım ayında yayımlandı. 19. yüzyıl şehir, şehircilik, mimari ve görsel kültür üzerine pek çok eseri olan Zeynep Çelik, New Jersey Institute of Technology'de Mimari Tarihi profesörü.[2] Ayrıca son yıllarda arkeoloji tarihi konusunda yayımlanan en önemli kitaplardan biri olan *Geçmiş'e Hücum*'un da editörlerinden.[3] Çelik'in 1880'lerden 1914'e uzanan ve kolayca okunan yeni eseri, bu alanda büyüyen literatüre değerli bir katkı sunuyor.

Zeynep Çelik, bu yeni kitabında "Eski eserlerin sahibi kimdir?" sorusundan yola çıkarak altı bölümde pek çok değişik konuyu ele alıyor ve anlatısını farklı arşivlerden toplanmış 231 resimle zenginleştiriyor. "Başlangıç: 19. Yüzyıl Müzesi" başlıklı ilk bölüm, Müze-i Hümayun'u bir yandan uluslararası müzeler bağlamına oturtur-ken, diğer yandan uluslararası müze dünyasının çeperlerindeki bir başka müze olan New York'taki Metropolitan Museum of Art ile karşılaştırıyor. Bu iki müzenin de ölçütlerinin Avrupa müzeleri olması ve Avrupa'daki müzelere göre daha yeni kurulmaları bu karşılaştırmayı meşrulaştırıyor. Her iki müzenin kentsel konumları, kurulma amaçları, gündemleri ve büyüme sancıları ele alınırken Müze-i Hümayun'u –ve Metropolitan Museum of Art'ı da– farklı bir bakış açısından görmemiz sağlanıyor.

İkinci bölüm, "Bilim Dünyası ve Müze-i Hümayun", İstanbul'daki müzenin uluslararası akademik çalışmaların yörüngesine dahil olması hakkında. Ele alınan dönemde genelde Avrupalılar, Osmanlıları imparatorluk topraklarındaki geçmişe saygı duymamakla suçluyor ve aynı zamanda Osmanlıların bu geçmişle hiçbir alakası olmadığını savunuyorlardı. Buna istinaden bu bölüm Avrupalıların Osmanlı'da gelişen arkeolojik ve müzeolojik faaliyetlere verdiği çeşitli tepkileri inceliyor. Ardı ardına çıkartılan ve yurtdışına eski eser götürülmesini sınırlayan kanunlara verilen olumlu ve olumsuz tepkilerin yanı sıra, Osman Hamdi Bey'in Sayda kazılarında keşfettiği ve "İskender Lahdi" olarak bilinen lahdin yarattığı uluslararası akademik tartışmayı da

ele alarak, Osmanlı arkeolojisindeki çeşitli mülkiyet iddialarının ve Avrupa ile "ötekiler" arasında olduğu varsayılan kültürel hiyerarşideki nüansların altını çiziyor.

Üçüncü bölüm olan "Müze-i Hümayun ve Ziyaretçileri"nde yazar bizi tekrar bir uluslararası müze karşılaştırmasına davet ediyor ve bu kez Louvre, Metropolitan ve Müze-i Hümayun'un ziyaretçilerine ve ziyaretçilerin müzeyle ilişkilerine bakıyor; Osmanlı başkentindeki müzede ziyaretçilerin izlerini bulmak zor olsa da onların seslerini duymaya çabalıyor. Bunu yaparken Émile Zola'nın *Meyhane*, Edith Wharton'ın *Masumiyet Çağı* ve Kemal Tahir'in *Esir Şehrin İnsanları* adlı romanlarını ziyaretçilerin müzeye ve eserlere yükledikleri farklı anlamları anlamak için kullanıyor. Ayrıca, yabancı seyyahların gezi yazılarına, müzenin bastığı çeşitli rehber kitaplara, kataloglara, Osmanlı basınında çıkan makalelere ve merkezden ve taşradan yazılmış arşiv belgelerine bakarak Osmanlı devletinin, müze bürokrasisinin ve vatandaşların müze ve eski eserlerle ilişkilerini inceliyor. Dördüncü bölüm, "Okuyan Osmanlılar ve Eski Eserler", popüler basında yayımlanan makale ve gezi yazılarından kent düzenlemelerinde eski eserlere verilmeye başlanan öneme kadar çeşitli örnekler kullanarak resmi ve gayrı resmi kanalların eski eserlere duyulan ilgiyi nasıl beslediğini gösteriyor. Ilaveten Çelik, diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de edebi bir araç kullanıyor; Lord Byron ve Abdülhak Hamid'in aynı adlı ve son Asur kralının ismini taşıyan *Sardanapal* adlı tiyatro oyunu üzerinden tarihin entelektüel dünyada kullanılması üzerine uluslararası bir karşılaştırma yapıyor ve böylece kültürlerarası etkileşimi de göstermiş oluyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda önem verilen eski eserlerin zamanla değiştiğine de işaret ederek 20. yüzyılın başında odağın Osmanlı-İslami mirasına kaydığına dikkat çekiyor.

Quatremère de Quincy'nin yapıtı, Olimpia'daki Jupiter'in rekonstrüksiyonu (Quatremère de Quincy, *Le Jupiter olympien*, 1814, ön kapak).

Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika*..., s. 70

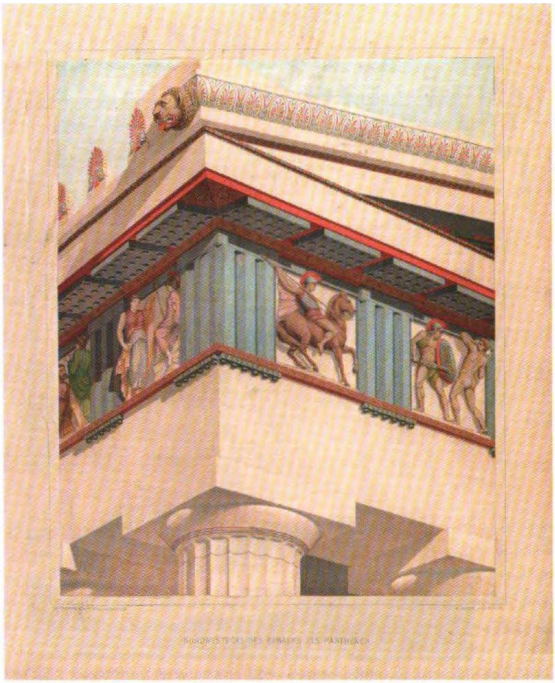
"Asar-ı milliye"nin korunmasının, Osman Hamdi Bey'in kardeşi ve onun 1910'daki ölümünden sonra Müze-i Hümayun'un başına geçen Halil Edhem Bey idaresinde önem kazandığının altını çiziyor.

"Emeğin Durumu" ve "İkili Yerleşimler" başlıklı beşinci ve altıncı bölümleri kavramsal olarak bir bütün halinde ele almak mümkün. *Geçmişe Hücum*'da Yannis Hamilakis'in "Yerli Arkeolojiler" başlıklı makalesinin etkisi ile eski eserlerin yerel halk açısından ne anlama geldiğini sorgulayan bu iki bölüm, Osmanlı-Avrupalı dikotomisinin de ezberini bozuyor. Kazılarda Avrupalı arkeologlar, Osmanlı memurlar ve yerel işçiler olmak üzere en az üç farklı taraftan bahsedilmesi gerektiği ve fakat bu ilişkilerin piramitsel bir güç hiyerarşisi içinde değil, devamlı iktidar kaymaları yaşayan farklı aktörler arasındaki bir irtibat olarak görülmesini

Efes, denetçileriyle birlikte bir grup işçi (Wood, *Discoveries at Ephesus*, 1877).

Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika*..., s. 166.

Fenger'in yaptığı, Parthenon'dan ayrıntıları gösteren rekonstrüksiyon (Fenger, *Doriache Polychromie*, 1886).

Zeynep Çelik, Asar-ı Atika..., s. 72

savunuyor. Çelik, genellikle arkeoloji kitaplarında yer almayan ve kazılardaki emekleri yok sayılan işçileri arkeoloji tarihine dahil ediyor. Bu kaynak bulması zor işçi arkeologların kazı günceleriniin satır aralarını okuyarak ve altıncı bölümde kazı alanında veya kazı alanı yakınlarında Avrupalı arkeologlar ve yerel halk tarafından kurulan konutların fiziksel konum ve özelliklerine bakarak başarıyor. İnsanlar arası ve mimari yapılarla insanlar arasındaki karmaşık ilişkiler "Eski eserlerin sahibi kimdir?" sorusunu irdelemek için ideal bir çerçeve teşkil ediyor.

Zeynep Çelik son sözünde yukarıdaki sorunun ve mülkiyet problemine verilen farklı cevapların günümüzde vahametini koruduğuna ve eski eserlere verilen anlamların siyasi, toplumsal ve kültürel alanda hâlâ önemli yer tuttuğuna işaret ediyor; kendi hayatından aktardığı örneklerle de bugün dahi yerel halkı eski eserlere karşı ilgisiz olmakla suçladığımızı söylüyor. Fakat yerel halkın eski eserlere ilgisiz olmadığını ve dolayısıyla "Eski eserlerin sahibi kimdir?" sorusunun eski eserlere yeni anlamlar yüklenmeye başlanan 19. ve 20. yüzyıllar kadar bugün de sorulması gerektiğini ortaya koyuyor.

Bu kitabın öne çıkan pek çok özelliği var. Bunlardan ilki, hem Osmanlı odaklı hem de kültürlerarası bir çalışma olması. Okur, Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojiye ve başkentteki muzeye bakarken, New York veyahut Paris'teki benzer kurum ve politikaları görüyor ve bütün bu kurumların aslında birbiriyle bağlantılı olduğunu anlıyor. Kültürlerarası yaklaşım sadece uluslararası ilişkilerde değil Osmanlı'nın çeşitli sosyoekonomik kesimlerinin arkeolojiyle ilişkilerinin ele alınmasında da görülüyor. Kitabın bir diğer özelliği ise, tarihçinin geleneksel araçlarından olan yazılı arşiv belgelerinin yanında, farklı ülkelerden roman ve tiyatro oyunu gibi edebi eserlerden ve arkeologların günlüklerine çizdikleri planlardan kendi çektikleri kazı fotoğraflarına kadar zengin bir belge ve bilgi kaynağı seçkisi kullanması. Arkeoloji tarihine farklı disiplinlerden beslenerek bakabilmek yazara verimli bakış açıları sağlamış. Örneğin altıncı bölümde ele alınan, kazı alanlarında yabancı arkeologların ve yerli işçilerin geçici konutları arasındaki ikiliğin analizi, mimari tarihi düşüncesi de katılarak bir adım daha ileri götürülmüş. Böylece sadece yapılar arasındaki farklılık değil, yapıların ve yapıların çeşitli birimlerinin birbiriyle ilişkilendirilerek konumlandırılmasına bakılmış.

Kitaptaki bir üçüncü özellik, Osmanlı arkeoloji sahnesini genişletip, daha önce pek az önem verilen veya hiç sahne alamayan aktörlerin bu alana dahil etmesi. Bunun birkaç farklı şekilde yapıldığını görüyoruz. İlk olarak kitap, yerli işçileri arkeoloji tarihine dahil ederek emek tarihine ve arkeoloji tarihine önemli bir katkı daha yapmış oluyor ve işçilere arkeologlar ve diğer entelektüeller tarafından tanınmayan *agency*'lerini geri veriyor. İkinci olarak çeşitli konum ve rütbeden Osmanlı memurla-

Sardis, genel görünüm, kazı evi ("Villa Omphale") arka planda (PUAA, Sardis, A.247).

Zeynep Çelik, Asar-ı Atika..., s. 204

rını hikâyesine ve analizine katıyor. Bu kitap Osmanlı arkeoloji tarihinden bahsederken, başlıca figürler olan Osman Hamdi Bey ve Halil Edhem Bey'i göz ardı ediyor değil, fakat okurun dikkatini kazı alanlarını ve yabancı arkeologların faaliyetlerini kontrol eden, taşrada eski eserler toplayıp sergileyen Osmanlı memurlarına da çekiyor. Üçüncü olarak Çelik, başlangıçta elitler tarafından hedef kitle olarak görülmeyen sıradan Osmanlı vatandaşlarının zamanla müze ziyaretçisi ve eski eserler hakkındaki makalelerin okuru gibi alanda aktif özneler haline gelmelerine dikkat çekiyor.

Dördüncü önemli özellik, katı, değişmez olarak bildiğimiz varsayımların tahtlarından indirilmesi. Öncelikle Çelik, Avrupalı arkeologlar, Osmanlı memurları ve yerli işçiler arasındaki ilişkinin kabul edilegeldiğinden çetrefil ve karışık olduğunun iyice altını çiziyor. Vurguladığı başka bir nüanslı ilişki de Avrupa müzeleri ve Müze-i Hümayun arasında. Bu ilişki sanıldığı gibi tek yönlü değildir ve Müze-i Hümayun da bilimsel olarak arkeolojiye ve uluslararası tartışmalara katkı sağlamıştır. Belki de en önemli varsayımlardan biri, alt sınıfların tarihsel bilincinin olmadığı ve tarihi eserlerle hiçbir ilişki kurmadıkları ve kuramadıklarıdır. Bu varsayımı Avrupalı arkeologlar, Osman Hamdi Bey ve Hormuzd Rassam gibi Osmanlı arkeoloji elitleri kadar günümüzdeki eğitimli ve müreffeh kesimlerin de kabul ettiğini söyleyebiliriz. Fakat Zeynep Çelik arkeolojik kazılarda çalışan işçilerin, onların ailelerinin ve harabelerle iç içe yaşayan yerel halkın tarihle farklı ilişkiler kurduklarını gösteriyor. Bu farklı ilişkilerin, Avrupalıların tarihi eserlerle kurdu-

Sayda, işçileri ve Osmanlı memurlarını gösteren bir fotoğrafta bir lahit çıkarılıyor (İÜMK 91533-0002).

Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika...*, s. 190

gu ilişkiden neden daha az meşru bulunduğunu sorguluyor.

Zeynep Çelik bu kitabında Sanayi-i Nefise Mektebi'nden oryantalizme, büyüyen kartpostal endüstrisinden Avrupalı arkeologların etnografik gözlemlerine kadar yukarıda bahsedemediğim pek çok başka konuya da değiniyor. Mesela beşinci bölümde kazı alanlarında yerel işçiler anlatılarken "Aletler ve Teknoloji" alt başlığında pek kısaca değinilen kısmın sadece arkeoloji tarihine değil teknoloji tarihi gibi pek çok alana da katkıda bulunması mümkün.

Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti, arkeoloji tarihinin farklı disiplinler kullanılarak ve kültürlerarası bakış açısı göz önünde bulundurularak yazılmış ve ele aldığı konuların genişliği ve çeşitliliğiyle bundan sonraki çalışmalara ışık tutabilecek nitelikte. Zeynep Çelik, daha evvelden kendisinin de açılmasına yardımcı olduğu arkeoloji, mimari tarihi, görsel tarih, müzeler ve tarihin görselleşmesi alanlarındaki yeni patikalardan yoluna devam ediyor. Keyifle okunan bu eser, arkeoloji tarihi kadar, tarihyazımsal müdahaleleriyle son dönem Osmanlı tarihine ve bu kitapta bizi tanıştırdığı olgusal öğelerle Osmanlı tarihi ve modern tarihin içeriğine de katkı sağlıyor.

CEREN ABİ
KALİFORNİYA ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Vakıf ayırıp makaleyi gözden geçiren ve bana değerli önerilerde bulunan S. Seria Hatip Dinçyürek ve Dr. Gizem Tongo'ya içtenlikle teşekkür ederim.

1 Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003) ve Ahmet A. Ersoy, "Ottomans and the Kodak Galaxy: Archiving Everyday Life and Historical Space in Ottoman Illustrated Journals", *History of Photography* 40/3 (2016): 330-57. Pınar Üre, "Byzantine Heritage, Archaeology, and Politics between Russia and the Ottoman Empire: Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894-1914)", doktora tezi, the London School of Economics and Political Science, 2014. Pınar Üre'nin Türkçe olarak basılan kitabı ise şöyle: Pınar Üre, *Konstantin Nikolayeviç Leontyev (1831-1891). Bizantsçılık ve Şark Meselesi* (İstanbul: Libra Kitapçılık, 2015).

2 Zeynep Çelik'in eserleri arasında *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), *Şark'ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), *İmparatorluk Mimarı ve Şehir: Osmanlı-Fransız Karşılaşmaları (1830-1914)*, çev. Zuhal Kılıç (İstanbul: SALT, 2012); *Urban Forms and Colonial Confrontations: Algiers under French Rule* (Los Angeles, California: University of California Press, 1997) adlı kitapları ve editörlerinden olduğu *Şehirler ve Sokaklar*, ed. Zeynep Çelik, Diane Favro, Richard Ingersoll, çev. Bilgi Altınok (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007); *Camera Ottomana: Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite*, der. Edhem Eldem ve Zeynep Çelik, çev. Ayşen Gür Üstanbul: KÜY, 2015); *Walls of Algiers: Narratives of the City through Text and Image*, ed. Zeynep Çelik, Julia Clancy-Smith, Frances Terpak (Getty Research Institute, 2009) sayılabilir.

3 Edhem Eldem, Zainab Bahrani ve Zeynep Çelik, *Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914* (İstanbul: SALT, 2011)

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MEDRESE ÖĞRENCİLERİNİN ASKERLİĞİ MESELESİ

CEM GÜLDÜREN

Geçmiş yıllarda gayrimüslimlerin askerlik meselesiyle ilgili önemli çalışmalar yapılmış olsa da, Müslüman gruplara tanınan muafiyetler ve bunların yol açtığı sonuçlarla ilgili detaylı bir inceleme mevcut değildir. Muafiyet tanınan bu grupların başında medrese öğrencileri gelmekteydi. 1846 tarihli askere alma kanununa göre, medrese öğrencileri askerlik çağına geldikleri yaştan itibaren her sene "kur'a imtihanı"na tabi tutulacaktı. Sınavı geçenler o sene askerlikten muaf tutulacak, beş kere üst üste başarılı olanlar ise temelli muafiyet elde edecekti.

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli askeri gelişmelere sahne oldu. Bunların en önemlisi 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Avrupai tarzda düzenli bir ordunun kurulmasıdır.[1] Bu yeni ordunun asker ihtiyacının düzenli ve adil bir şekilde karşılanması 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda vaat edilen en önemli reformlardan biri oldu ve bunun sonucu olarak 1846'da zorunlu askerlik sistemine geçildi.[2] Aynı yıl uygulamaya koyulan askere alma kanunu, geniş bir muafiyetler yelpazesi içermekteydi. Örnek olarak, İstanbul doğumlular, ulema mensupları, devlet görevlileri gibi çeşitli gruplar veya askere gitmesi halinde ailesi ekonomik sıkıntıya girecek olan kişiler askerlikten muaftı. Bunun dışında, askerlik yapmaları yönünde herhangi bir beklenti bulunmayan gayrimüslimler kanunda hiç anılmamıştı.[3] Bu muafiyetler dönem dönem çıkan kanunlar ve düzenlemelerle giderek kısıtlansa da, imparatorluğun yıkılışına kadar önemli ölçüde varlığını sürdürmüştür.

Geçmiş yıllarda gayrimüslimlerin askerlik meselesiyle ilgili önemli çalışmalar yapılmış olsa da, Müslüman gruplara tanınan muafiyetler ve bunların yol açtığı sonuçlarla ilgili detaylı bir inceleme mevcut değildir. Muafiyet tanınan bu grupların başında medrese öğrencileri gelmekteydi. 1846 tarihli askere alma kanununa (Kur'a Kanunname-i Hümayunu) göre, medreselerde dini eğitim görmekte olan öğrenciler askerlik çağına geldikleri yaştan itibaren her sene "kur'a imtihanı" olarak adlandırılan bir sınava tabi tutulacaklardı. Sınavı geçen öğrenciler o sene için askerlikten muaf olacak, beş kere üst üste sınavı geçmeyi başaranlar ise temelli olarak muafiyet elde edecekti. Her sene için uygun görülen sınav konuları kanunda belirtilmişti.[4] 1870 ve 1886'da çıkarılan sonraki askere alma kanunlarında muafiyet sürecinde uygulanacak prosedürde değişiklikler yapılmış ve sınav konuları detaylandırılmış olsa da, bu sistem ana hatlarıyla varlığını korumuştur.[5]

1892'de Sultan II. Abdülhamid tarafından kur'a imtihanının kaldırılması ve medrese öğrencilerine süresiz olarak muafiyet tanınmasıyla ciddi bir kırılma noktası yaşanacak ve medrese öğrencilerinin askerliği tartışmalı ve önemli bir mesele haline gelecektir. İmtihan, kanuni olarak varlığını sürdürse de 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bir daha yapılmayacaktır. Meşrutiyeti ilan ettiren ve yönetimi nüfuzu altına alan yeni kadro için ise eski uygulamaya geri dönülmesi önemli bir gündem maddesi olacak ve sınavları tekrar uygulamaya koymak için sarf edilen çabalar medrese öğrencilerinin tepkisini çekecektir. Bu durum, incelediğimiz konu için ikinci bir kırılma noktası olan ve Nisan 1909'da yaşanan 31 Mart isyanına doğrudan etki edecektir. Medrese öğrencileri yaşadıkları hoşnutsuzluğun etkisiyle bu isyana yoğun katılım göstermiş ve isyanın bastırılması sonucunda ciddi şekilde cezalandırılmıştır. Bu çalışma, 1892 ve 1909'daki kırılma noktalarının sebep ve sonuçlarını

incelemeyi ve medrese öğrencilerinin askerliği meselesini II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı devlet-toplum ilişkilerinde yaşanan dönüşümler bakımından değerlendirmeyi hedeflemektedir.

MEDRESE ÖĞRENCİLERİNE SÜRESİZ MUAFİYET TANINMASI VE SONRASI (1892-1908)

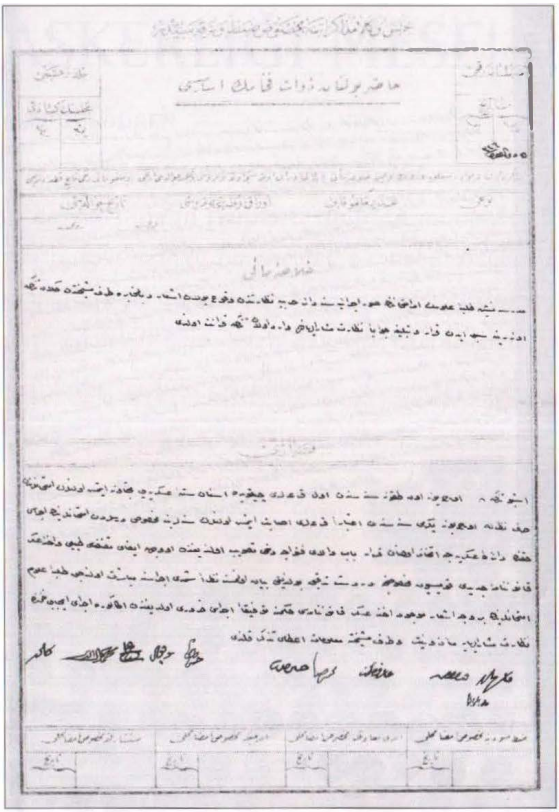
Daha önce özetlendiği gibi, 1846'dan beri yürürlükte olan sistemde medrese öğrencileri her sene ilkbaharda subaylar ve medrese görevlilerinden (*mümeyyiz*) oluşan bir heyet önünde sınava girmekte ve sınavı başarıyla geçmeleri halinde askerlikten muaf tutulmaktaydı. Taşradan gelip İstanbul'daki medreselerde okumakta olan öğrenciler şeyhülislamlık tarafından imtihan edilir, elde ettikleri sonuç memleketlerinde kayıtlı oldukları alay komutanlığına bildirilirdi.[6] Başkentte yapılan sınavların taşradakilere göre daha kolay olduğuna dair mevcut olan algıdan dolayı İstanbul'daki medreselere kayıt olmak sık tercih edilen bir yöntemdi.[7] Bu durum özellikle II. Abdülhamid döneminde belirginleşerek, giderek daha fazla sayıda taşralı gencin şehre gelmesine sebep oldu. Ulemadan Sabit Efendi, padişaha 1890 yılında sunduğu layihada, İstanbul'daki "medreseleri dolduran kalabalığın" sadece ismen öğrenci olduğunu ve askerlikten kaçmak için şehre geldiklerini belirtmişti. Sabit Efendi'ye göre bu durum özellikle son iki senedir şeyhülislamlık yetkililerinin ihmali yüzünden vahim bir boyut kazanmıştı ve ciddi önlemlere ihtiyaç vardı.[8] Padişaha aynı dönemde çeşitli ulema mensupları ve bürokratlar tarafından yazılmış benzer şikâyetler de ulaşmıştı.[9]

Ocak 1909'da Talebe-i Ulum Cemiyeti'nin yazmış olduğu toplu dilekçe.

Padişah bunun dışında İstanbul'da giderek sayıları artmakta olan medrese öğrencilerinin, iktidarı için oluşturduğu potansiyel tehditten de çekinmekteydi. Abdülhamid, selefi Abdülaziz'i 1876'da devirmiş olan darbenin medrese öğrencilerinin protesto gösterileriyle başladığını hatırlıyordu.[10] Benzer gösteriler kendi saltanatının ilk yılında da yaşanmıştı.[11] 1890'lara gelindiğinde, kendisini devirmeye yeltenebilecek odakların özellikle taşradan gelen öğrencileri kullanabileceğinden çekinmeye başlamıştı.[12] Londra'da yayımlanan *Times* gazetesinin 21 Haziran 1890 tarihli nushasındaki bir haberde yer alan iddialara göre, İstanbul'daki ulema ve medrese öğrencileri iktidardan hoşnutsuzdu ve

Abdülhamid'ı devirmeye hazırlanıyorlardı.[13] Sadrazam ve şeyhülislamın medrese öğrencilerini kullanarak darbe yapacağı yönünde bir sene sonra çıkan benzer söylentiler ise Eylül 1891'de Sadrazam Kamil Paşa ve Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi'nin görevden alınmasına sebep oldu.[14]

Kasım 1908'de kur'a imtihanlarının tekrarı için alınan karar.

Bütün bunların sonucunda padişah 1892 yılında duruma müdahale etmeye karar verdi. Medreselerle ilgili bir reform programı başlatılacak, fakat bu programın ilk adımı İstanbul'daki taşralı öğrencilerin memleketlerine geri gönderilmesi olacaktı. Bununla, başkentteki medrese öğrencisi sayısının 10 binden yaklaşık 3 bine indirilmesi hedeflenmekteydi. Hükümet, ulemanın olası tepkisini azaltmak amacıyla, bu hareketin amacını taşralı öğrencileri İstanbul'da maruz kaldıkları zorlu yaşam koşullarından kurtarmak ve şehirdeki medreselerin eğitim kalitesini artırmak olarak sundu. Ayrıca memleketine gönderilen her öğrenciye belli bir miktar para verilecekti.[15]

18 Eylül 1892'de başlayan "sürgün" işlemi kısa sürede ciddi bir fiyasko halini aldı. Durumdan haberi bile olmayan öğrenciler, polis memurları tarafından kaldıkları yerler basılarak tartaklanmış ve yüzlerce öğrenci kendilerini Boğaz'dan geçirecek olan tekneleri beklerken, iskelelerde uyumak zorunda kalmıştı.[16] Operasyonun öncesinde herhangi bir resmi açıklama yapılmamış olduğu için kentte çeşitli söylentiler dolaşıyordu. Olaylar esnasında İstanbul'da olan Hüseyin Kâmil [Erturl, tekneler-le iskelelerden alınan öğrencilerin daha sonra ayaklarına taş bağlanarak denize atıldığını duymuştu.[17] 1909'da yazdığı bir makalede olayları anan Ali Nazmi Efendi'ye göre, polis yakaladığı öğrencileri herkesin gözü önünde "koyunlar gibi" tartaklayarak iskelelere götürmüştü.[18] Medrese öğrencilerinin maruz kaldığı muamelenin İstanbul halkı ve ulemada yarattığı dehşet karşısında padişah, ikinci günde işlemin durdurulması emrini verdi. Yaklaşık iki bin öğrenci çoktan sürgün edilmişti. Yaşanan olumsuzluklardan dolayı Zaptiye Nezareti ve şeyhülislamlık yetkililerini suçlu bulan padişah, bu iki kurumu ciddi şekilde uyarsa da hiçbir görevden alınma yaşanmadı.[19] 18 Eylül'de *Sabah* gazetesinde yayımlanan resmi bir tebliğatta sürgün kararının tek amacının İstanbul'da "han ve kahvehane köşelerinde beytutet eden [geceleyen]" taşralı medrese öğrencilerini bu zavallı durumlarından kurtarmak ve kentte bir kolera salgınının çıkması ihtimalini azaltmak olduğu açıklandı.[20] Benzer açıklamalar uluslararası kamuoyunu da teskin etmek amacıyla, Hariciye Nezareti tarafından yabancı gazetelere de gönderildi.[21]

Yaşananlardan yaklaşık birkaç gün sonra kur'a imtihanlarının padişah buyruğuyla mevcut sene için iptal edildiği ve imparatorluktaki bütün medrese öğrencilerinin askerlikten muaf olacağı ilan edildi. Söz konusu irade-i seniyede sürgün olayından bahsedilmiyor ve öğrencilerin kur'a imtihanlarına gelmekte yaşadıkları zorluklardan dolayı bu kararın alındığı söylentiyordu.[22] Medrese öğrencileri ve hocalarının sınavların iptalinden kısa sürede haberi oldu. Medrese mümeyyizi Abdüllatif Efendi 28 Eylül'de *Sabah*'ta yayımlanan mektubunda, kendisi ve öğrencileri için çok memnuniyet verici olan bu haberi bir mevlût esnasında duyduklarını ve bu ihsanı için padişaha duacı olduklarını beyan ediyordu.[23] Bununla birlikte medreseler için planlanan reform programının geri kalanı da tamamen rafa kaldırılmıştı.[24] II. Abdulhamid, daha sonra her sene yayınladığı buyruklarla bu "geçici" muafiyet uygulamasını süresiz hale getirdi. Kur'a imtihanlarını gerekli kılan 1886 askere alma kanunu varlığını sürdürse de 16 yıl boyunca hiçbir şekilde sınav yapılmadı.[25]

Bu dönemde medrese öğrencilerinin askerlikten muaf olmak için tek yapması gereken, ilkbahardaki asker alım işlemleri sırasında, prosedürü idare eden "kur'a heyetlerine" giderek kendilerinin medresede öğrenci olduğunu belirten ve medrese hocaları tarafından yazılmış "şehadetname" olarak adlandırılan belgeleri göstermekti.[26] Bu durum zamanla imparatorluktaki medreselerin ve bunlara kayıtlı olan öğrencilerin sayısının artmasına sebep oldu. Medrese öğrenciliği artık askerlik yapmamak için kolayca başvurulabilecek bir yol haline gelmişti. Örneğin, 1908'e gelindiğinde Trabzon'a bağlı Of kazasında yetmiş adet medrese bulunmakta ve kazanın askerlik yaşındaki erkeklerinin çoğunluğu bu medreselerde kayıtlı görünmekteydi.[27] Bu durum, giderek yerel askeri birliklerin personel ihtiyacını karşılamakta zorlanan taşradaki subaylar ve bürokratlarla merkez arasında belirgin bir gerginliğe sebep olmaya başladı. Örneğin, İkinci ve Dördüncü Ordu kumandanlıkları 1894 baharında Harbiye Nezareti'ne padişahın muafiyet uygulamasını kaldıracağı yönündeki beklentilerini bildirdiler. Padişahı açıktan açığa eleştirmeseler de, durumun ciddi problemler yarattığını ve adaletsizliğe sebep olduğunu belirtmekteydiler.[28] Aynı şekilde Trabzon valisinden Dördüncü Ordu'ya 1899'da gönderilen bir yazıda eyaletteki medrese öğrencilerinin sayısının olması gerekenden on kat fazla olduğu ve muafiyet uygulamasının özellikle Erzurum civarında kötü niyetli kişiler tarafından ciddi şekilde kötüye kullanıldığı belirtiliyordu.[29]

Ocak 1908'de Konya'nın Sille kazasındaki redif alay komutanı tarafından Harbiye Nezareti'ne yazılan rapora göre, kaza nüfusundan askerlik yaşında olan 160 erkeğin tamamı başka işlerle uğraştıkları ve aslında öğrencilik yapmadıkları halde medresede kayıtlı gözükmekteydi.[30] Aynı sene Üçüncü Ordu tarafından Çanakkale yakınlarındaki Yenice kazasında yapılan incelemeye göre, görünürde medrese öğrencisi olan 180 kişiden sadece ikisi düzenli olarak medresede bulunmaktaydı.[31]

Bu konuda ulemanın önde gelen isimlerinden de şikâyetler gelmekteydi. Hoca Aliefendizade Muhyiddin 1896'da Abdülhamid'e sunduğu arizada muafiyet uygulamasının devam etmesi halinde medrese kurumunu batıracağını belirtiyordu.[32] Padişahın kendi emriyle Hüsrevbeyzade Celaleddin Efendi tarafından hazırlanan ve konuya daha az eleştirel yaklaşan bir raporda ise, muafiyet uygulamasının sonucu olarak cahil köylü çocuklarının "başlarına beyaz bir bez parçası sarıp" medreselere akın ettiği belirtiliyordu.[33] Fakat II. Abdülhamid bütün bu şikâyetlere kulağını tıkamakta ve uygulamanın giderek kötüye kullanılmasına göz yummaktaydı. Hatta 1902'de muafiyetleri ellerinden geldiğince kısıtlamaya uğraşan taşradaki yetkilileri sert bir şekilde uyarmış ve medrese öğrencilerini askerlik konusunda sıkıştırmamalarını istemişti. Padişaha göre, taşradaki subay ve bürokratların kimin gerçekten medresede okuduğu konusunda işi sıkı tutması medrese öğrencilerinin İstanbul'a gelip buradaki medreseleri kalabalıklaştırmasına sebep olmaktaydı.[34]

Peki padişah neden bir yıllık olarak başlayan muafiyet uygulamasını 16 yıl boyunca uzatmış ve yarattığı belirgin sorunlar ve bürokraside ve subaylar arasında oluşan bütün bu hoşnutsuzluk karşısında bu politikada ısrar etmiştir? Başta güvenlik endişesiyle hareket eden Abdülhamid, iktidarını güvenceye almak için medrese öğrencilerini İstanbul'dan sürmeye karar vermiş ve daha sonra tepkiyi dindirmek için bir yıl için imtihanları iptal etmiş olsa da, bu iptalin her sene yenilenmesi rejimin medrese öğrencilerine yönelik politikasının 1892'den sonra bu gruba ödün vererek desteklerini kazanmak yönünde yeniden şekillendiğini göstermektedir. Bunda o yıllardaki siyasi atmosferin etkisi büyüktür. II. Abdülhamid'in iktidarı 1890'dan sonra giderek zayıflamaya başlamıştı. Jön Türklerin ön ayak olduğu ve meşruti yönetim talebinde bulunan muhalefet ülke içinde giderek güç kazanırken, bir yandan da İstanbul'da Ermeni örgütleri tarafından yapılan gösteri ve saldırılar iktidarı sarsıyordu.[35] Devamında 1894-1896 yıllarında imparatorluğun çeşitli yerlerinde Ermenilere karşı düzenlenen saldırılar ise hükümeti hem içte hem dışta iyice zor durumda bırakmıştı.[36] Giderek kalabalıklaşan ve toplumda etkisi fazlaca hissedilen bir kitle olan medrese öğrencilerinin desteğini kazanmak, bu şartlarda çok faydalı bir politika gibi görünmüş olmalıdır.

Medrese öğrencilerinin askerlikten muaf olmak için tek yapması gereken, ilkbahardaki askere alım işlemleri sırasında, "kur'a heyetlerine" giderek kendilerinin medresede öğrenci olduğunu belirten "şehadetname"leri göstermekti.

Bu politika Abdülhamid rejiminin genel toplumsal stratejisinin planlı bir parçası olarak değerlendirilmelidir. II. Abdülhamid döneminin en önemli özelliklerinden birisi, özellikle 1890'lardan itibaren kendini gösteren padişahla tebaası arasında özel ilişkiler kurarak rejime toplumsal destek sağlama çabasıdır. Bu çaba özellikle göçebe aşiretler ve İstanbul yoksulları gibi belli grupları hedef almış ve kâh padişah tarafından bireysel olarak ihsan edilen yardım ve hediyeleri, kâh medrese öğrencileri örneğindeki gibi zorunlu askerlik veya vergi gibi devlete karşı olan sorumluluklardan özel bir muafiyeti ihtiva etmiştir.[37] 1892'de sunulan muafiyet ayrıcalığıyla da medrese öğrencileri ve dolaylı olarak ulemanın geri kalanı padişahın sadık destekçileri haline getirilmeye çalışılmıştır. Medrese öğrencilerini temsil eden kişilerin, yerel bürokratların ve subayların bu uygulamalarından şikâyet ettikleri dilekçelerde bu uygulama için padi

şaha özel olarak teşekkür etmelerinden bu çabanın karşılıksız kalmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE 31 MART VAKASI

Medrese öğrencilerine süresiz ve sınavsız askerlikten muafiyet tanınmasının olumsuz etkileri 1908 yılına gelindiğinde iyiden iyiye belirginleşmeye başlamıştı. Muafiyet uygulamasının kaldırılması, Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine sebep olan ihtilal hareketini yönlendiren İttihatçı kadroların uzun yıllardır gündemindeydi.[38] Bunun yanı sıra, 5 Eylül 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve bundan hemen bir gün sonra Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı ile Girit'in Yunanistan'a bağlandığını ilan etmesi yeni yönetimi alarma sevk etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu emrivakilere karşı bir şey yapamaması ve uluslararası alanda da herhangi bir destek görmemesi İttihatçıların gözünde ordunun hızlı bir şekilde güçlendirilmesini zorunlu kılıyordu.[39] Medrese öğrencilerinin tekrar sınava tabi tutulması ve sınavı geçemeyenlerin askere alınması ordunun mevcudunu artırmanın yollarından biriydi.

Harbiye Nazırı Cemil Paşa, kur'a imtihanlarının tekrar başlatılması için hazırladığı detaylı bir planı 17 Ekim 1908'de onaylanmak üzere sadrazama ve şeyhülislamlığa sundu. Planda 1892'den beri yürürlükte olan uygulamanın devletin anayasası olan Kanun-ı Esasi'ye bütünüyle ters olduğu vurgulandıktan sonra, 1909 baharında sınavlara tekrar başlanması öneriliyordu. Bunun sebebi, II. Meşrutiyet ilan edildiğinde 1908 yılı için askere alma işlemlerinin tamamlanmış olması ve medrese öğrencilerinin yasal olarak o sene için muafiyetlerini almış olmasıydı. Harbiye Nazırı'nın planı kabine tarafından 29 Kasım'da onaylandı.[40]

Onaylanan plana göre sınavlar Mart 1909'da başlayacak olsa da, taşradaki subaylar medrese öğrencilerini imtihan etmek ve başarısız olanları askere almak konusunda hiç zaman kaybetmediler. Bunda, yeniden açılmış olan Meclis'teki bazı mebusların seçim bölgelerinde sınavların "gayri resmi" olarak başlatılmasına önayak olması da etkiliydi.[41] Bu durum ciddi itiraz ve şikâyetlere yol açtı. Bunlardan en ön planda olanlardan biri, Talebe-i Ulum Cemiyeti tarafından 27 Ocak 1909'da Sadaret makamına yazılan dilekçedir. Talebe-i Ulum Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından medrese öğrencilerini yeni düzende temsil etmek üzere kuruldu. Cemiyet, İttihat ve Terakki'yi destekleyen ulema mensupları tarafından kurulmuş olan Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiyye ile de bağlantılıydı. 27 Ocak'ta yazılan dilekçe 1892'den beri uygulanan muafiyetin en çok medrese öğrencilerine zarar verdiğini vurgulayarak başlıyordu. Dilekçeyi yazanlara göre, medrese öğrencileri "imtihandan hasıl olacak sevâid ve muhassenatı [sevap ve güzellikleri]" bilmekte ve "hiçbir surette" imtihandan çekinmemekteydi. Fakat özellikle yürürlükte olan 1886 askere alma kanununda belirtilen konular artık medreselerde okutulmadığı için öğrencilerin bir hazırlık dönemine imkân tanınmadan sınav yapılması halinde, bu sınavı geçmelerine imkân yoktu. Dilekçeyi yazanlar bu talebin meşru hakları olduğunu ("hakk-ı meşru") ve Meşrutiyet'in ilanıyla "her hususta müsaadeler gösterildiği halde" medrese öğrencilerinin hızlıca "sıkboğaz edilerek imtihana davet edilmesi"nin II. Abdülhamid dönemindeki zulmü aratmayacak bir uygulama olacağını vurgulamışlardı. Talepleri ise sınavların en az altı ay ertelenmesiydi.[42]

Medrese öğrencilerinin sınavlara tepkisi bazen şiddete dönüşebiliyordu. Örneğin, Ocak 1909'da Elazığ'da bir grup öğrenci sınavların yapılmakta olduğu kaymakamlık binasını basmış ve asla sınava girmeyeceklerini, girmeye razı olan diğer öğrencilere de engel olacaklarını ilan etmişlerdi. Olay saatler sonra ancak süngü takmış jandarmaların müdahalesiyle kontrol altına alınabilmişti.[43] Sınavların kaymakamlık binasında yapılıyor oluşu sözde "gayri resmi" olan uygulamanın resmi destek gördüğünü göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir. Bu aylarda resmi kurumların genel olarak sınavların yapılmasını ne derece desteklediği bilinmese de, örneğin Suriye'de Harbiye Nezareti'nin açık şekilde sınavlara önayak olduğu belgelerde açıktır. Bunun sebebi, merkezi Şam'da olan Beşinci Ordu'nun ciddi bir asker açığına sahip olması gibi görünmektedir. Beşinci Ordu kumandanlığı Ocak ayı sonunda medrese öğrencilerinin sınava direndiğinden şikâyet etmiş, buna karşılık Harbiye Nazırı hoşnutsuzluğun göz ardı edilerek sınavlara devam edilmesini emretmiştir.[44] Aynı şekilde eyaletin valisi olan Nazım Paşa 25 Ocak'ta Dahiliye Nezareti'ne yazdığı raporda, öğrencilerin direnişine rağmen sınavları yapmaya çalıştıklarını belirtmiştir. 11 Mart'ta gönderdiği raporda ise durumun içinden çıkılmaz bir hal aldığını ve Suriye'deki medrese öğrencilerinin doğrudan Meclis-i Mebusan'a başvurmaya hazırlandıklarını bildirmektedir.[45] Bu tarihten önce de eyaletten çok sayıda dilekçe İstanbul'a ulaşmaktaydı. 13 Şubat'ta Şam'daki Abdullah Paşa Medresesi'nin hocalarından Mehmed Reşid tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan mektupta, "Kanun-ı Esasi namına" sınavların durdurulması talep ediliyordu.[46] Bu şikâyetlerin kısa vadede ne kadar etkili olduğu belirsizdir ama Suriyeli öğrencilerin direnişi karşısında pes eden Harbiye Nezareti, 16 Mart'ta asker eksiği çeken birliklerin mevcudunun tamamlanması için Adana ve çevresindeki medrese öğrencilerinden sınavı geçemeyenlerin Suriye'ye gönderilmesini emretmiştir.[47]

Aynı günlerde imparatorluk başkentinde de tansiyon yüksekti. İttihat ve Terakki'ye karşı olan *Volkan* gazetesi gibi yayınlarda ve hatta Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiyye tarafından çıkarılan *Beyan'ül Hak*'taki yazılarda sınav uygulaması sert şekilde eleştiriliyordu.[48] Sayıları İstanbul'da 10 bini bulan medrese öğrencileri 14 ve 28 Şubat 1909'da Beyazıt Meydanı'nda büyük protesto gösterileri düzenlediler ve ne o sırada ne de Mart veya Nisan'da sınava girmek istedikle-

rını ilan ettiler.[49] Sınavlar Harbiye Nezareti'nin ilk planına uygun olarak baharda başlasa bile, hazırlanmaya yeterli zamanları olmadığını söylediler.[50]

Artmakta olan tepkiler karşısında Mart başında Meclis konuyu ele almaya karar verdi. Harbiye ve Maarif encümenlerinin ortak hazırlayıp 7 Mart 1909'da sunduğu raporda, 1908 için muafiyetlerini çoktan almış olan öğrencilerin sınava tabi tutulmasının doğru bulunmadığı belirtiliyor ve Harbiye Nezareti sınavdaki ısrarı için eleştiriliyordu. 10 Mart'ta toplanan Meclis genel kurulu, encümen raporunu onaylayarak o ana kadar yapılan sınavların iptaline ve sınavların tekrar Nisan'da başlamasına karar verdi.[51] Fakat 28 Şubat'taki protesto gösterisinde medrese öğrencilerinin, sınavlar Nisan'a ertelense de bunun yeterli olmayacağını ilan ettikleri düşünülürse bu hamlenin hoşnutsuzluğu gidermekteki yetersizliği anlaşılır. Her halükârda Harbiye Nezareti, Meclis'in kararını göz ardı ederek sınavlara devam etti. Bundan dolayı 27 Mart'ta Harbiye Nazırı açıklama yapmak üzere Meclis'e çağrıldı.[52] Harbiye Nazırı ise buna cevap olarak yazdığı yazıda Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın, sınavların Nisan 1910'a kadar tamamen ertelenmesini emrettiğini belirtti.[53]

Sadrazamın verdiği emir, çok kısa süre içinde patlak verecek olan ve 31 Mart vakası olarak bilinen isyan sonucunda anlamını yitirecekti. 31 Mart vakası, İttihat ve Terakki'nin toplum üzerindeki devlet kontrolünü artırmayı amaçlayan radikal politika ve uygulamalarına tepkili olan toplumsal kesimlerin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıktı. Olayların fitilini, şeriat adına hareket ettiklerini açıklayan ve il. Abdülhamid'e bağlılıklarını ilan eden Avcı Taburları ateşlese de, özellikle medrese öğrencilerinin başını çektiği çeşitli gruplar isyana iştirak etti.[54] Olayların ilk günü olan 13 Nisan'da yüzlerce öğrenci, isyancı askerlerle beraber Meclis binasına doğru yürüyüşe geçerken Fatih ve Beyazıt medreselerinden gelen diğer öğrenciler de Ayasofya civarında yeşil, beyaz ve kırmızı bayraklarla toplanarak İstanbul halkını isyana katılmaya çağıran sloganlar atıyordu.[55]

İsyan, birkaç gün sonra Rumeli'den İstanbul'a giren Hareket Ordusu tarafından bastırıldı ve sıkıyönetim ilan edildi.[56] İttihatçıların bu şekilde yönetimi tekrar sıkı sıkıya ele almasıyla, başta medrese öğrencileri olmak üzere olaylara katılmış olan kesimlerin cezalandırılmasına geçildi. En az on dokuz öğrenci ve bir medrese hocası yargılanarak çeşitli cezalara çarptırıldı.[57] Hareket Ordusu kumandanlığı herhangi bir resmi kararı beklemeden, İstanbul'da ele geçirdiği bütün medrese öğrencilerini imtihana tabi tutarak, geçemeyenleri askere alınmak üzere memleketlerine yollamaya başladı.[58] Birkaç ay içinde İstanbul'da 6 bin öğrenci askere alındı.[59] Harbiye Nezareti 25 Mayıs'ta uygulamayı resmi olarak onayladı ve İstanbul dışında da kur'a imtihanlarına başlanmasını emretti.[60]

SONUÇ

31 Mart Vakası, İttihatçı yönetim kadrolarına 1908'de başaramadıkları toplumsal kontrolü sağlama imkânı tanıdı. Devletin toplum üzerindeki denetim ve etkisini artırmayı amaçlayan yeni uygulamalar sadece isyana katılmış olan gruplarla sınırlı kalmıyordu. Örneğin, Meşrutiyet'in ilanından sonra ciddi bir grev dalgası gerçekleştirmiş olan işçileri kontrol altına almak amacıyla Meclis'te sendikaları yasaklayan ve greve gitmeyi zorlaştıran Tatil-i Eşgal Kanunu çıkartıldı.[61] İstanbul rıhtımında çalışan ve 31 Mart'a destek verdiklerinden şüphelenilen hamallar üzerinde sıkı denetim kuruldu ve bir kısmı sürgün edildi.[62] Aynı şekilde daha önceden II. Abdülhamid'in kısmen koruyup kolladığı İstanbul'daki dilenci ve evsizleri kontrol altına alan bir kanun çıkarıldı.[63] Ağustos 1909'da çıkarılan bir kanunla ise, o ana kadar askere alınmayan gayrimüslimler ve İstanbul halkının bu muafiyeti kaldırıldı ve Ekim'de ilk kez din ve yerleşim yerine bakılmaksızın askerlikle mükellef bütün Osmanlı tebaasının askere alınması emredildi.[64] Daha önceden II. Abdülhamid tarafından "rahat bırakılmış" olan göçebe aşiretler de bu şekilde ilk defa zorunlu askerlikle yüzleşecekti.[65]

Bu bakımlardan Nisan 1909'da gerçekleşen 31 Mart isyanı her yönüyle Osmanlı devlet-toplum ilişkileri bakımından bir dönüm noktası olmuştur. II. Abdülhamid döneminde çeşitli toplumsal gruplarda fazla hoşnutsuzluk yaratmamayı temel alan "idare-i maslahat" politikasının tam olarak bu olayla bittiği savunulabilir.[66] Gerçekten de medrese öğrencileri örneğinde görüldüğü gibi, eskisi kadar rahatça olmasa da Temmuz 1908-Nisan 1909 arasında öğrenciler ve onların

"Bozdoğan kazasında kâin medrese havalisinde talebeye ders verilirken, 1910" (Foto Kargopoulos, Aydın).

SALT Araştırma, Feridun Fazıl Tülbentçi Arşivi

temsilcileri dilekçeler, protesto gösterileri ve hatta fiziksel şiddet yoluyla taleplerini seslendirmiş ve kısmi de olsa tavizler elde etmişlerdir.

Bu olanak Nisan 1909'dan sonra büyük ölçüde ortadan kalkacaktır. Medrese öğrencileri bu tarihten sonra sıkı denetim altında kur'a imtihanına tabi tutulmuş ve kaçakların önlenmesi amacıyla belli öğrencilerin durumu zaman zaman incelenmiştir.[67] I. Dünya Savaşı için Ağustos 1914'te ilan edilecek olan seferberliğin hemen öncesinde, 12 Mayıs'ta çıkarılan yeni askere alma kanunuyla medrese öğrencilerinin askerlikten muaf olması iyice zorlaştırılmış, altı yıl üst üste sınavı geçenlerin bile bir yıl askerlik yapması uygulaması getirilmiştir.[68] Zaten bu döneme gelindiğinde İstanbul'da Balkan Savaşları sırasında medreselerin geçici olarak kapatılması ve çoğu öğrencinin memleketlerine dönmesi veya gönüllü olarak orduya katılmasının da etkisiyle başkentte 3 binden az medrese öğrencisi kalmıştı.[69]

Bütün bunlara rağmen, medrese öğrencilerinin devletle ilişkileri bakımından bütün güçlerini yitirdikleri ve seslerinin tamamen kesildiği söylenemez. Örneğin, yeni askere alma kanununun çıkmasının ardından 1914 yazı boyunca kısa dönem askerliğin kaldırılmasını talep eden sayısız dilekçe Dâhiliye Nezareti'ne ulaşmış, nezaret de 3 Temmuz'da yayınladığı açıklamayla Balkan Savaşları'ndaki yenilginin temel sebeplerinden birinin medrese öğrencilerinin muafiyet imkânı olduğunu iddia ederek kısa dönem askerliğin kaldırılamayacağını beyan etmiştir.[70] En nihayetinde büyük savaşın yaklaşmasıyla 2 Ağustos 1914'te ilan edilecek olan genel seferberlik, bu tarz taleplerin tamamen rafa kaldırılmasına neden olacaktı.

CEM GÜLDÜREN
KOÇ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KARŞILAŞTIRMALI TARİH
VE TOPLUM ÇALIŞMALARI

DİPNOTLAR

1 Düzenli ordu kurulması süreci için: bkz. Avigdor Levy, "The Military Policy of Sultan Mahmud 1808-1839", doktora tezi, Harvard Üniversitesi, 1968.
2 Mehmet Hacısalihoğlu, "Inclusion and Exclusion: Conscription in the Ottoman Empire", *Journal of Modern European History* 5 (2007): 267.
3 Erik J. Zürcher, "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice (1844-1918)", *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*, der. Erik J. Zürcher (Londra: I.B Tauris, 1999), s. 82.
4 Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye-Askerlik* (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), s. 74-86.
5 Ayten Can Tunalı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma", doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
6 *Age*, s. 71-72.
7 Amit Bein, "Politics, Military Conscription, and Religious Education in the Late Ottoman Empire", *International Journal of Middle Eastern Studies* 38 (2006): 289.
8 BOA, Y.PRK.MŞ. 3/6, 23 Rebiyülevvel 1308/6 Kasım 1890.
9 Bein, agm, s. 287-88.
10 Yılmaz Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1984), s. 40.
11 Bein, agm, s. 289.
12 Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 1963), s. 325-327.
13 "Discontent in Constantinople", *Times*, 21 Haziran 1890.
14 Bein, agm, 290.
15 Agm, s. 290-91; BOA, DH.MKT. 2004/65, 28 Safer 1310/21 Eylül 1892; BOA, Y.PRK.MŞ. 3/40, 27 Safer 1310/20 Eylül 1892.
16 Bein, agm, 291.
17 Esat K. Ertur, *Tamu Yelleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1994), s. 31-32.
18 Ali Nazmi Efendi, "Makale-i Mahsusa", *Beyan'ül Hak*, no. 17, 12 Kânunusanî 1324/25 Ocak 1909.
19 Bein, agm, s. 292.
20 *Sabah*, 9 Eylül 1308/18 Eylül 1892.
21 "Turkey", *Times*, 23 Eylül 1892; "Turkish Students Sent Home", *New York Times*, 22 Eylül 1892.
22 "Tebligat-ı Resmiye", *Sabah*, 15 Eylül 1308/27 Eylül 1892; BOA, Y.MTV. 68/17, 4 Rebiyülevvel 1310/26 Eylül 1892.
23 *Sabah*, 16 Eylül 1308/28 Eylül 1892.
24 Bein, agm, s. 293.
25 Agm, s. 293; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (MMZC), Devre I, Cilt II, İnikat 39, 25 Şubat 1324/10 Mart 1909, s. 209.
26 *Age*, s. 213-214.
27 Ali Birinci, "31 Mart Vakasının Bir Yorumu", *Türkler* (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 197.
28 BOA, Y.MTV. 97/41, 6 Zilhicce 1311/10 Haziran 1894.
29 BOA, BEO 1342/100625, 11 Rebiyülevvel 1317/20 Temmuz 1899.
30 BOA, BEO 3263/244677, 4 Safer 1326/8 Mart 1908.
31 BOA, TFR.I.AS. 58/5711, 20 Safer 1326/24 Mart 1908.
32 Hoca Atefendizade Muhyiddin, "Zat-ı Şahaneye Takdim Kılınan Arzadan", *Kanun-ı Esasi*, 23 Recep 1314/28 Aralık 1896.
33 Ramazan Balcı, "Medreselerin ıslahı konusunda Sultan II. Abdülhamid'in hazırlattığı bir layihanın tahlili," *Tarih Okulu* 12 (2012): 165.
34 BOA, Y.MTV. 232/24, 2 Rebiyülâhir 1320/9 Temmuz 1902.
35 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 43; M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2008), s. 145-146.
36 Hanioğlu, *age*, s. 131; Cezmi Eraslan, "İ. Sason İsyanı Sonrasında Osmanlı Devletinin Karşılaştığı Siyasi ve Sosyal Problemler", *Kafkas Araştırmaları Dergisi* 2 (1996): s. 1-12.
37 Aşiretlerin askerlikten muaf tutulması için, bkz. Eugene Rogan, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s. 214-215; İstanbul'daki yoksullar için, bkz. Özbek, *age*.
38 Jön Türklerin yıllar öncesinden uygulamayı sert̨çe eleştirdiği bir yazı için bkz. "Şundan Bundan", *Şura-yı Ümmet*, no. 46, 15 Zilkade 1321/2 Şubat 1904.
39 Feroz Ahmad, "War and Society under the Young Turks, 1908-18", *Review (Fernand Braudel Center)* 11 (1988): 266.
40 BOA, BEO 3446/258441, 11 Zilkade 1326/5 Aralık 1908.
41 MMZC, Devre I, Cilt II, İnikat 39, 25 Şubat 1324/10 Mart 1909, 211.
42 BOA, BEO 3481/261065, 7 Muharrem 1327/29 Ocak 1909.
43 BOA, DH.MKT. 2748/12, 2 Safer 1327/23 Ocak 1909.
44 BOA, DH.MKT. 2732/77, 16 Muharrem 1327/7 Şubat 1909.
45 BOA, DH.MKT. 1305/12, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909.
46 BOA, DH.MKT. 2761/74, 16 Safer 1327/9 Mart 1909.
47 BOA, DH.MKT. 2771/46, 27 Safer 1327/20 Mart 1909.
48 Birinci, agm, s. 198; Ramazan Boyacıoğlu, "Beyan'ül Hak'ta Ulema, Siyaset ve Medrese", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1998): 69-70.
49 *Serbesti*, 3 Şubat 1324/16 Şubat 1909; *Beyan'ul Hak*, no. 26, 13 Mart 1325/29 Mart 1909.
50 Birinci, agm, 198; Sina Akşin, *31 Mart Olayı* (Ankara: İmge Kitabevi, 1994), s. 55.
51 MMZC, Devre I, Cilt II, İnikat 39, 25 Şubat 1324/10 Mart 1909: 213.
52 MMZC, Devre I, Cilt II, İnikat 47, 14 Mart 1325/27 Mart 1909: 511.
53 MMZC, Devre I, Cilt II, İnikat 50, 18 Mart 1325/31 Mart 1909: 511.
54 31 Mart Olayı için, bkz. Akşin, *age*.
55 Edip Bukarlı, "31 Mart Vakası'na Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiyye'nin Bakışı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8 (2016): 102.
56 Agm, s. 93-94.
57 *Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, der. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), s. 209-255.
58 BOA, BEO 3560/266962, 10 Cemaziyülevvel 1327/2 Haziran 1909.
59 Bein, agm, s. 297.
60 BOA, BEO 3560/266962, 10 Cemaziyülevvel 1327/2 Haziran 1909.
61 Ahmet Gündüz Ökçün, *Tatil-i Eşgal Kanunu 1909: Betşeler-Yorumlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982).
62 Can Nacar, "20. Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti," *Kebikeç* 41 (2016): 60-63.
63 Nadir Özbek, "Beggars and Vagrants in Ottoman State Policy and Public Discourse, 1876-1914", *Middle Eastern Studies* 45 (2009): 791.
64 Mehmet Beşikçi, *The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War: Between Voluntarism and Resistance* (Boston: Brill Academic Publishing, 2012), s. 97.
65 Rogan, agm, 214-215.
66 İdare-i maslahat politikası için, bkz. Gökhan Çetinsaya, "Çıban Başı Koparmamak: II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış," *Türkiye Günlüğü* 58 (1999): 54-64.
67 BOA, DH.EUM.THR 92/18, 29 Şevval 1327/13 Kasım 1909; BOA, DH.EUM.THR 59/68, 26 Safer 1329/26 Şubat 1911.
68 Osman Köksal, "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkati 29 Nisan 1330 (Osmanlı Devleti'nde Askeralmada Son Durum)", yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 1987, s. 82.
69 Mustafa Ergün, "II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları, *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1-2 (1982): 77.
70 BOA, DH.HMŞ. 23/105, 21 Şevval 1332/12 Eylül 1914.

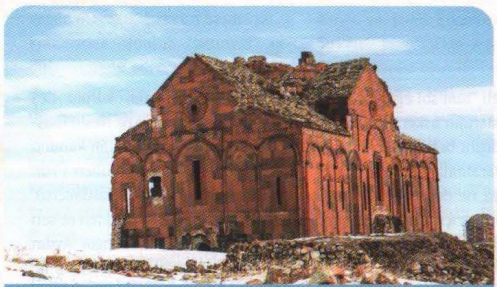
Kış Mevsiminde Bir Başka Güzel Anadolu

5 - 7 Ocak
Göller Bölgesi ve Salda Gölü'nde Kış

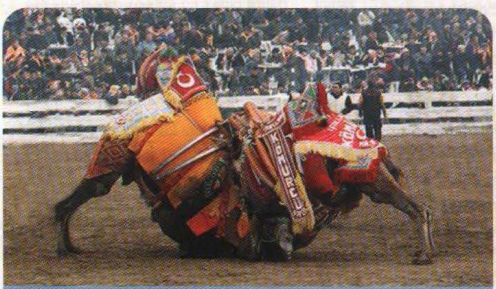
26 - 28 Ocak
Ayder Kardan Adam Şenliği Karlı Karadeniz

11 - 14 Ocak
Kars: Ani - Kızakla Çıldır Gölü

27 - 28 Ocak
Kazdağları'nda Zeytin Hasadı ve Ayvalık

19 - 21 Ocak
Efes Deve Güreşi Festivali

3 - 4 Şubat
Lezzet Başkenti Gaziantep

Adım Adım Anadolu®

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78

www.festtravel.com
/festtravel

fest travel

80'Lİ YILLARDA BİR AYDIN GİRİŞİMİNİN KURULUŞ SERÜVENİ
EKİN A.Ş.'DEN BİLAR A.Ş.'YE*

ÖMER ULUSOY

Dernek kurmanın ve örgütlenmenin imkânsız olduğu dönemde bir aydın girişimi olarak yola koyulan Ekin A.Ş. çeşitli badirelerin ardından Bilar A.Ş. adıyla faaliyetlerine başladı. Kurucu üyeler, sistemi kendi silahlarıyla vurmayı hedeflemekte ve kâr amaçlı bir şirket aracılığıyla topluma sosyal ve demokratik değerleri aşılamayı amaçlamaktaydı. Bu girişimle, 12 Eylül'ün bilim, sanat, edebiyat ve kültür alanlarındaki yaptırımlarından rahatsız olan, mağdur edilen muhalif öğretim üyesi, yazar ve sanatçıların ticari şirket çatısı altında örgütlenmesi sağlandı.

2 Kasım 1984 tarihli *The Guardian* gazetesinde Zelda Tomlin, "Türk aydınları baskıya karşı çıkıyor" diye başladığı makalesinde, mevcut baskı ortamının Türkiye'deki 30 sol eğilimli yazar, sanatçı, profesyonel ve üniversiteden ihraç edilmiş öğretim elemanını antikapitalist görüşlerini bir yana bırakarak resmi kaydı bulunan bir şirket kurma yoluna zorladığını ifade ediyordu.[1] Dönemin boğucu ortamına Batı'nın da dikkatini çekmeye çalışan aydınlar, şirketleri için Türkçede kültür kelimesi yerine oldukça nadir kullanılan "Ekin" adını duyurmuştu. Dernek kurmanın ve örgütlenmenin henüz imkânsız olduğu dönemde, kurucu üyeler, sistemi kendi silahlarıyla vurmayı hedeflemekte ve kâr amaçlı bir şirket aracılığıyla topluma sosyal ve demokratik değerleri aşılamayı amaçlamaktaydı. Siyasi iktidarın izin vermesi halinde, kurulacak şirket "gazetelerin okunduğu, samimi tartışmaların yapıldığı, konferansların verildiği ve Yüksek Öğretim Kanunu altında yapılamayan tartışmaları öğrencilerin yapabileceği eski usul bir kıraathane" işlevi görecekti. Yazar, alanlarında tek otorite olarak kabul edilenlerin de bulunduğu "tüm sol eğilimli" üniversite hocalarının asker tarafından tasfiye edildiğini belirtirken, Ekin'in generaller tarafından Eylül 1980'de açılan yaraya ne derecede merhem olacağını görmek için zamana ihtiyaç duyulduğunu bildiriyordu.

Tomlin'in makalesinin yayımlandığı Kasım ayında, Ekin A.Ş.'nin genel sekreteri Haluk Gerger verdiği bir mülakatta, *Bilim ve Sanat* dergisi aracılığıyla benzer bir tanıtımı okurlara duyuruyordu. Gerger kurdukları şirketin başlıca misyonunu ülkenin "bilim, sanat ve kültür alanlarındaki zengin gizilgücünü toparlamak, dayanışma içinde bu alanlardaki üretimi desteklemek, ürünlerini geniş yığınlara yaymak" olarak tanımlarken, sayılan alanlarda toplumun sahip olduğu ve son yıllarda "işlevsizliğe, olanaksızlıklara ve hatta yok olmaya itilen bu potansiyele yeni yüz ağartıcı ürünler verme" olanaklarının yaratılmasının amaçlandığını dile getirmekteydi. Bu yolda "içinde kitap, dergi, gazete okunabilen kıraathane" geleneğinden hareketle topluma "çağdaş bilim, kültür ve sanat ürünleri" hizmeti verilmesi planlanmaktaydı.[2]

Ekin A.Ş.'nin yönetim kurulu beş isimden oluşuyordu: Aziz Nesin (başkan), 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu ile üniversiteden ihraç edilen Prof. Dr. Cevat Geray (başkan yardımcısı), 12 Eylül yönetiminde valilikten re'sen emekliye sevk edilen Güngör Aydın (genel koordinatör), YÖK kanunu ile 1982'de üniversite yönetimlerine tanınan hak ile kadrosu yenilenmeyerek işine son verilen Yard. Doç. Dr. Haluk Gerger (genel sekreter) ve son olarak yine 1402 sayılı kanun ile Gazi Üniversitesi'nden ihraç edilen Doç. Dr. Yalçın Küçük (murahhas üye ve genel müdür).

"Bilim, sanat ve kültür emekçilerinin bir araya gel[ip] kendi olanakları" ile kurdukları, "ekonomik ve ticari bir kuruluş" olan Ekin A.Ş., kuruluşunun hemen ardından başta 100 ortak olarak saptanan sayıyı çok çabuk aşmış ve Gerger'in deyimiyle büyük ilgiyle karşılanmıştı. Şirket, 12 Eylül sonrası kamu kurumlarından ihraç edilmiş ve dışlanmış "yüzlerce uzman, bilim adamı ve sanatçıya kendi alanlarında uğraş verme olanakları" sağlayacak, ürünleri ile becerilerini pazarlamalarına, böylelikle toplu-

Ekin A.Ş. buluşması.
(İlkü Özen Arşivi)

ma hizmet olanağı elde etmelerine vesile olacaktı. Şirketin başarı şansı konusunda oldukça "umutvar" olduğunu ifade eden genel sekreterle mülakatın gerçekleştirildiği dönemde tüm yasal işlemler tamamlanmış, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na başvurulmuştu ve pek yakında ilk kıraathanesi açılacak olan Ekın A.Ş., 37'si A grubu kurucu hissedar ve 84'ü B grubu ortak olan 121 kişiyi bünyesinde barındırmaktaydı. 50 bın TL'lik beher hissenin dörtte biri olan 12.500 TL'yı yatıran herkes şirkete ortak olabilmekteydi.

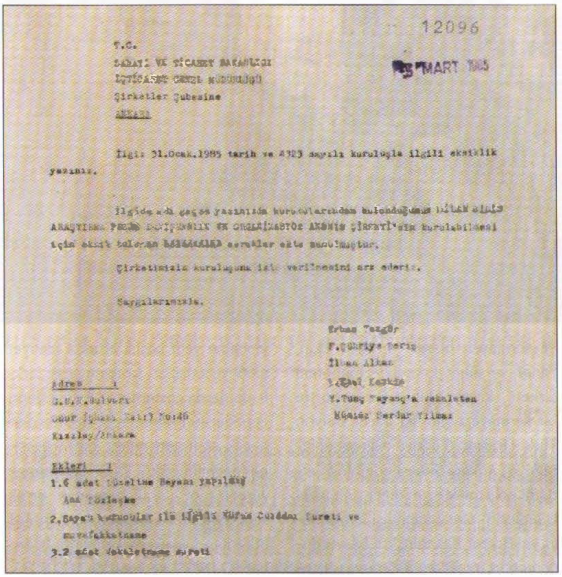
Kuruluşu yurtdışında da yankı bulan Ekin A.Ş. girişimi 11 Temmuz 1984 tarihinde kamuoyuna ilk kez duyuruldu.[3] Duyuruyu üçü de üniversiteden 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile ihraç edilen Karadeniz Teknik Üniversitesi eski rektörü Prof. Dr. Erdem Aksoy, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi eski dekanı Prof. Dr. Cevat Geray ve Gazi Üniversitesi'nden Doç. Dr. Yalçın Küçük yaptı. Ardından şirketin kurulması için bakanlığa başvuruda bulunulduğuna dair halihazırdaki ortaklara ve ortak olması muhtemel kimselere de bir çağrı metni gönderildi.[4] "Değerli Dostumuz" hitabıyla başlayan bilgilendirme ve ortaklık çağrısının yapıldığı metinde,[5] şirket yönetimi, 10 milyon TL sermayeli olarak kurulan "Ekin, Sanat ve Bilim Etkinlikleri Anonim Şirketi", kısaca Ekin A.Ş.'nin dörtte bir sermayesi olan iki buçuk milyon Türk Lirasını, Türkiye Öğretmenler Bankası Ankara Şubesi'nde bloke ettiğini belirtmekte ve "diğer tüm tüzel işlemlerin" tamamlanması için Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na başvurduğunu ilan etmekteydi. Şirketin "içinde, dergi, kitap okunabilen geleneksel kıraathanelerden ücret ödenerek dinlenebilen konferanslara, piyasa için kamuoyu araştırması dahil her türlü proje hazırlanmasından çeşitli sanat ürünlerini değerlendirmeye kadar uzanan bir kapsamda, bilim, ekin, sanat sektörlerinde üretim" yapılmasını ve pazarlanmasını planladığı vurgulanıyordu. Öte yandan, "ekonomik ve ticari açıdan yaşayabilir" kılınması amaçlanan şirketin "finansman bakımından, gerçekçi bir hızla" güçlendirilmesi hedeflenmekteydi. Bakış açıları Türkiye'yi kapsamakla beraber, yaklaşımlarının evrensel olduğunun bildirildiği metinde, şirket yönetimi amaçlarının gerçekleştirilmesi için uluslararası işbirliği ve dayanışmayı kaçınılmaz saydığını ilave etmişti. Şirketin kuruluş felsefesinin aktarılmasının ardından "sorumlu yurttaş bilinci" ile kurulduğu vurgulanan Ekin A.Ş.'nin ana sözleşmesinin 3. maddesinde yer alan yedi başlık altında faaliyet alanı ve amaçları sıralanıyor ve farklı alanlarda gösterilecek faaliyetlerin gereklerinin yapılması için sahip olunacak statünün neleri kapsayacağına değiniliyordu. Yasal zorunluluk gereği 100 olarak saptanan ortak sayısının halihazırda çoktan aşıldığı bildirilerek, Ankara'dan sonra İstanbul (EKİNİST) ve İzmir'de (EKİNİZM) şubelerin açılacağı ve tüm üniversite kentlerine yerleşilmesiyle büyük kentlere yayılmanın öngörüldüğü duyuruluyordu. Toplam beş sayfadan oluşan, Güngör Aydın, Haluk Gerger ve Yalçın Küçük imzalı çağrı metninin ilk üç sayfasında şirketin amacı, kapsamı, statüsü, kuruluşu vs. hakkında bilgi verilmekte, son iki sayfasında ise A grubu kurucu hissedarlar ve B grubu ortaklarının isimleri ve mesleklerinin belirtildiği bir liste bulunmaktaydı.

Kimi kaynaklara göre, girişim Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerin ardından 12 Eylül'den beri ilk kitlesel tepki olarak ortaya koyulan ve "Aydınlar Dilekçesi" olarak bilinen 1256[6] imzalı "Türkiye'de Demokratik Düzene İlişkin Gözlem ve İstemler" adıyla kamuoyuna duyurulan dilekçe vakasının da bir uzantısıdır.[7] Şirket kuruluşunun duyurulduğu tarih ile kurucu ve ortaklarına bakıldığında

böyle bir çıkarıma varmak mümkündür. 15 Ağustos 1984'te Ankara Sıkıyönetim Kumandanlığı 1 no'lu askeri mahkemesinde görülmeye başlanan davanın[8] öncesinin ve sonrasının basında geniş yankılar bulması ile şirketin kurulduğunun duyurulması ve şirketin 37 A grubu kurucu hissedarının 33'ü ile o tarihte ortak olmak için gerekli olan sermaye taahhüdünü yapıp, taahhüdünün dörtte birini yatırmış olan B grubu ortağın 75'inden 37'sinin, 15 Mayıs 1984'te Cumhurbaşkanlığı ve TBMM Başkanlığı'na verilen dilekçenin imzacıları arasında bulunması; özetle kurucularının ve ortaklarının neredeyse üçte ikisinin ve Yönetim Kurulu'nun tamamının imzacı olması, Ekin A.Ş.'nin dilekçe hadisesinin bir uzantısı olarak algılanmasında önemli bir etken olarak kabul edilebilir. Yerli basında da benzer bir algının mevcut olduğu gözlemlenmektedir. Ortaklık çağrısı metninin kaynak gösterildiği 20 Ekim 1984 tarihli *Tercüman* gazetesinde yayımlanan "Ünlü Solcular Şirketleşiyor"[9] başlıklı bir haberde bu algı görülebilmektedir. Söz konusu haberde şirketin amacı, işlevi, yönetim kurulu üyeleri, sermayesi gibi konularda bilgiler verilirken şirketin adı konusunda farklı bir sav ortaya koyulmaktadır. Buna göre şirket adını "yıllar önce solcularla (*sic.*) yayınlanan ancak 12 Eylül ile birlikte yayın hayatına son verilen *Ekin*"[10] dergisinden almıştır. Kurucu ve ortaklar için "tanınmış solcular" ve "Dilekçeci Aydınlar" nitelendirmeleri yapılırken, aynı haberde şirketin bünyesinde "komünizm propagandası suçundan defalarca hâkim önüne çıkarılmış ünlü solcu isimler"[11] olduğunun altı çizilmektedir. Ardından şirketin A Grubu kurucu hissedarları ile B Grubu ortaklarının isimleri verilmekte ve haber sonlandırılmaktadır.

Bilar A.Ş.'nin kuruluşu için verilen dilekçe.

Aziz Nesin Arşivi

T.C.
SANAYİ VE TİCARET BAKANLIĞI
İÇTİCARET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Şirketler Şubesine
ANKARA

12096

MART 1985

İlgi: 31.Ocak.1985 tarih ve A323 sayılı kuruluşla ilgili eksiklik yazısı.

İlgide adı geçen yazılımın kurucularından bulunduğumuz [illegible] ARAŞTIRMA, PERSONEL EĞİTİMİNİN EN ORTALAMASTOR AKSANİ Şirketi'nin kurulabilmesi için eksik belgeler BAŞKANLIĞA sunulmuştur.

Şirketimizin kuruluşuna izin verilmesini arz ederiz.

Saygılarımızla.

Erhan Tezgör
F.Gürbüz Deriş
İlhan Akbal
[illegible]
Y.Tunç Soyaslan'a vekaleten
Nüzhet Serhat Yılmaz

Adres :
[illegible]

Ekleri :
1.6 adet Ortaklık Beyanı yapıldığı
Ana Sözleşme
2.Başka kuruluşlar ile ilgili Ticaret Odası Tüzeti ve
muvafakatname
3.2 adet Vekaletname örneği

İstenen değişiklikler arasında, yönetiminin ve kurucularının kurdukları özel teşebbüsün amaçladıkları alanlarda "üretim, gösteri" gibi işler için araç gereç alabileceğini belirttikleri maddenin başına "ekonomik ve ticari kâra yönelik" kelimelerinin eklenmesi, hatta 2. maddede kullanılan ve şirketin adı olan "ekin" sözcüğünün çıkarılması dahi vardı.[13] Şirketin kurulmasına yönelik yaşanan olumsuz gelişmeler 1985 yılı Şubat-Mart ayı içerisinde yöneticileri, ortaklarını yeniden bilgilendirmeye zorladı. Ekin A.Ş. Sümer Sok. 37/D Kızılay-Ankara adresli, ortaklara gönderilen ve bu kez "Değerli Ortağımız" hitabıyla başlayan, Aziz Nesin, Cevat Geray, Haluk Gerger ve Yalçın Küçük imzalı bilgi metninde, şirket yönetimi, daha önce gönderdiği bilgilendirme metni ve ortaklık çağrısında duyurduğu, şirketin kuruluşu için Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na yapılan başvurunun, yasalara uygun bir biçimde hazırlanmış şirket ana sözleşmesine nedenleri bilinmeyen ve hukuksal mantığı olmayan eklemeler yapılması gerekçesiyle reddedildiğini aktarıyordu. Yönetim, istenenleri ve bunlara yönelik tepkilerini ise şöyle ifade etmişti:

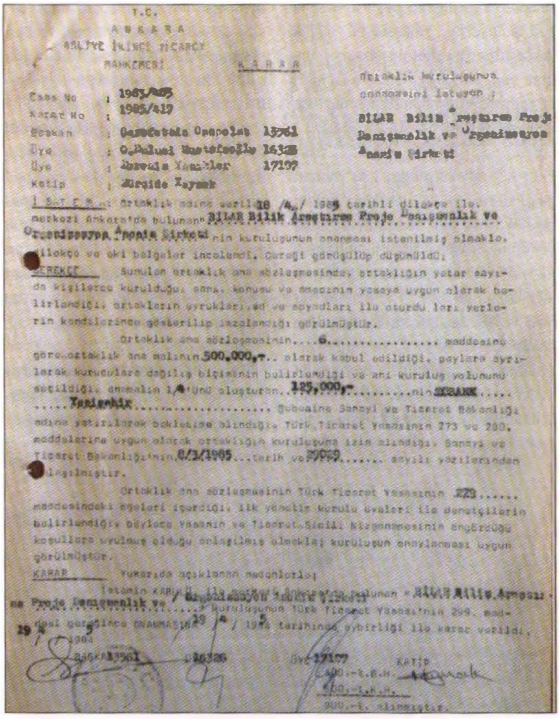
> Ana sözleşmenin amaç maddelerinin her birinin başına "yasalara uymak koşuluyla", "yasalar çerçevesinde", "yasal olmak üzere", "ilgili mercilerden izin almak kaydıyla" vb. tersinin mümkün olabileceği izlenimini veren, devlet ciddiyetiyle bağdaşmayan, aydın onurumuzu zedelemeyi ve kuşku saçmayı amaçlayan eklemeler talep edilmiştir. Görüldüğü gibi, Bakanlığın istekleri, hukuk tekniği ve mantığıyla bağdaşmayan, haklı ve olağan olmayan, tarafımızdan yerine getirilmesi olanaksız, gereksiz, haksız, idarenin yetkilerini kötüye kullanan eklemeleri içermektedir.[14]

Bilgilendirme metninin devamında yönetim, şirket kurma ve ticaret haklarının engellenemeyeceğinin bakanlığa bildirildiğini ve gerekli düzenlemelerin yapılarak tekrar başvuruda bulunduğunu aktarıyordu.

ŞİRKET KURULUŞUNA ENGELLER

Tercüman gazetesinde yapılan haberin, dönemin siyasi bağlamı düşünüldüğünde, şirkete ve kurucularına yönelik siyasi iktidar ve "solcu" olmayan basında olumsuz bir havanın hakim olacağının emarelerini barındırdığı akla gelebilir.[12] Nitekim 29 Eylül 1984'te şirketin kurulması için Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na yapılan başvurunun ardından yaşananlar da bu çıkarımı doğrular niteliktedir: Yapılan başvuruya Sanayi ve Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdür Yardımcısı imzasıyla verilen 9 Ekim 1984 tarihli yanıtta "esas mukavelede bir takım maddelerin düzeltilmesinin" gerek görüldüğü bildiriliyordu.

Yöneticiler, 26 Ekim 1984 tarihinde gerekli düzenlemelerin yeniden yapıldığı başvurudan[15] başkaca, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'ndan konu hakkında görüşmek üzere randevu talep ettiklerini ve yanıt alamadıklarını, bunun üzerine Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem'den görüşme talebinde bulunduklarını, fakat tüm çabalarına karşın bu girişimlerinin de karşılıksız kaldığını söylüyordu. Olumsuzluklara ve keyfi uygulamalara karşın (zira yapılan başvurulara İdare'nin altmış gün içinde yanıt vermesi zorunluluğu aşılmıştı) İdare'nin en üst düzeyde sorumlusu olan Başbakan nezdinde de girişimlerde bulunulmuş ve Başbakanlık'tan randevu istenmişti. Yine yanıt alınamayınca, Ekin A.Ş. yönetim kurulu başkanı Aziz Nesin, İdare'nin yasalara aykırı bir biçimde şirketlerine karşı tavır aldığını da belirttiği bir mektup yoluyla tekrar Başbakan'dan randevu talebinde bulunmuştu. Tüm yaşananlar 19 Ocak 1985 tarihinde basın mensuplarıyla yapılan bir söyleşide dile getirildi.[16] Ortaklara gönderilen bilgilendirme metninde Devlet Bakanı Mesut Yılmaz tarafından şirket yönetim kuruluna bir not gönderildiği ve bu nota göre şirketin ana sözleşmesindeki amaç maddesinin "toplumsal yarara dönük olduğu, oysa anonim şirketlerin kâr amacına yönelik olması gerektiği [...] ancak bu değişiklik yapıldığı takdirde kuruluş izni verilebileceği belirtilmiş"tir.[17] Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın daha önceki değişiklik isteklerinde bu konuya yer verilmediği vurgulanarak, gerekli değişikliklerle yeniden başvuru yapıldığı, buna karşılık 5 Şubat 1985 tarihinde, bakanlığın şirketin kuruluşuna izin vermediğini bildirdiği ortaklara duyuruldu. Şubat-Mart aylarında ortaklara gönderilen, şirketin kuruluşu konusunda yaşanan sıkıntıların dökümünün yapıldığı bilgilendirme metninde, yönetim kurulu kendilerine karşı sürdürülen olumsuz tutuma rağmen şirketin kurulması için yeniden gerekli mercilere başvurunun yapılma aşamasında bulunulduğunu ve "Türkiye'de hukukun üstünlüğü ve demokratik hakların kullanılabilmesi ilkelerinin egemen olacağı" inancından asla vazgeçmeyeceklerini, aydın onurunun gereklerinden, haklarını savunmaktan kaçınmayacaklarını vurguluyordu. Bilgilendirme metni, şirkete yurtiçinden ve yurtdışından ilgi gösterildiğinin ve çok olumlu

T.C.
ANKARA
... TİCARET İKİNCİ MAHKEMESİ ANKARA

Esas No : 1985/405
Karar No : 1985/419
Başkan : Cumhuriyet Ozgenel 13761
Üye : O.Nuhut Yurtsever 16388
Üye : Ahmet... Yanıklar 17197
Katip : Nurgün Zaymak

1 Sayılı Ortaklık adına verilen 28 /4/ 1985 tarihli dilekçe ile, merkezi Ankara'da bulunan BİLAR Bilim Araştırma Proje Danışmanlık ve Organizasyon Anonim Şirketi'nin kuruluşunun onanması istenilmiş olmakla, dilekçe ve eki belgeler incelendi. Gereği görüşülüp düşünüldü;

GEREĞİ Sunulan ortaklık ana sözleşmesinden, ortaklığın yatar sayıda kişilerce kurulduğu anlaşılmış, konusu ve amacının yasaya uygun olarak belirlendiği, ortakların yükümleri, ad ve soyadları ile oturdukları yerlerin kendilerince gösterilip imzalandığı görülmüştür.

Ortaklık ana sözleşmesinin ...6... maddesine göre ortaklık ana sermaye 500.000,- olarak kabul edilmiş, paylara ayrılarak kurucularca ödenip biçiminin belirlenmiştir ve ani kuruluş yolunu seçtiği anlaşılan 1/4'ünü oluşturan 125.000,- ...nin ÇEKİMK ... Yenişehir ... Şubesine Sanayi ve Ticaret Bakanlığı adına yatırılarak bakiyesine alındığı, Türk Ticaret Yasasının 273 ve 280. maddelerine uygun olarak ortaklığın kuruluşuna izin alındığı Sanayi ve Ticaret Bakanlığının 6/3/1985 ...tarih ve 7/969 ... sayılı yazılarından bildirilmiştir.

Ortaklık ana sözleşmesinin Türk Ticaret Yasasının 329 ... maddesindeki esaları içerdiği, ilk yönetim kurulu üyeleri ile denetçilerin belirlendiği, böylece yasanın ve Ticaret Sicili Nizamnamesinin öngördüğü koşullara uyulmuş olduğu anlaşılmış olmakla kuruluşun onaylanması uygun görülmüştür.

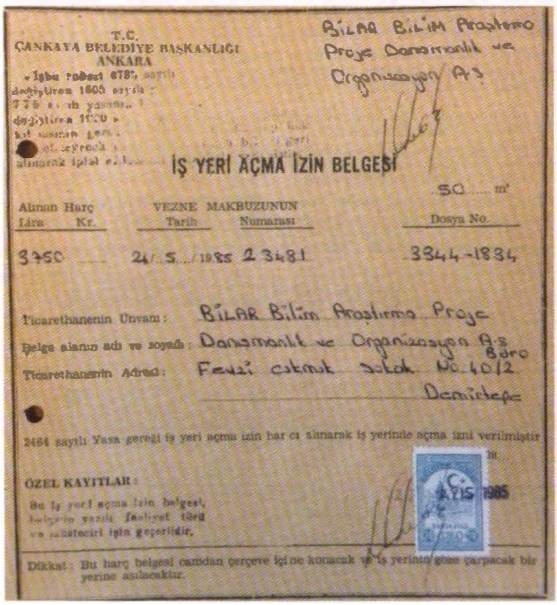
KARAR Yukarıda açıklanan nedenlerle;

İstanbul Kapalı ... ile ... Yönetim Kurulu üyeleri ... Bilar Bilim Araştırma Proje Danışmanlık ve ... kuruluşunun Türk Ticaret Yasasının 329. maddesi gereğince onanmasına 29 /4/ 1985 tarihinde oybirliği ile karar verildi.

Başkan 13761 16388 Üye 17197 KATİP

Bilar A.Ş.'nin kuruluş onayına dair mahkeme tutanağı.

Aziz Nesin Arşivi

T.C.
ÇANKAYA BELEDİYE BAŞKANLIĞI
ANKARA

BİLAR Bilim Araştırma Proje Danışmanlık ve Organizasyon A.Ş.

İŞ YERİ AÇMA İZİN BELGESİ

50 m²

Alınan Harç Lira Kr.	VEZNE MAKBUZUNUN Tarih	Numarası	Dosya No.
3750	24/5/1985	23481	3344-1834

Ticarethanenin Unvanı: BİLAR Bilim Araştırma Proje Danışmanlık ve Organizasyon A.Ş.
Belge alanın adı ve soyadı: Büro
Ticarethanenin Adresi: Fevzi Çakmak Sokak No. 40/2 Daire 6

2484 sayılı Yasa gereği iş yeri açma izin harcı alınarak iş yerinde açma izni verilmiştir.

ÖZEL KAYITLAR:
Bu iş yeri açma izin belgesi, belgede yazılı faaliyet türü ve adresteki için geçerlidir.

24.5.1985

Dikkat: Bu harç belgesi üzerinden çerçeve içine konacak ve iş yerinin göze çarpacak bir yerine asılacaktır.

Bilar A.Ş. için işyeri açma izin belgesi.

Aziz Nesin Arşivi

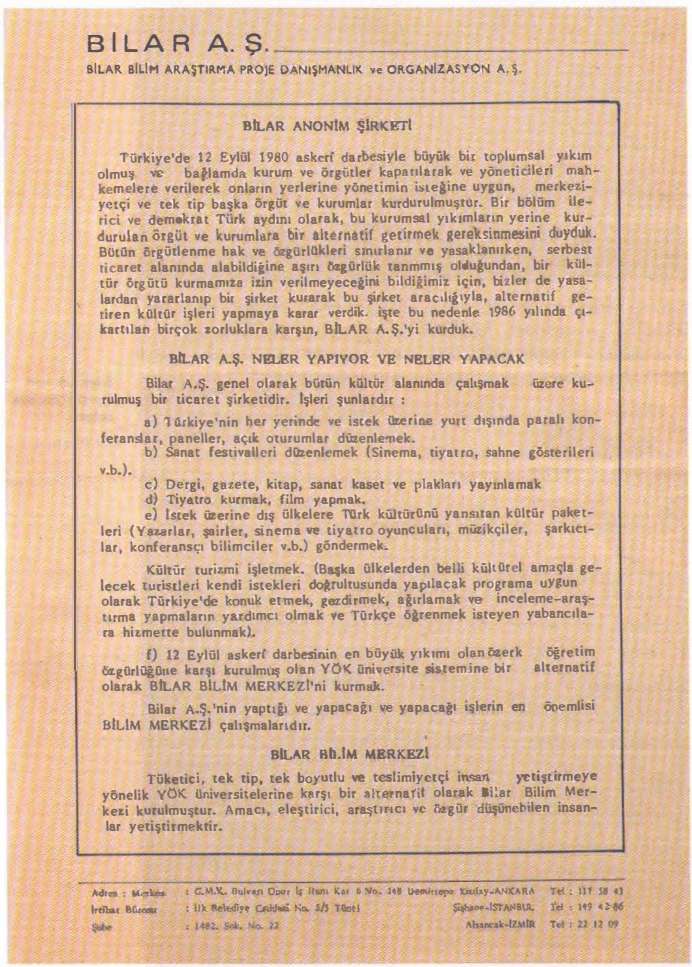
tepkilerin geldiğinin paylaşılmasıyla son buluyordu. Yaklaşık bir buçuk sayfa tutan bu metnin sonuna, şirkete yeni katılan 47 ortağın isimleri ve mesleklerinin bulunduğu bir liste eklenmişti.

Ekin A.Ş.'nin kurulması için yapılan girişimlerin sonuç vermemesi üzerine 19 Ocak 1985 tarihinde basında yer alan söyleşi ve şirketin kuruluşuna izin verilmediğine yönelik oluşan algı, konunun birinci muhatabı Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral'ın basına 24 Ocak 1985 tarihinde bir açıklama yapma ihtiyacı duymasına neden olmuşa benzer. Söz konusu açıklamada Aral, şirket kuruluşu için Eylül ayında yapılan başvurudaki çeşitli eksikliklerin giderilmesi ve bazı eklemelerin yapılması için bakanlıkça bir talepte bulunulduğunu, ardından şirket yönetimi tarafından bu istenenlerin yapıldığı yeni başvurunun 26 Ekim 1984 tarihinde gerçekleştirildiğini açıklıyordu. Bakan ikinci başvurunun üzerinden üç ay geçmesini kendisinin de bir gecikme olarak gördüğünü ifade ederek, gecikmenin nedeninin, başvurunun çeşitli yönleriyle incelenmesi olduğunu söylüyor ve şu şekilde devam ediyordu:

> Anonim şirket biçiminde kurulacak olan bu şirketin gayesi tümüyle ticari değil. İncelendiğinde görülmektedir ki, şirket ayrıca bir vakıf ve dernek hüviyetini de taşımaktadır. Bu sebeple hem bakanlıktaki ilgili hukukçularımız, hem de konuyla ilgileri nedeniyle bazı bakanlıklara sorduk ve görüş istedik. Bu bakanlıklardan cevap gelmeyince üç defa yazı yazdık. Ama hâlâ cevap alamadık. Eğer hukukçular dernek ya da vakıf niteliği bulurlarsa şirket olarak tescile geçirmenin ticaret hukukuna mugayir olabileceğini düşündük. Bu aykırılığı önlemek için inceletiyoruz. Geç kalınması doğrudur izin vermekte ama, izin verilmiyor demek doğru değildir. Çünkü henüz bir karar alınmış değildir. Şu ya da bu yönde bir karar henüz yoktur. Kurulacak şirketin gerçekten şirket olup olmadığı kesinleştikten sonra ilgililere bir cevap verilecektir.[8]

YENİ BİR YOL ARAYIŞI

Şirket yönetiminin ortaklarına göndermiş olduğu bilgilendirme metninden de anlaşılacağı üzere bakanlık, yaptığı araştırmalar sonucunda nihai olarak Ekin A.Ş.'nin "ticaret hukukuna mugayir" olduğu kararına varmış olsa gerektir ki 5 Şubat 1985 tarihinde şirketin kurulmasına izin verilmediğini bildirmiştir. Aslında, şirketin ana sözleşmesinde toplum yararının gözetileceğinin anlaşılmasına yol açacak kısım "Ekin, Sanat ve Bilim alanlarında her türlü etkinliklerde bulunmak, toplumumuzun gereksinmelerini yanıtlamak, katılacakların her yönde gelişmelerine yardımcı olmak" ifadeleriyle belirtilen amaç maddesidir. Açıkçası, bu bölümden böyle bir sonuca varmak mümkündür. Nitekim, hem Zelda Tomlin'in *The Guardian* gazetesindeki yazısından, hem de şirketin yönetim kurulu üyesi Haluk Gerger'in *Bilim ve Sanat* dergisine verdiği mülakattan toplum yararını gözeten bir amaçla hareket edildiği dolaylı ya da doğrudan ifade edilmektedir. Ne ki, aynı dönemlerde kuruluş sözleşmesinde amaçları Ekin A.Ş.'ninkilere benzerlik gösteren başka bir şirketin kuruluşuna izin verildiğini Uğur Mumcu uygulanan çifte standarda işaret etmek adına bir

BİLAR A. Ş.

BİLAR BİLİM ARAŞTIRMA PROJE DANIŞMANLIK ve ORGANİZASYON A.Ş.

BİLAR ANONİM ŞİRKETİ

Türkiye'de 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle büyük bir toplumsal yıkım olmuş ve bağlamda kurum ve örgütler kapatılarak ve yöneticileri mahkemelere verilerek onların yerlerine yönetimin isteğine uygun, merkeziyetçi ve tek tip başka örgüt ve kurumlar kurdurulmuştur. Bir bölüm ilerici ve demokrat Türk aydını olarak, bu kurumsal yıkımların yerine kurdurulan örgüt ve kurumlara bir alternatif getirmek gereksinmesini duyduk. Bütün örgütlenme hak ve özgürlükleri sınırlanır ve yasaklanırken, serbest ticaret alanında alabildiğine aşırı özgürlük tanınmış olduğundan, bir kültür örgütü kurmamıza izin verilmeyeceğini bildiğimiz için, bizler de yasalardan yararlanıp bir şirket kurarak bu şirket aracılığıyla, alternatif getiren kültür işleri yapmaya karar verdik. İşte bu nedenle 1986 yılında çıkartılan birçok zorluklara karşın, BİLAR A.Ş.'yi kurduk.

BİLAR A.Ş. NELER YAPIYOR VE NELER YAPACAK

Bilar A.Ş. genel olarak bütün kültür alanında çalışmak üzere kurulmuş bir ticaret şirketidir. İşleri şunlardır :

a) Türkiye'nin her yerinde ve istek üzerine yurt dışında paralı konferanslar, paneller, açık oturumlar düzenlemek.
b) Sanat festivalleri düzenlemek (Sinema, tiyatro, sahne gösterileri v.b.).
c) Dergi, gazete, kitap, sanat kaset ve plakları yayınlamak
d) Tiyatro kurmak, film yapmak.
e) İstek üzerine dış ülkelere Türk kültürünü yansıtan kültür paketleri (Yazarlar, şairler, sinema ve tiyatro oyuncuları, müzikçiler, şarkıcılar, konferansçı bilimciler v.b.) göndermek.

Kültür turizmi işletmek. (Başka ülkelerden belli kültürel amaçla gelecek turistleri kendi istekleri doğrultusunda yapılacak programa uygun olarak Türkiye'de konuk etmek, gezdirmek, ağırlamak ve inceleme-araştırma yapmaların yardımcı olmak ve Türkçe öğrenmek isteyen yabancılara hizmette bulunmak).

f) 12 Eylül askerî darbesinin en büyük yıkımı olan özerk öğretim özgürlüğüne karşı kurulmuş olan YÖK üniversite sistemine bir alternatif olarak BİLAR BİLİM MERKEZİ'ni kurmak.

Bilar A.Ş.'nin yaptığı ve yapacağı ve yapacağı işlerin en önemlisi BİLİM MERKEZİ çalışmalarıdır.

BİLAR BİLİM MERKEZİ

Tüketici, tek tip, tek boyutlu ve teslimiyetçi insan yetiştirmeye yönelik YÖK üniversitelerine karşı bir alternatif olarak Bilar Bilim Merkezi kurulmuştur. Amacı, eleştirici, araştırıcı ve özgür düşünebilen insanlar yetiştirmektir.

Adres : Merkez : G.M.K. Bulvarı Özer İş Hanı Kat 6 No. 348 Demirtepe Kızılay-ANKARA Tel : 117 58 43
İrtibat Bürosu : İlk Belediye Caddesi No. 3/5 Tünel Şişhane-İSTANBUL Tel : 149 42 86
Şube : 1482. Sok. No. 22 Alsancak-İZMİR Tel : 23 12 09

yazısında okurlarıyla paylaşmıştı.[19] Söz konusu şirket Başbakan Turgut Özal'ın kardeşi Korkut Özal'ın ortakları arasında bulunduğu "Al Baraka Türk Özel Finans Kurumu A.Ş."dir. Mumcu şirketin ana sözleşmesinin "gaye ve konular" kısmında tanımlanan amacının "adalet ve yardımseverlik kaidelerine uygun olarak cemiyetin refahı için tüzel kişiliğe dayalı ekonomik ve mali bir sistem temini" olduğunun altını çizer. Kuşkusuz, Mumcu'nun yazısından yola çıkarak, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nda çalışan uzman ve hukukçuların "gaye", "cemiyet", "refah" kelimelerinin Türkçe kökenli olmamasından ötürü kuruluşuna izin verilen "Al Baraka Türk"ün amacını anlayamamış olduklarını varsaymak kendilerine haksızlık olacaktır. Dolayısıyla, "şirket olarak tescile geçirmenin ticaret hukukuna mugayir" bir durum yaratmamak adına Ekin A.Ş.'nin kuruluşuna izin verilmezken, benzer amaçları edinen bir başka şirketin kuruluşuna izin verilmesi İdare'nin niyet farkını ortaya koymaktadır. Belki de siyasal iktidar ve İdare, bilim, kültür ve sanat alanlarında yapılacak faaliyetlerden ticari kâr elde edilemeyeceğine, bu faaliyetlerin ancak toplum yararına yapılabileceğine dair bir yorum geliştirmiştir.

Her ne olursa olsun, şirketin 5 Şubat 1985 tarihi itibariyle kuruluşuna izin verilmedi ve ne yapılırsa yapılsın mevcut yapısıyla kurulmasına izin verilmeyeceği anlaşılmış olmalıydı ki, girişimde bulunanlar farklı bir yol izledi. İzlenen yol, ortaklara gönderilen 24 Kasım 1986 tarihli bir bilgilendirme metninden öğrenilebilmektedir. Aziz Nesin, Cevat Geray ve Haluk Gerger imzasıyla gönderilen metinde, sadece Ekin A.Ş.'nin akıbetine değil Bilar A.Ş.'nin kuruluşuna dair de bilgiler verilmektedir. Mevcut metinden anlaşıldığı üzere çıkarılan engellemeler sonucu Ekin A.Ş. kurulamamış ve yönetim kurulu, etkinliklerine devam etmek adına, "Ekin A.Ş. ile aynı amaç doğrultusunda ve onu ikame etmek üzere" Bilar A.Ş.'yi satın alma yolunu seçmişti.[20] Bunun yanı sıra, Ekin A.Ş. adının basında ve kamuoyunda yaygınca bilinmesi sebebiyle bu isimden de vazgeçilmek istenmediği ve halihazırda şirketin adresi olarak kiralanan mekânın daha rahat kullanılabilmesi için, İdare Mahkemesi'ne yapılan başvurunun sonuçlanması beklenirken, şirketin Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca engellenemeyecek olan bir şahıs firması olarak kurulması tercih edilmişti. Bu doğrultuda Ekin A.Ş.'nin kurulması aşamasında ortaklardan toplanan paraların bir kısmıyla "Ekin Danışmanlık" adıyla Yalçın Küçük adına bir şahıs firması kuruldu.[21] Ardından Ekin Danışmanlık ve Bilar A.Ş. arasında bir sözleşme imzalandı ve iki şirket ortak olarak faaliyetlerini yürütmeye başladı.

BİLAR A.Ş. KURULUYOR

1984 yılı sonunda, kuruluşunun mümkün olmayacağı belli olmaya başlayan ve 5 Şubat itibariyle kuruluşuna izin verilmeyen Ekin A.Ş.'ye alternatif arama sürecine daha Ocak 1985'te başlandığı anlaşılmaktadır. 15 Ocak 1985'te, kendilerine götürülen teklif doğrultusunda Yüce Tunç Tayanç,[22] İlhan Alkan, Erhan Tezgör, Melek Emel Keskin ve Fatma Şükriye Deriş, Ankara 11. Noterliği'nden tasdik ettirmek suretiyle 100'er bin liralık 5 eşit hisseli 500 bin lira sermayeli "Bilar, Bilim, Araştırma, Proje, Danışmanlık ve Organizasyon A.Ş."yi kurdu.[23] İzleyen günlerde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdürlüğü'ne şirketin tescili için başvuruda bulunuldu. Gerekli belgelerde eksiklik olduğu kendilerine 31 Ocak 1985 tarihinde bildirildi.[24] Eksik belgelerin 5 Mart günü tamamlanmasıyla,[25] şirket ana sözleşmesi 8 Mart 1985'te Sanayi ve Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdürlüğü'nce onaylandı.[26] 57712 ticaret sicil numarasıyla 19 Haziran 1985'te ticaret siciline tescil olunmasıyla şirket kuruluşu tam anlamıyla resmiyet kazandı.[27] Eylül 1985-Şubat 1986 arasında ise Bilar A.Ş. ortakları hisselerini, kurulamayan Ekin A.Ş. Yönetim Kurulu üyelerine devrettiler. Böylece en başından beri Aziz Nesin öncülüğünde kurulması hedeflenen Ekin A.Ş. bir başka isimle hayata geçirilmiş oluyordu.

1986 Ocak ayı içinde, yaşanan süreç Gazeteciler Cemiyeti'nde basına duyuruldu. Şirket adına konuşan Yönetim Kurulu Başkanı Aziz Nesin yasalara uygun olarak kurulması planlanan Ekin A.Ş.'nin engellenmesi sonucu, başka bir şirket kurulduğunu ve satın alındığını açıkladı. Şirketleri nihai olarak "Ekin Danışmanlık ve Bilar A.Ş." adıyla "Türkiye aydınlarının derlenip toparlanmasını sağlamak için kurulmuş"tu. Basın açıklamasında, 1986 yılı başında 185 ortaklı şirketin, ortak sayısını 1000-2000 rakamlarına çıkarmayı hedeflediği ve ilk etkinliğinin 3 Şubat saat 19.00'da İstanbul Şan Tiyatrosu'nda, 5 Şubat saat 21.00'de de Ankara Çankaya Sineması'nda düzenlenecek olan "Ekin Düğünü" olduğu bildirildi.[28] Yeni adı Ekin Danışmanlık ve Bilar A.Ş. olan şirket için 1 Şubat 1986 tarihinde stopaj dahil aylık 90 bin lira kirayla Kızılay Mahallesi, Sümer Sokak, 12/148 numarada bir daire kiralandı.[29]

Kurulduğu ilan edilen Ekin Danışmanlık-Bilar A.Ş. hemen ardından basına duyurulduğu üzere etkinliklerine başladı. İstanbul'dan sonra, Ankara'da da yapılması öngörülen etkinliklerin ilki 5 Şubat 1986 yılında gerçekleştirilecekti. Fakat önce Ankara Valiliği'nce etkinliğe izin verilmeyeceği bildirildi. Yöneticilerin, Başbakanlık Başdanışmanı Adnan Kahveci aracılığıyla doğrudan Başbakan ile iletişime geçip açıklamalarda bulunması sonucunda etkinliğe izin verildiği basına yansıdı. İznin alınmasına karşın, önce etkinliğin gerçekleştirileceği mekânın gişesinden, gelenlere bilet satılmasına engel olan iki polis memuru ikna edildi, ardından etkinliğin Ankara Emniyeti tarafından videoya alınacağı, geceyi düzenleyenlere bildirildi. Nihayetinde etkinlik çok sayıda sivil polis memuru eşliğinde kayıt altına alınarak gerçekleştirildi.[30] Bu arada, İstanbul

ve Ankara'dan sonra İzmir'de de 15 Mart 1986'da bir "Ekin Düğünü" yapılacağı duyuruldu.[31]

Şirket kurulmuştu ama Ankara'da yaşanan gerilim ve tanık olunan engelleme girişimlerinin devamı gelecekti. 11 Şubat'ta İstanbul Şan Tiyatrosu'nda düzenlenen "Ölüm ve

EKİN-BİLAR A.Ş. KÜLTÜR ŞENLİĞİ BAŞLIYOR!

Konferanslar, seminerler, tartışmalar, söyleşiler, anma günleri, konserler, film gösterileri, şiir-müzik geceleri... Bunları özlemiş olmalısınız.

EKİN DÜĞÜNÜ

3 Şubat '86 Pazartesi Şan Tiyatrosu Saat 19.00

Açış Konuşması : Prof. Dr. Cevat Geray
Sunucular : Jülide Gülüzar / Müfide Gezgin
Katılacaklar : Esin Afşar / Sevim Aksu / Saide Bağcan / Taner Barlas-Mara / Hasad Dans Grubu / Sadık Gürbüz / Devekuşu Kabare / Aziz Nesin / Ali Poyrazoğlu / Rahmi Saltuk / Timur Selçuk / Deniz Türkali

Cumhuriyet, 3 Şubat 1986.

Tıp" panelinin görüntülerine ve yönetim kurulu üyesi Yalçın Küçük'ün Federal Alman ARD televizyonuna verdiği röportajın bantlarına polis tarafından el koyuldu. Aynı günün akşamı, 12 Eylül sonrasında pasaportu yenilenmeyen, yakalandığı kanserin tedavisi için yurtdışına çıkamamış, her ne kadar pasaportu son anda yerli ve yabancı pek çok aydın ve sanatçının araya girmesi sonucu bir defa kullanılmak üzere verilmişse de, 20 Eylül 1985'te vefat etmiş olan bestekâr, opera ve Türk halk müziği sanatçısı Ruhi Su adına bir anma gecesi düzenlendi. 11 Şubat'ta gerçekleştirilen etkinliklere katılmak üzere sıkıntı yaratacak ölçüde yoğun talep yaşandı. 1500 kişilik salonda 2000 kişi vardı ve dışarıda salona girmek için biriken yoğun kalabalığa Aziz Nesin etkinliklerin tekrarlanacağını, o zaman katılmalarının mümkün olacağını söyledi. Bunun üzerine kalabalık dağıldı ve etkinlik gerçekleştirildi.[32] Bundan sonra hem İstanbul hem de Ankara valiliklerince etkinliklerin yapılmasına izin verilmediği şirket yöneticilerine bildirildi. Etkinliklerin düzenlendiği Ankara Sanat Tiyatrosu ve Çankaya Sineması 13 Şubat 1986 itibariyle üç gün kapatılma cezasına uğradı. İstanbul'da yapılacak etkinliklerde kullanılması halinde Ali Poyrazoğlu Tiyatrosu ile Şan Tiyatrosu salonlarının da kapatılacağı yazılı olarak mekân sahiplerine bildirildi. İlkin kapatma kararlarının ardında Olağanüstü Hal Bürosu'nun emir ve genelgelerine uyulmamasının olduğu belirtildi. Daha sonra ise etkinliklerin engellenmesinin gerekçesi olarak Ekin Danışmanlık-Bilar A.Ş. adında bir şirketin yasal olarak mevcut olmadığı şirket yetkililerine bildirildi.[33]

SORUŞTURMA VE YARGILAMALAR

Yaşanan gelişmelerin basına da yansıması sonucu, Başbakan Turgut Özal, Londra'ya gitmek üzereyken şirket yönetiminin şirket kisvesi altında siyaset yapma amacı güttüğünü söyledi ve "Aziz Nesin çok istiyorsa daha solda bir parti kursun" dedi. Bu demece karşılık Aziz Nesin "Biz neyi, ne zaman kuracağımızı biliriz. Başbakan Özal bizi de kendisi gibi, izinli örgüt kurabilecek sanıyor" derken, Yalçın Küçük "YÖK diploma satıyor, biz de bilim satıyoruz" şeklinde cevap verdi. Her iki yönetici de yasalara uygun kurulan şirketlerine karşı yapılan haksız uygulamaya dikkatleri çekiyor ve yasal olarak engellenemeyen şirketlerinin etkinliklerini yapacağı mekânların tehdit edilerek sindirilmek istendiğini vurguluyordu. Haksız uygulamalar TBMM'ye SHP Genel Sekreteri Yardımcısı tarafından da aksettirildi.[34] Sonunda yargı da konuya dahil oldu ve izinsiz toplantı yapma iddiasıyla Ekin Danışmanlık-Bilar A.Ş. yöneticilerinden Cevat Geray, Yalçın Küçük, Mehmet Özşuca ve Bilgesu Erenus, Ankara'da 24 Şubat günü önce DGM'ye götürüldü. Savcı yardımcısının, bu şekliyle usulsüzlük yapıldığını, ilk ifadelerin Emniyet Genel Müdürlüğü'nde alınması gerektiğini söylemesi üzerine şirket yöneticileri Ankara Emniyet Genel Müdürlüğü Güvenlik Şubesi'ne götürüldü. İfadelerin ardından DGM'de savcı karşısına çıkartılan sanıklar, tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı. Aziz Nesin'in ise İstanbul'da bulunması hasebiyle ifadesinin İstanbul'da alınması gerektiğine dair bir talimat fakslandı.[35] Aziz Nesin ifadesinde, Ankara'da gerçekleştirilen etkinliklerde bulunmadığını, dolayısıyla ifadesine başvurulamayacağını dile getiriyordu. Öte yandan şirketlerinin yasal olarak olmadığı iddialarına karşılık açtıkları idare davası sonuçlanmaksızın, kendilerinin de dava edilemeyeceğinin altını "Ekin-Bilar A.Ş. yasal olarak yok diyorlar. Böyle bir şirket yoksa ben bu şirketten nasıl sorumlu olurum" diyerek çiziyordu.[36] Şirket yöneticileri 9 Mayıs 1986'da, Ekin-Bilar A.Ş. unvanını yasal olmayan biçimde kullandıkları gerekçesiyle açılan ikinci bir soruşturmada ifade vermek üzere Cumhuriyet Savcılığı'na davet edildi.[37]

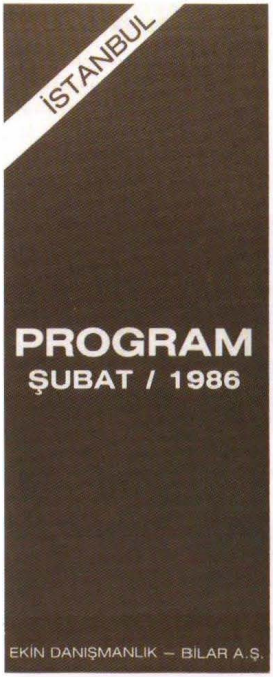
Açılan soruşturmalar ve gelişmelerden sonra şirketin neredeyse tüm yıl boyunca etkinliklerine ara vermek zorunda kaldığı, kuruluş hikâyesinin ve yaptıklarının ortaklara duyurulması için hazırlanan tanıtım broşürü taslağından görülmektedir. 1988 yılında yapılmış olan etkinliklere değinilmesinden, 1988 sonrası kaleme alındığı anlaşılan broşür taslağında, siyasi iktidarın engellemeleri sonucu 15 Şubat 1986 itibariyle şirketin etkinliklerinin durdurulduğu aktarılmaktadır. Şirket davetlisi olarak gelmesi planlanan İngiliz İşçi Partisi liderlerinden Tony Benn'in [Anthony Neil Wedgwood] Türkiye'ye girişine de izin verilmemişti. Buna karşın, Bilar A.Ş. 10-13 Temmuz arasında Dikili Belediyesi tarafından düzenlenen Dikili 1. Kültür ve Sanat Festivali'nin düzenlenmesini üstlendi, şirket üyeleri festivale söyleşiler ve imza günleriyle katıldı.[38] 26 Ağustos-21 Eylül İzmir Fuarı'na bir kitap standıyla katılan Bilar A.Ş., 51 yazar için imza günleri düzenlemiş,[39] Adam Yayınları tarafından yayımlanan *Aydınlar Dilekçesi Davası* dosyasını bir kitap haline getirmişti. 1986 Şubat'ında yapılan etkinlikler kapsamında Ruhi Su ve Hüsnü Göksel için de birer adet broşür çıkarılmıştı.[40]

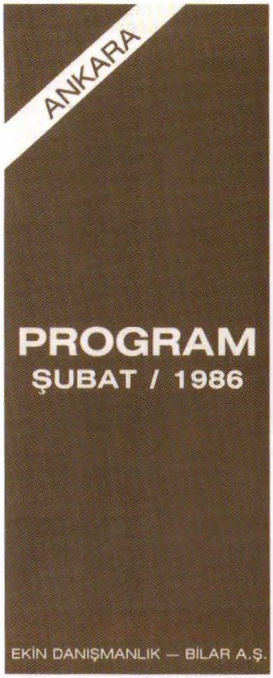
Tanıtım broşürü taslağında "Ekin" kelimesinin yapılan etkinliklerde kullanılmaması dikkat çekmektedir. 1986 yazında Dikili ve İzmir Fuarı'ndaki etkinlikler de basına sadece Bilar A.Ş. faaliyetleri olarak yansımıştı. Mayıs 1986'da "Ekin-Bilar'da Çatlak" haberi basında yer aldı. Buna göre, anlaşmazlığın sebebi Yalçın Küçük'ün, Ekin Danışmanlık şahıs

firmasını aynı zamanda yöneticisi olduğu Bilar A.Ş.'ye devretmemesiydi.[41] Basında "Aydınlar Savaşı"[42] olarak da aktarılan söz konusu anlaşmazlık, izleyen aylarda devam etti ve 26 Ekim 1986 tarihinde Ekin topluluğuna Bilar A.Ş. hakkında bilgi vermek üzere bir toplantı düzenlendi. Ekin topluluğundan 57 kişinin katıldığı, Ankara Üniversitesi'nden 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile ihraç edilen Rona Aybay ve üniversitelerin içine düşürüldüğü duruma ve ihraçlara tepki olarak KTÜ'den 1983 yılında istifa eden Haldun Özen'in başkanlık ettiği toplantıda, Bilar A.Ş.'nin Ekin topluluğunun tek temsilcisi olarak yetkilendirilmesine, Doç. Dr. Yalçın Küçük tarafından "Bilar A.Ş. Yönetim Kurulu'nun bilgisi dışında Prof. Dr. Özgönül Aksoy'a devredilen Ekin kişi firmasının topluluğu temsil etmediğine ve topluluk amaçları bakımından feshi gerektiğine, 5 red oyuna karşılık çoğunlukla" karar verildi.[43] Fesih kararına karşılık Ekin Danışmanlık firmasını Yalçın Küçük'ten 16 Eylül 1986'da devralan KTÜ Mimarlık Fakültesi eski dekanı, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile üniversiteden ihraç edilen Prof. Dr. Özgönül Aksoy'un 5 Ocak 1987 tarihli ortaklara gönderdiği bir metinden de anlaşıldığı üzere Ekin Danışmanlık firması bir müddet daha varlığını devam ettirecekti.[44]

ANLAŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ

Ekin-Bilar A.Ş. konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, haklarında yürütülen davalarda sanık konumunda bulunan yöneticilerin savunmalarında da görülmektedir. 1986 Haziran'ında başlayan davalardan DGM'de Ekin-Bilar A.Ş. yöneticilerinin bir yıl hapis istemiyle yürütüleni, dava konusunun olağanüstü halin ilanına neden olan olaylarla ilişkisi olmadığı gerekçesiyle Temmuz ayında Ankara Cumhuriyet Savcılığı'na gönderildi. Ankara 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nde Kasım ayında görülen davada, sanıklar "kurulmamış şirketin bulunması" suçlamalarını reddederek "O günden bu yana Ekin Danışmanlık'la Bilar A.Ş. ayrıldı, buna karşın Bilar A.Ş. etkinliklerini sürdürüyor ve herhangi

bir kovuşturma yapılmış değil" diyerek kendilerini savundu.[45] 1987'nin Şubat ayında sanıklar yapılan faaliyetlerin ticari olduğu kararıyla beraat ettiler.[46] Beraat kararında da Ekin Danışmanlık-Bilar A.Ş. unvanının kullanılmasına karşın ticaret siciline haklarının tescilinin yaptırılmadığı belirtiliyordu.[47]

Yaşanan anlaşmazlık, yapılan işler ve alınan kararların özetinin sunulduğu, daha önce bahsi geçen 24 Kasım 1986 tarihli ortaklara gönderilen bilgilendirme metninde Ekin Topluluğu'nun Bilar A.Ş. içinde yer alacağı bildiriliyordu. Bundan sonra yapılacak işlerin de bir bölümü sıralanırken, yasalar elverdiğinde bir "Halk Üniversitesi'nin nüvesini oluşturmak üzere Bilim Merkezi"[48] kurduklarına değinilmekte ve Aralık 1986 tarihinden itibaren faaliyetlerin hız kazanacağı belirtilmekteydi. Ayrıca, anlaşmazlık sonucu hissedarlar haklarının Ekin Danışmanlık eski yetkilisi Yalçın Küçük'ten tahsili için bizzat paylarını isteyebilecekler ya da "Yönetim Kurulu Başkanı Aziz Nesin'i (Mehmet Nusret Nesin), anılan payın parasını geri almak üzere üçüncü şahıslara vekil etmeye (tevkil etmeye) yetkili kılan vekaletnameyi noter kanalıyla Bilar'a" gönderebileceklerdi.[49]

Bilar A.Ş. 1980'lerde kültür, sanat, bilim alanında hayata geçirilen ilk anonim şirket değildir ve bu bakımdan özgün olmadığı düşünülebilir. YAZKO kurucusu Mustafa Kemal Ağaoğlu, 1984 Nisan'ı başında bir grup aydın, sanatçı ve öğretim üyesinden oluşan ortaklarla benzer bir yapıyı "Bilim, Sanat ve Kültür Kurumu-Bilsak" adıyla kurmuştu.[50] Bilar A.Ş.'nin öncülü Bilsak da 12 Eylül düzeninin getirdiği kurumların bir alternatifi olma işlevi görmüş, pek çok muhalifin bir araya gelmesini sağlamıştı. Fakat, Ekin ve ardından Bilar A.Ş. daha kuruluş aşamasında doğrudan muhalif bir anlayış ve mücadele biçimi benimsemeleriyle, Bilsak'tan ayrılırlar. Kuruluş esnasında izlenen strateji sürekli olarak kamuoyunun dikkatini çekmeye yönelik olmuş, siyasi iktidarın tutumunun taraflı olduğu biçiminde bir algı üzerinden mücadele edilmiştir. Her yaptıklarının ses getirmesine

özen gösterilmiş, dönemin olanakları zorlanarak ticaret yapılmak istendiği her fırsatta yinelenmiş, 12 Eylül'ün bilim, sanat, edebiyat ve kültür alanlarında getirdiği değişimlerden ya da yaptırımlardan rahatsız olan, mağdur edilen muhalif öğretim üyesi, yazar ve sanatçıların ticari şirket çatısı altında örgütlenmesi sağlanmış, belirli bir dinamizm yaratılmıştır. Özellikle, Ekin A.Ş.'nin kurdurulmayacağının öngörülmesi ve şirketi ikame etmek üzere Bilar A.Ş.'nin sessizce Ocak 1985'te kurulması ve Haziran 1985'te tesciline kadar geçen altı aylık süreçte şirketin kuruluş amacının gizlenmesi kuşkusuz bir başarıdır. 1984 yazından itibaren Ekin A.Ş. olarak kurulması hedeflenen şirket, çıkarılan engellemeler, ardından da şirket yöneticileri arasında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle faaliyetlerine Bilar A.Ş. olarak devam edecektir. 1987 yılından itibaren ise ilkin Ankara merkezli olan ve İstanbul'da şubesi bulunan şirkete, daha sonra İzmir şubesi de eklenecektir. Dönem dönem engellemeler çıkarılmasına karşın, Bilar A.Ş. artık 90'lı yıllara kadar varlığını ve faaliyetlerini sürdürecektir. Etkinliklerinin, yaptıklarının ve işleyişinin anlatımı ise bir başka yazının konusu olmayı hak etmektedir.

DİPNOTLAR

* Bu yazıda kullanılan belgelere merhum Haldun Özen hocanın kişisel arşivi ve Bilar A.Ş. dosyasının bulunduğu Nesin Vakfı Arşivi'nden ulaşılmıştır. Haldun Hoca'nın arşivini kullanmamı sağlayan Ülkü Özen'e ve Nesin Vakfı çalışanlarına minnettarım. Metni okuyup, düzeltmeler öneren Çağrı Eroğlu'na, tavsiye ve düzeltmeleri için Ülkü Özen'e çok teşekkür ederim

1 Zelda Tomlin, "Culture fights back to a degree", *The Guardian*, 2 Kasım 1984, s. 17.

2 Alıntılar aksi belirtilmediği sürece Haluk Gerger'in mülakatındandır. Bkz. Haluk Gerger, "Toplumun Hizmetindeyiz", *Bilim ve Sanat* 47 (Kasım 1984): 50.

3 Oktay Akbal, "Bir Şirket Kurma Öyküsü" *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1985.

4 Kullandığım çağrı mektubu nüshası tarihlendirilmemiş. Fakat Akbal şirketin kurulduğunun 11 Temmuz'da üç 1402'lik öğreum üyesince duyurulduğunu aktardığı haberinde, şirketin kuruluşu için Ticaret Bakanlığı'na 29 Eylül 1984'te başvurulduğunu da ekliyor. Dolayısıyla ortaklık ve bilgilendirme metninin bu tarihten sonra gönderilmiş olması gerektir.

5 Mektubun nüshasına Haldun Özen Arşivi ve Nesin Vakfı Arşivi, Bilar Dosyası'ndan ulaşılmaktadır.

6 Cumhurbaşkanlığı'na ve TBMM Başkanlığı'na verilen dilekçede 1256 imzacı bulunmaktadır. Ardından özellikle de Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in dilekçecileri "kara aydın" sıfatıyla suçlaması ve devamında YÖK'ün talimatıyla dilekçeye imza atan üniversite çalışanlarına karşı yaptırımda bulunulacağına dair haberlerin yoğunlaşması üzerine, sanatçı ve öğretim üyesi 17 kişi imzasını geri çekmiştir. Kalan 1239 imzacı sayısına "türlü nedenler ile notere verilmeye yetiştirilemeyen 124 imzacının adları" da eklenince toplamda 1353 imzacı tarafından dilekçenin imza edildiği anlaşılıyor. *Aydınlar Dilekçesi Davası* (İstanbul: Adam Yayınları, 1986), s. 55-59.

7 Nesin Vakfı Arşivi, Bilar Dosyası; İsmail Şahin (yazan ve derleyen), *Dokumentation über die Ihrete Akademie Bilar* (Darmstadt: ASTA der THD, Eylül 1991), s. 20.

8 Aslında ilk duruşmaya İstanbul'da bulunan 21 sanığın talimatla ifadelerinin alınması için 25 Temmuz 1984 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Kumandanlığı 1 no'lu askeri mahkemesinde başlanmıştır. Sanıklardan Turgut Kazan'ın yetki itirazı üzerine dava dosyası Ankara Sıkıyönetim Kumandanlığı 1 no'lu askeri mahkemesine geri gönderilir ve 15 Ağustos'ta davaya başlanır. "İlhan Tekeli'nin Savunması", *Aydınlar Dilekçesi Davası*, s. 237.

9 Haldun Özen Arşivi; Kemal Önder, "Ünlü Solcular Şirketleşiyor", *Tercüman*, 20 Kasım 1984.

10 Haberin yazarının ünlü solculara yayımlanan *Ekin* dergisinin şirkete ismini verdiği iddiası kesin değildir. Atıfta bulunulan derginin Hasibe Ayten tarafından 1969-1981 yılları arasında yayımlanan *Sesimiz Aylık Ekin ve Yazın Dergisi* (ayni dergi belirli bir süre sonra *Ekinde ve Yazında Sesimiz* adıyla yayın hayatına devam etmiştir) olduğu düşünülebilir.

11 Benzer bir nitelendirmenin "Aydınlar Dilekçesi"ne imza atanlar için de aynı dönemlerde basında yer aldığı görülmektedir. Örneğin, *Yeni Forum* dergisi 115. sayısında dilekçeyi "Türk komünistlerinin ortak cephe taktiklerini uygulama denemelerinden biri olan girişim" olarak değerlendirmektedir. Bkz. *Aydınlar Dilekçesi Davası*, s. 513.

12 *Tercüman* gazetesinde çıkan haberin yarattığı Ekin A.Ş.'ye yönelik olumsuz bir havanın o dönem hissedildiğine şirketin kurucu ortaklarından ve bir dönem yönetim kurulu üyesi, 1983 yılında 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile Ankara Üniversitesi'nden ihraç edilen Prof. Dr. Cevat Geray'in değerlendirmelerinde rastlanmaktadır. Bkz. Cevat Geray, "Dilekçeyi İmzalayanlar Evren'e Göre Vatan Haini", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 2009, s. 9

13 Oktay Akbal, *age*.

14 Ekin A.Ş. yönetiminin şirketin kurdurulmamasına dair ortaklarına yönelik bilgi amaçlı hazırladığı metin de ne yazık ki tarihlendirilmemiş. Fakat şirketin kurulmasına yönelik çıkartılan tüm engellerin sonuncusunun aynı metinde 5 Şubat 1985 tarihinde gerçekleştirildiği ifade edildiğinden, bilgilendirme metninin 1985 yılı Şubat-Mart aylarında ortaklara gönderildiği kuvvetle muhtemeldir. Metne Nesin Vakfı Arşivi, Bilar A.Ş. dosyasından ulaşılmaktadır.

15 Metinde başvurunun hangi tarihte yapıldığı belirtilmese de, şirket kuruluşunun geçik(tiril)mesi sebebiyle gazetelerde yapılan haberlerden birinde bu tarih 26 Ekim 1984 olarak bildirilmekte. Bkz. "Bakan Aral: Ekin A.Ş. ile ilgili henüz karar verilmedi", *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1985, s. 6.

16 Yaptığım tüm taramalara rağmen bilgilendirme metninde 19 Ocak 1985 tarihinde basında yapılan söyleşiyi ne yazık ki bulamadım.

17 Mesut Yılmaz'ın gönderdiği nota, Oktay Akbal da bir yazısında değinmektedir. Oktay Akbal, "Topluma yararlı olmak suç mu?", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1985, s. 2.

18 "Bakan Aral: Ekin A.Ş. ile ilgili henüz karar verilmedi", *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1985, s. 6.

19 *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1985, s. 1, 13.

20 Bilgilendirme metninde Nesin Vakfı'nda Bilar A.Ş. dosyasından ulaşılabilir.

21 "60019 sicil numaralı 'G.M.K. Bulvarı Onur iş hanı 12/148' adresinde 5.3.1986 yılından beri Bilimsel proje hazırlamak, konser, panel, sergi düzenlemek ve organizasyonu işlerini yürüten Ekin Danışmanlık firması 5 Mart 1986 tarihinde tescil edilmiştir." Bkz. Nesin Vakfı Arşivi, Bilar A.Ş. Dosyası: Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi, sayı 1470, 12 Mart 1986, s. 108.

22 Kendilerine bu teklifin Yalçın Küçük tarafından götürüldüğünü yaptığımız yazışmalarda belirten ve şirketin Ekin A.Ş.'ye çıkarılan sorunlardan ötürü kurulduğunu teyit eden Y. Tunç Tayanç'a çok teşekkür ederim.

23 Nesin Vakfı Arşivi, Bilar A.Ş. Dosyası; Ankara 30. Noterliği'ne verilen 11 Haziran 1985 tarih ve 17744 sayılı imza beyannamesi.

24 Şirketin kurulması için ilk başvuru dilekçesi bulunmamaktadır ve hangi tarihte yapıldığı İç Ticaret Genel Müdürlüğü'nün eksik belgelerden ötürü ortaklara gönderdiği 31 Ocak tarihli yazısının ilgisinde tutulmadığından, söz konusu başvurunun 15-30 Ocak tarihleri arasında yaptılmış olması gerekir. Bkz. Nesin Vakfı Arşivi, Bilar A.Ş. Dosyası, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdürlüğü, 31 Ocak 1985 tarih ve 4323 sayılı yazı.

25 Nesin Vakfı Arşivi, Bilar A.Ş. Dosyası, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı İçTicaret Genel Müdürlüğü'ne verilen 5 Mart 1985 tarih ve 12096 sayılı dilekçe.

26 Nesin Vakfı Arşivi, Bilar A.Ş. Dosyası, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdürlüğü, 8 Mart 1985 tarih ve 9880 sayılı yazı

27 *Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi*, sayı 1291, 25 Haziran 1985, s. 1-2.

28 "Ekin A.Ş. ad değiştirdi", *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1986, s. 14.

29 Nesin Vakfı Arşivi, Bilar A.Ş. Dosyası.

30 *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1986, s. 6; *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1986. s. 1, 10.

31 *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1986, s. 4

32 *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1986. s. 10.

33 *Cumhuriyet*. 14 Şubat 1986, s. 8; *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1986, s. 1, 8. *Milliyet*, 14 Şubat 1986, s. 7.

34 *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1986, s. 7; *Milliyet*, 19 Şubat 1986, s. 9.

35 *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1986. s. 1, 10. *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1986, s. 1, 10.

36 *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1986, s. 6.

37 *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1986, s. 9.

38 Bilar A.Ş.'nin festivaldeki katılımına ve etkinliğine değinilen haberler için bkz. *Cumhuriyet*. 8 Temmuz 1986, s. 5; *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1986, s. 11; *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1986, s. 14.

39 Fuardaki imza günlerine katılan yazarlar ve Bilar A.Ş. etkinliğine dair, bkz. *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1986, s. 4; *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1986, s. 4; *Cumhuriyet Dergi*, sayı 29, 7 Eylül 1986, s. 4.

40 Ruhi Su için çıkarılan broşürün nüshasına Haldun Özen hocanın arşivinden ulaştım. İlhan Alkan, İbrahim Demirel ve Haluk Gerger tarafından hazırlanan broşürde, Aziz Nesin, Timur Selçuk, Yalçın Küçük'ün yazıları bulunmaktadır.

41 *Milliyet*, 11 Mayıs 1986, s. 10.

42 *Nokta*, yıl 4, sayı 23, 15 Haziran 1986, s. 18-20 Habere Nesin Vakfı, Bilar A.Ş. dosyasından ulaşılmaktadır.

43 Haldun Özen Arşivi, Ekin Topluluğuna Bilgi Sunma Toplantısı Tutanağı.

44 Haldun Özen Arşivi, Prof. Dr. Özgönül Aksoy mektubu.

45 Davaların seyri için, bkz. *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1986, s. 6; *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1986, s. 1, 11; *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1986, s. 6; *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1986, s. 9; *Cumhuriyet*. 27 Kasım 1986, s. 8.

46 *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1987, s. 8.

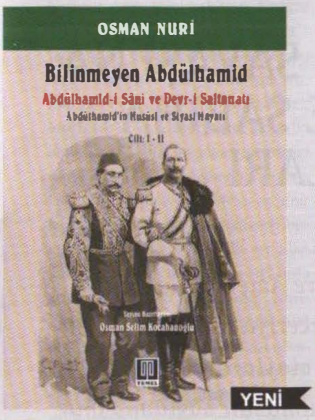
47 Nesin Vakfı Arşivi, Bilar A.Ş. Dosyası; T.C. Ankara 2. Asliye Ceza Mahkemesi, Esas no: 1986/613; Karar no: 1987/85 Kararı

48 Bilim Merkezi'nin kurulduğuna dair haber için bkz. *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1986, s. 16.

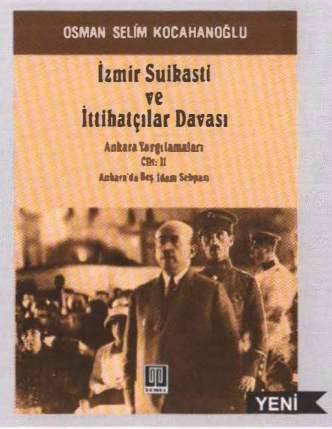
49 Vekâlet verilmesi üzerine hazırlanan el yazısı ve matbu belgelere hem Nesin Vakfı, Bilar A.Ş. Dosyası'ndan, hem de Haldun Özen Arşivi'nden ulaşılabilir.

50 *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1986, s. 7.

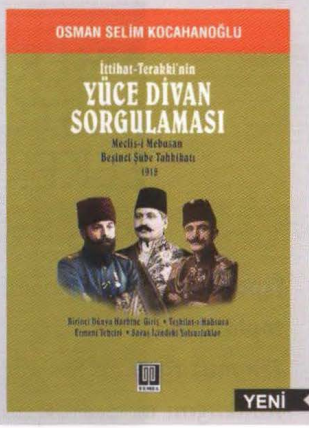
TEMEL YAYINLARI / TARİH DİZİSİ

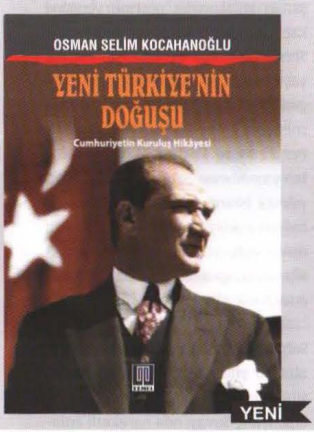
Osman Nuri / Bilinmeyen Abdülhamid / Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı. 688 Sayfa, 45 TL.

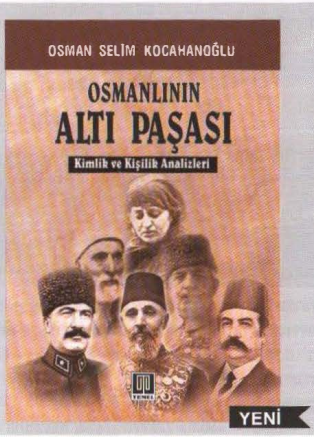
Osman Selim Kocahanoğlu / İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası. 640 Sayfa, 45 TL.

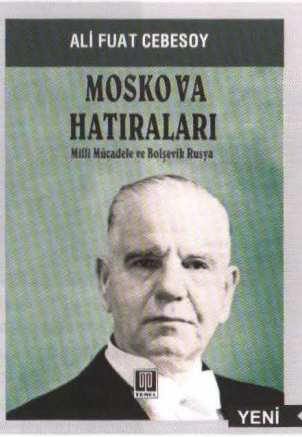
Osman Selim Kocahanoğlu / İttihat-Terakki'nin Yüce Divan Sorgulaması. 464 Sayfa, 35 TL.

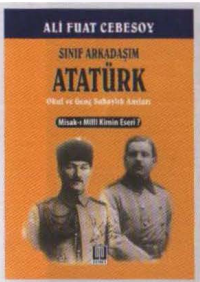
TBMM Zabıtları ışığında, üzerinde yaşadığımız laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve kuruluş hikayesi. 750 Sayfa, 45 TL.

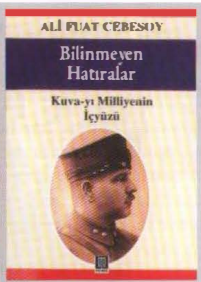

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş döneminde rol oynayan altı portrenin kimlik ve kişilik analizleri. 450 Sayfa, 35 TL

Moskova Hatıraları: Milli Mücadelenin tek dış kapısı olan, Bolşevik Rusya ile Ankara arasındaki diplomatik ilişkilerin hikayesi. 390 Sayfa, 30 TL.

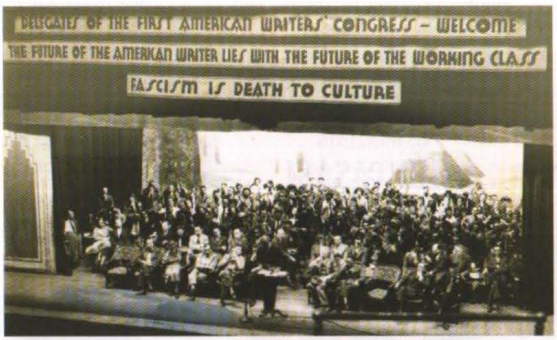

TEMEL
Piyerloti Caddesi Dostlukyurdu Sokak Hacıbey Apt. No:10 Daire:5 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: 0212 516 23 52 - 517 73 20

AMERİKA'DA İSPANYA İÇ SAVAŞI'NA DESTEK FAALİYETLERİ VE SABİHA ZEKERİYA'NIN TANIKLIKLARI

BARIŞ ÇATAL

İspanya İç Savaşı yaşanırken direnişçilere destek vermek üzere Amerika'da çeşitli toplantılar yapılır ve yardım faaliyetleri yürütülür. Sabiha Zekeriya (Sertel) Hanım, Temmuz 1937'de Tan *gazetesi için kaleme aldığı üç yazıda bu olaylara ilişkin tanıklığını aktararak Türkiye'deki okurların doğrudan haber almasını sağlamış olur.*

Birinci Amerikan Yazarlar Kongresi.

http://activistnewyork.ning.org/exhibition/economic-rights/proletarian-literature

Bundan 80 yıl önce İspanya'da bir iç savaş[1] yaşanır. Cumhuriyetçiler (yekpare bir organizasyon değildirler; doğrudan Komintern'le ilişkili İspanya Komünist Partisi'nden anarşistlere, sol muhalefeti temsil eden Troçkistlere değin birçok eğilimi içinde barındırmaktadır) ile faşist Franco güçleri (bu güçler de içinde farklı bir koalisyonu temsil etmektedir) arasında yaşanan savaşın sonucunda 600 binin üzerinde insan ölür.

Bu olay bütün dünyada yankı bulduğu gibi Türkiye'de de etkisini hissettirir. Özellikle yazılı basın konuyla ilgilenir. Ancak yazılı basın genel itibariyle haberleri Anadolu Ajansı üzerinden almaktadır. Dolayısıyla konuya ilişkin haberler aşağı yukarı birbirinin benzeridir.[2] İşte Sabiha Zekeriya'nın (Sertel) Temmuz 1937'de *Tan* gazetesi için kaleme aldığı üç yazı,[3] olaylara ilişkin tanıklığı da içerdiği için, hem haberlere dair bir zenginlik sağlar hem de okurun doğrudan haber almasını sağlamış olur.

Sabiha Zekeriya, yazı hayatına *Genç Kalemler* ve *Yeni Felsefe* gibi II. Meşrutiyet sonrası yayımlanan dergilerle başlar. Bu dergilerdeki imzası Sabiha Nazmi'dir.[4] Ardından erken bir tarihte feminizm üzerine yazıları *Büyük Mecmua*'da yayımlanır.[5] 1915'te Zekeriya Sertel ile evlenir. 1919'da İstanbul'da işgalin başlaması üzerine eşiyle birlikte Amerika'ya gider. Burada Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri alırken, Sosyal İş Mektebi'nde pratik sosyoloji eğitimine devam eder.[6] Zekeriya Sertel de yine Columbia Üniversitesi'nde gazetecilik okur.[7] 1923'te Türkiye'ye dönüp, ertesi yıl *Resimli Ay*'ı çıkarmaya başlarlar. *Resimli Ay* sonra sonra yerini *Sevimli Ay*'a bırakır, daha sonra tekrar aynı adla yayımlanmaya başlar. Ancak yayın politikası konusunda ortaklar arasında yaşanan anlaşmazlık üzerine yeniden kapanır; Sabiha Zekeriya ve Zekeriya Sertel dışındaki ortaklar bu tarihte yayını muhalif bulmaktadırlar. Derginin yeniden çıkarılma girişimi ise sonuçsuz kalır. *Cumhuriyet*, *Resimli Perşembe* ve *Resimli Yıl*'da da yazıları yayımlanan Sabiha Zekeriya 1930 yılında İstanbul belediye seçiminde bağımsız aday olur. Bir süre sonra da eşiyle yolları *Tan*'da[8] birleşir ve yazılarını bu gazetede yazmaya devam eder.[9]

Sabiha Zekeriya tarafından bundan tam 80 yıl önce *Tan*'da yazılan yazıları ilginç kılan, 1937 Temmuz'unda İspanya İç Savaşı'nda hareketli anların yaşanmakta oluşu (Mayıs 1937'de Barselona'da işçi ayaklanması gerçekleşmiş, Haziran 1937'de Euzkadi ve Bilbao Cumhuriyetçiler tarafından kaybedilmiştir) ve Amerika'da, İspanya İç Savaşı'na destek vermek üzere organizasyonların kurulması ve bu yönde faaliyetlerin yürütülmesidir.

Sabiha Zekeriya Hanım, Amerika'da bulunduğu süre içinde bu organizasyonların faaliyetlerine doğrudan katılır ve bu konudaki izlenimlerini *Tan* okurlarıyla paylaşır. İlk yazısında New York'taki Carnegie Hall'de İspanya İç Savaşı için yardım toplandığından bahseder. Kendisinin de katıldığı yazarlar kongresinin[10]

başkanı şair MacLeish'tir."[12] Kongre aslında "Amerikan Yazarlar Birliği"[13] tarafından düzenlenmektedir ve bu birlik eğilim olarak Amerikan Komünist Partisi'ne yakındır. Sertel, MacLeish'in kendi parasıyla aldığı iki ambulansı henüz İspanya'ya götürüp döndüğünü yazar. Ardından Amerikalı şairin İspanya İç Savaşı'na dair izlenimlerini paylaşır. MacLeish burada İspanya İç Savaşı'nda yer alan yazarların kongreye gönderdiği notu aktarmıştır. Sertel kongrenin çeşitliliğine vurgu yaparken Ernest Hemingway ("sıyasetle hiç alakası olmıyan"), Joseph Freeman ("komünist"), Carl Bowder ("komünist fırkası umumi kâtibi"),[14] Donald Ogden Stewart ve Walter Duranty'nin isimlerini zikreder. Aslında Hemingway'in de politik romanlarını ve duruşunu hesaba katacak olursak Sabiha Zekeriya'nın bahsettiği bu isimleri tanıması bir tesadüfün sonucu olmasa gerek. Kendisi daha 1930'ların sonlarında –bu tarihte kırk iki yaşındadır– Amerikan sol siyasetinin isimlerine aşinadır. Nitekim yukarıda ismi geçen bütün bu şahsiyetler Amerikan Komünist Partisi'yle bir şekilde temas içindedir. Hatta Sabiha Zekeriya o tarihte Komintern'in resmi siyaseti olan "Halk Cephesi" lafzına da yazısında değinir. Earl Browder da konuşmasında bu konuyu dile getirmiştir. Bütün bunlar, Sabiha Zekeriya'nın o dönemdeki politik eğilimine dair de bir fikir verir.

İkinci yazıda Sabiha Zekeriya, Amerikan Yazarlar Kongresi'ndeki izlenimlerini aktarmaya devam eder.

TAN

SOKAKTAN GÖRDÜĞÜM AMERİKA

Yazıcılar Kongresinde Konuşulanlar

Yazan: Sabiha Zekeriya

Harp sona Amerikası, şu büyük iktisadî bahranları sonra en dikkate değer bir devreye girmiş bulunuyor. Hele bugün Amerika, patlamak üzere bulunan bir volkan manzarasındadır. Arkadaşımız Sabiha Zekeriya, bu sayfalarda sık sık yıkım maddeparlerle Yeniddünyanın bugünkü çehresini bize bitaraf bir müşahit bakışile göstermiye çalışıyor. Bugün de yeni bir mektubunu veriyoruz

Nevyorkta bulutlara yükselen binalara sokaktan bir bakış

NEVYORKTAN :

Gece. Nevyork cenk renk elektrik ışıkları altında pırıl pırıl yanıyor. Başını göklere vurmuş sporlarmanların pencereleri, akşam güneş batarken kişkırmızı kesilen camlar gibi, alevler içinde. Beyaz evlerinde insanlar, Norveçara çelişkilerden bısanan sular gibi akıyor, otobüsler, transvaylar, otomobiller nefessiz koşuyorlar.

Kongrî bütün Amerikan muharrirlerini kongreyi var. Kongrî bu, bir nevi büyük bir kapıtanta, bir sporcunun konseri. Gelmiş memur memurlarını tasvire, Japonya hükümetlerine yeni yapılışa çizgilerine yön değişiş, kim bunlarının içindeki parçaları gözdağıyorlar.

— İspanyol cevkiarının, İspanyol kahramanlarının...

İspanya, sevgiler içinde yaşan İspanyanın ateşi, memurlara karşı duydukları sonsuzluğu verdiği bir eşsiz kaşiket yaşıyor... Gözü acıtırcasına dolu... Gözlerin dolduğu bütün bir dünyayı görüyorlar. Bütünsel sevgiler sayfalarda kaybolup gidiyorlar. Saat dokuzda gözler kapanıyor. Dokuzda on dokuz var... Kapılar dolu bir muhabir. Saat dokuz, gözler kapanıyor. Bütün bir hareketi Amerikan yazarlarını gözünün kapalı bulunduğu mahalle dönüyor.

Kongre Binası etkinsan yüzlerce muharrirlerin toplandığı binasıdır bütün gelip. Amerikan Yazarlar Birliği ve topladığı kongre hakkında bilgi verir. Sonrasında devam eden etkinlikte Profesör Botkin'in[15] yaptığı konuşmayı önemli bulur. Dikkat çeken önemli bir olay olarak ise Troçkistlerin, Amerikan Yazarlar Birliği'nin organize ettiği kongreye kabul edilmemelerinden dolayı kendi yayınlarında kongreyi eleştirmelerini gündeme getirir. Buna ilişkin Joseph Freeman'ın[16] yanıtını aktarır. Sabiha Zekeriya'nın aktarımıyla Freeman, gelişmelerle ilgili olarak Troçkistlerin "İspanya'daki irticakâr vaziyetlerini tetkik" etmiştir. Freeman eleştirilere yanıtında özetle Troçkistleri İspanya'da faşist Franco'yla işbirliği yapmakla, hiçbir birleşik cephede yer almamakla, fikir despotluğuyla, bu istikamette faşizmle bir aradalıkla suçlar. Hatta İspanya'daki Troçkistlerin muhalif bir devrimci hareket yaratarak anarşistleri ayaklandırdığını, İspanyol hükümetine yardım etmediklerini, bu nedenle de faşizmin başarılı olduğunu savunur. Ona göre "müttehit İbirleşik] cephe, faşizmin kırıp geçemiyeceği en metin kaledir".

Sabiha Zekeriya'nın anlatımıyla kongreye bir başka eleştiri de *New York Telegram*[17] yazarı Harry Hansen[18] tarafından yöneltilir. Amerikan Yazarlar Birliği Kongresi'nin komünist bir kongre olduğunu iddia eden Hansen'e yanıt Browder'dan gelir. Browder yanıtında, kongrenin komünist olduğunu reddeder. Hansen'i asıl rahatsız edenin ise Ernest Hemingway, Donald Ogden

Tan, 15 Temmuz 1937, s. 5.

İspanya: Bir Grup Amerikan Tıbbi Bürosu hemşiresi.

J. Walter Lear, "American Medical Support for Spanish Democracy, 1936-1938", ed. Anne-Emmanuelle Birn & Theodore M. Brown, *Comrades in Health. U.S. Health Internationalists, Abroad and at Home* (Rutgers University Press, 2013), s. 68.

Tan, 21 Temmuz 1937, s. 5.

Amerika Sokaklarında

Meşru İspanya Varlık Heyecanile Nefes Alıyor

İspanya isyanının Facialarından

Enkaz arasından çıkarılan şu ceset kimbilir hangi betbaht kurbanındır!..

NEVYORKTAN:

İspanya haftası başlamazdan evvel, gazeteler tıbbi yardım bürosunun tertip ettiği bu içtimadan, ve İrlandadan başlayıp İspanya ve bütün dünyada bir seyahat yapan İrlandalı papas Michael O' Flanagan'ın bu içtimada nutuk söyliyeceğinden bahse başladılar.

İrlandalı papaz katoliktir. Almanyada, İspanyada, katoliklere karşı yapılan mezalim bütün katolikleri ve hıristiyanları müteessir etmiştir. Bir katolik papazının gözüyle gördüğü hâdiseleri anlatması, halkın üzerinde şüphesiz ki büyük bir tesir yapar.

Yazan: *Sabiha Zekeriya*

Stewart, Walter Duranty ve MacLeish gibi yazarların faşizme karşı bir araya gelmesi olduğunu ifade eder. Akabında Sabiha Zekeriya kapanış konuşmalarını, alınan kararları ve Amerikan Yazarlar Birliği'nin seçilen yeni yönetimini okurlarıyla paylaşır ve kendı yorumlarıyla yazısına son verir. Birleşik cepheyı ise şu ifadeleriyle savunur: "Müttehit cephe, yalnız mahalli, millı değıl, beynelmileldir." Sonuç olarak Amerikan Yazarlar Bırliği Kongresi'nde farklı fikirlerden yazarların bır araya gelebilmesını, hatta yine yazarların İspanya'da cephede savaşabilmesini bütün dünyadaki yazarlara bilinç veren bir eylem olarak görür.

Sabıha Zekeriya üçüncü yazısına İspanya İç Savaşı hakkında yapılacak bir toplantıyı okurlarına duyurarak başlar. Konuşmayı düzenleyen, uzun ismi "İspanya'daki Demokrasiye Yardım İçin Kuzey Amerika Komitesi&Tıbbi Bürosu" ya da "İspanyol Demokrasisini Korumak İçin Amerikan Tıbbi Bürosu" olan, kısaca "Amerıkan Tıbbi Bürosu"[19] olarak bılinen kuruluştur. Bu toplantıda İrlandalı aktivist dın adamı Michael O'Flanagan[20] da bır konuşma yapar. Sabiha Zekerıya yazısında, O'Flanagan ısmı üzerinden yürütülen polemiklere de yer verir.

Sabıha Zekerıya bu etkinliğe kızıyla katılır.[21] Etkinliğın açılışını büro genel sekreterı William G. Crook[22] yapar. Crook sunuş konuşmasında Amerikalıların geleneksel olarak yardımseverliğinden dem vurarak, İspanya'ya dair yardım çağrısını gündeme getirir. Sabiha Zekerıya, sonrasında etkinliğe katılan ve tanıdığı isimlerı yazısına dahil eder Bunlar Reissing ("tıbbi yardım bürosunun reisi"),[23] Paul Kern ("içtimaın reisi") ve Helen Seldes'tir ("gazetecı").[24] Özellikle Helen Seldes'in doğrudan tanıklığını Sabıha Zekeriya yazısında aktarır Ardından gönüllu hemşire olarak, Amerika'dan İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçilere desteğe giden Lini Fuhr[25] söz alır ve yaşadıklarını paylaşır. Burada söz alanlardan birı de Vıto Markantonio'dur.[26]

Ardından ayni yardım için yardım toplama faslına geçilir. 50 bin kişilik hıpodromun sahnesine bir ambulans getırilir. İspanya İç Savaşı'nda savaşan Cumhuriyetçilerın cepheden hastaneye gelebilmelerı içın bu ambulansa ihtiyaçları olduğu söylenır ve ambulans ıçın 1500 dolar istenir. Bu rakam üç bağışçı aracılığıyla hemen toplanır; bağışçıların arasında Hamallar Sendıkası da vardır. Beraberinde sahneye bir ameliyat masası çıkarılır. Bu masaya da ıhtıyaç olduğu ve fıyatının 1000 dolar ettiği söylenir. Bu para da çabucak toplanır. Bu şekilde röntgen makinelerinden pamuğa kadar ihtiyaç bulunan ayni malzeme, toplantıya katılanlarca karşılanır.

Sabiha Zekeriya bütün bu olanlardan çok etkilenir: "Ben, Sabiha Zekeriya, İspanya'da dövüşenlerin kavgasını, demokrasi ve hürrıyetle, barbarlığın bır çarpışması telakki eden bir insan sıfatile, ve bu sahnenın karşısında coşan bir halkın yanında kendimi çok küçük görüyorum."[27] İnsanlığın evrensel değerlerıni gundeme getirme ve onları savunma konusunda

atılacak adımlara dair çok hassastır. Elbette bütün bunlar olurken zihninin bir tarafında da kendi ülkesinin ve yaşadıklarının bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.

Sabiha Zekeriya'nın Amerika'daki İspanya İç Savaşı organizasyonlarına dair tanıklığı burada biter ama hikâyesi sürer.[28] Yukarıda sözünü ettiğimiz yazılarından birinde dile getirdiği bakış açısı artık içselleşmiş ve bir yaşam düsturu haline gelmiştir. Şöyle der, 18 Temmuz 1937 tarihli *Tan*'daki yazısında: "Hakikatleri ve tehlikeleri halktan saklamak, tarihe ve insanlığa karşı en büyük cürümdür."[29] Bu nedenledir ki Amerika'ya gittiğinde kendi izlenimlerini okurlarına aktarır ve en doğru bildiğini onlarla paylaşmaktan çekinmez. Bu, bugünden bakıldığında gazeteci ve aydın erbabı için gerçek bir meslek(in) hakkını verme sorumluluğudur. Sabiha Zekeriya bu sorumluluğu bu yönüyle sonuna dek yerine getirmiş bir şahsiyettir.

BARIŞ ÇATAL
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Konuya dair "eski" ama savaşı taraflarını ve olayları ayrıntılarıyla gündeme getiren bir çalışma şöyledir: Pierre Broué&Emile Témime, *İspanya İç Savaşı*, çev. Aydın Emeç (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1976). (Burada yayınevinin ya da çevirmenin kitabın orijinal başlığını değiştirdiğine de tanık oluruz. Kitabın orijinal ismi *la Revolution et la Guerred'Espagne* (*İspanya da Devrim ve Savaş*) iken *İspanya İç Savaşı* gibi bir başlık tercihedilmiştir!) İspanya İç Savaşı'na dair kısa bir bilanço için bkz. Julian Casanova, *İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi*, çev. Uygar Kocabaşoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015). İspanya İç Savaşı'nı özellikle uluslararası perspektiften ve Komintern politikaları açısından ele alan bir çalışma için bkz. Edward Hallett Carr, *Komünlern ve İspanya İç Savaşı*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010). İspanyol Devrimi'ni komünist hareketin konumlarışı yönüyle kendisine konu edinen başka bir çalışma için bkz. Leon Troçki, *İspanyol Devrimi (1931-1939)*, çev. Emrah Dinç ve Umut Konuş (İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2000). İspanya İç Savaşı'na dair Türkçe üretilen yeni bir çalışma için ise bkz. Ferit Burak Aydar, *İspanya İç Savaşı'nın İzinde* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2017). Son olarak İspanya İç Savaşı'na dair ülkelden birtanıklık içinbkz. George Orwell *Katalonya'ya Selam*, çev. Jülide Erguder (İstanbul: BGST Yayınları, 2011).

2 Örneğin İspanya'da olanları dönemin *Cumhuriyet* gazetesinde Temmuz 1936 sonlarından itibaren izleyebilmek mümkündür. Buna dair birkaç örnek için bkz. "Fasta Patlıyan İhtilâl İspanya ya da Geçiyor" *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1936, s. 1, 3; "İspanyol Asileri Madrid Üzerine Yürüyorlar" *Cumhuriyet* 20 Temmuz 1936, s. 1, 6, "Dahili muharebe bütün İspanya'ya sirayet etti", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1936, s. 3; "İspanya'daki İhtilâl Henüz Yatıştırılamadı" *Cumhuriyet* 22 Temmuz 1936, s. 3. Yine bu dönemde çıkan *Tan* aynı tarihteki haberleri şu başlıklarla değerlendirmiştir: "İspanya'da Gene Kanlı Bir İhtilâl Hareketi Başladı" *Tan*, 19 Temmuz 1936, s. 1, 7; "Asiler Madrid'e Yürüyor, Bir Çok Şehirler İşgal Altında" *Tan*, 20 Temmuz 1936, s. 1, 6; "Birçok Şehirler Yanıyor, Yüzlerce Ölü Var", *Tan*, 21 Temmuz 1936, s. 3; "Birçok Şehirler Henüz Asilerin Elindedir", *Tan*, 22 Temmuz 1936, s. 5.

3 Sabiha Zekeriya, "Sokaktan Gördüğüm Amerika, Yazıcılar Kongresinde Konuşulanlar", *Tan*, İstanbul, 15 Temmuz 1937, s. 5; Sabiha Zekeriya, "Amerikan Yazıcıları Faşizme Karşı Nasıl Mücadele Ediyorlar?", *Tan*, İstanbul, 18 Temmuz 1937, s. 5; Sabiha Zekeriya, "Amerika Sokaklarında, Meşru İspanya Varlık Heyecanile Nefes Alıyor", *Tan*, 21 Temmuz 1937, s. 5.

4 Yıldız Sertel, *Annem, Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?* (İstanbul: Belge Yayınları, 2001), s. 60.

5 Sabiha Zekeriya'nın önsözlüğü *Büyük Mecmua*'daki yazılarının ayrıntılı bir analizi için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), s. 175-204.

6 Sabiha Sertel'in kendi yaşam hikâyesi için bkz. Sabiha Sertel, *Roman Gibi. Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987).

7 Zekeriya Sertel'in kendi yaşadıklarını kaleme aldığı çalışma için bkz. Zekeriya Sertel *Hatırladıklarım*, 5. basım (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001).

8 *Tan* hakkında yapılmış yakın tarihli bir inceleme için bkz. Hülya Örnekin, *Tan, Sertetler Yönetiminde Muhalif Bir Gazete* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016).

9 Sabiha Sertel'in yazdıkları üzerinden kendisine dair yakın zamanda yapılan bir değerlendirme çalışması için bkz. Aynur Soydan Erdemir, "Sabiha Zekeriya Sertel: Bir Hayalin Peşinde Bir Ömür", yay. haz. Feryal Saygılıgil, *Kadınlar Ilep Vardı. Türkiye Solundan Kadın Portreleri* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2017), s. 93-130.

10 Amerikan Yazarlar Kongreleri için bkz. Guenter Lewy, *The Cause That Failed: Communism in American Political Life* (Oxford University Press, 1990), s. 45-47. Ayrıca kongrelere ve kongrelerin Amerikan Komünist Partisi'yle rabtasına dair bir çalışma için bkz. Sam Smiley, "Friends of Party: The American Writers' Congresses", *Southwest Review* 54/3 (Yaz 1969), s. 290-300.

11 Tamadı Archibald MacLeish'tir. Ayrıntı için bkz. https://en.owikipedia.org/index.php?q=aHRocHM6Lyglbi53aWtpcGVkaWEubjJnLjdpazkv0JXJJaGhYWxkXoihYoxIaXNoI2NpdGVlhm9oZSikb25hbGRzb241MTE (Erişim Tarihi 07.08.2017).

12 "Amerikan Yazarlar Birliği" için bkz. https://en.owikipedia org/index.php?q=aHRocHM6Lyglbi53aWtpcGVkaWEubjJnLjdpazkvTGVlZ3VlX2gniXoFiZXJpY2FuXidyaXRicnM (Erişim Tarihi 07.08.2017).

13 SabihaZekeriya burada isimleri karıştırıyor olabilir, Metin içinde "Browder" da der. Ancak o tarihte Amerikan Komünist Partisi'nin başkanı Earl Browder'dir. Earl Browder'in kısa bir özgeçmişi ve Amerikan Komünist Partisi'yle bağlantısı için bkz. Theodore Draper, *The Roots of American Communism* (Transaction Publishers, 2003), s. 307-311.

14 Sabiha Zekeriya "Yazarlar"ı "Yazıcılar" diye çevirmeyi tercih etmiş.

15 Benjamin A. Botkin için bkz. https://en.owikipedia.org/index.php?q=aHRocHM6Lyglbi53aWtpcGVkaWEuhjJnLjdpazkv0JnVuamFiaWg5f0S5fJmqoa2lu (Erişim Tarihi 08.08 2017).

16 Yazının ilk bölümünde soyadı "Freeman" olarak kullanılırken, bu bölümde "Freeman" olarak geçer. Joseph Freeman için bkz. https://en owikipedia.org/index.php?q=aHRocHM6Lyglbi53aWtpcGVkaWEubjJnLjdpazkvSmqzZXBoXoZy7WVtYWsfKHdyaXRicik (Erişim Tarihi 08.08.2017).

17 Sabiha Zeker'iya gazetenin ismini *World Telegram* olarak aktarır.

18 Harry Hansen için bkz. https://en.owikipedia org/index.php?q=aHRocHM6Lyglbi53aWtpcGVkaWEubjJnLjdpazkvSGFycnlSGricxVuXyhhdXRobjlp (Erişim Tarihi 09.08.2017).

19 Sabiha Zekeriya bu oluşumu makalesinde "Şimali Amerika Tıbbi Yardım Bürosu" olarak isimlendirir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. J. Walter Lear "American Medical Support for Spanish Democracy, 1936-1938", ed. Anne-Emmanuelle Birn& Theodore M. Brown, *Comrades in Health. U.S. Health Internationalists, Abroad and at Home* (Rutgers University Press, 2013), s. 65-81.

20 Michael O'Flanagan için bkz. https://en owikipedia org/index.php?q=aHRocHM6Lyglbi53aWtpcGVkaWEubjJnLjdpazkvTWIja GFlbF9PJoZs YWshZzFu (Erişim Tarihi 10.08.2017).

21 Sabiha Zekeriya bu etkinlikte muhtemelen büyük kızı Sevim Sertel (O'Brien) ile birliktedir. Sevim Sertel o tarihte Missouri Üniversitesi'nde gazetecilik eğitimi almaktadır (Bu bilgi için bkz. Yıldız Sertel, "Bir Sertel Daha Vardı", *Cumhuriyet Dergi* 855 [11 Ağustos 2002]: 4-5). Sabiha Sertel anılarında, kızı Sevim Sertel Amerika'daki eğitimini sürdürürken 1937'de Amerika'ya yanına gittiğini aktarır; çünkü Sertel ailesi Sevim Sertel'in gazetecilik eğitimini New York'taki Columbia Üniversitesi'nde almasını istemektedir. Oysa New York'ta, Türkiye'nin eğitim ataşesi Ragıp Nureddin, Sevim Sertel'in Missouri Üniversitesi'nde eğitimine başlamasına önayak olur (Bütün bu ayrıntılar için bkz. Sabiha Sertel, *Roman Gibi Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın*, 2. baskı İstanbul, Belge Yayınları, 1987], s. 176).

22 William G. Crook yıllar sonra maya allerjisi üzerine öncü ve çok bilinen çalışmalarını ortaya koyar. Bunun için bkz. http://www yeastconnection.com/ftb_dr_crook.html (Erişim Tarihi 19.08.2017).

23 Sabiha Zekeriya soyadını karıştırıyor olabilir. O tarihte Tıbbi Büro diye anılan organizasyonda (orijinal kısaltması "Medical Bureau"dur) ismi geçen kişi Herman Reissig'dir. Herman Reissig için bkz. Eric R Smith. *American Relief Aid and the Spanish Civil War* (University of Missouri Press, 2013) s. 28

24 Asıl ismi Helen Larkin Wiessman'dır. Eşi George Seldes ile evlendikten sonra eşinin soyadını kullanır. Eşi George Seldes tanışmalarını, evlenmelerini, balayında İspanya'da bulunmalarını, İspanya İç Savaşı'na tanıklıklarını ve burada yaşadıklarını Amerikan kamuoyuyla paylaşmalarının hikâyesini anılarını kaleme aldığı kitabında paylaşır. Bunun için bkz. George Seldes, *Witness to a Century: Encounters with the Noted, the Notorious and the Three SOBs* (New York: Ballentine Books, 1987).

25 Evlendikten sonra, yaygın olarak bilinen ismi Lini de Vries'tir. Kendisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. https://en.owikipedia.org/index.php?q=aHRocHM6Lyglbi53aWtpcGVkaWEubjJnLjdpazkvTGluaV9EZV9WcmlLw (Erişim Tarihi 19.08.2017).

26 Markantonio İtalyancа, İngilizce ve İspanyolca konuşabilmektedir, Toplantıda İspanyolca konuşması ve Amerikan Tıbbi Bürosu'nda İspanya delegesi olarak görev yapması, Sabiha Zekeriya'ya onun İspanyol olduğunu düşündürür ("İspanyalı muraihas..."). Oysa Vito Markantonio İtalyan asilli Amerikalıdır. Doğduğu ve büyüdüğü yer Hibariyle (New York, Doğu Harlem) diğer topluluklara ve dillere aşınadır, Bu ve diğer ayrıntılar için bkz. https://en owikipedia.org/index php?q=aHRocHM6Lyglbi53aWtpcGVkaWEubjJnLjdpazkvVmlobiqNYXJjYW5ob25nhlw (ErişimTarihi 19 08.2017).

27 Sabiha Zekeriya, "Amerika Sokaklarında", *Tan*, 21 Temmuz 1937, s. 5.

28 Sertellerin gazetesi *Tan*'ın 4 Aralık 1945'te basılması ve matbaanın dağıtılmasına dair ayrıntılarla ilgili doğrudan SabihaSertel'in anlatımları için bkz. Sertel, *age*., s. 304-322. Polis tevkifatları, DTCF olayları, Nazım Hikmet'in üzerinde arları baskılar, süren yargılamalar ve hapishane günleri, Sabahattin Ali'nin öldürülmesi ve yurtdışına çıkma kararı almaları için yine Sabiha Sertel anlatımıyla bkz. Sertel, *age*. s. 323-385.

29 Sabiha Zekeriya, "Amerikan Yazıcıları", *Tan*, 18 Temmuz 1937, s. 5.

GİYSİNİN MUCİZE AYRINTISI: DÜĞME

Avrupa resminde kılık kıyafet konusunda bu kez, bir giysinin belki de basit bir ayrıntısı olarak görülebilecek düğmenin ilk kullanımından itibaren nasıl yaygın hale geldiğine, Sanayi Devrimi'yle birlikte nasıl bir değişim geçirdiğine bakıyoruz. Bu mütevazı gözüken aksesuarın varlığı hem insan bedeninin duruşunu biçimlendirdi hem de bir güç ve varlık simgesi oldu. Düğme kimi kültürlerde nazarlık niyetine kullanıldı: formuna bağlı olarak, taşıyana özel mistik yetenekler kazandırdığına inanıldı. Zaman içinde giysi tasarımına verdiği işlevsel desteğin yanı sıra başlı başına bir süsleme unsuru da olmaya başladı.

Giysilerde çok basit ayrıntılar gibi görünen düğmelerin yeri geldiğinde tarihin akışını nasıl değiştirdiğini gösteren, pek inandırıcı olmasa da ironik bir anekdotla başlayalım: 1812 yılının Aralık ayında Rusya'yla mücadele eden Napoléon'un ordusundaki piyadelerin giysilerinin düğmeleri kalaydandı. Rusya'nın soğuğuna ne kıyafetleri yeterliydi ne de düğmeleri dayanabildi. Bu dondurucu soğuk, kalayın ufalanıp toz haline gelmesine neden oldu; bir rivayete göre, üniformalarındaki düğmeler dağılınca soğuk içlerine işleyen askerler güçsüz kalmış ve askerlik yapamayacak hale gelmişlerdi. Giysilerinin önünü elleriyle kapatmak zorunda kaldıkları için belki de silah tutamamışlardı. Doğruluğu şüpheli ama Napoléon'un yenilgisini kimyasal bir olaya bağladığı için sevilen bu hikâye belki de Avrupa tarihinin farklı bir yönde yol almasına neden olmuş olabilir. Yani, düğme deyip geçmemek lazım.[1]

Lavinia Fontana, *Köpekli Kadın Portresi*, 1590, panel üzerine yağlıboya, 97x72 cm, Auckland Art Gallery, Auckland City.

12. yüzyılda Avrupa giyiminde büyük bir değişim yaşanıyordu. Giyim kuşamla ilgili özel bir farkındalık, etkileşim ve meşguliyet söz konusu olmuştu. Geçmiş çağların drapeli, dökümlü giysileri yerini modern zamanların bedene oturan ve insan figürünü vurgulayan giysilerine bırakıyordu. Oysa yüzyıllardır, Orta Asya'nın göçebe topluluklarıyla başlayarak hareket kabiliyetini artıran, ata binmeyi ve savaşmayı kolaylaştıran bu ilik düğmeli, yırtmaçlı, kuplu ve pantolonlu giyim biçimi Doğu halklarının kullanımındaydı. Haçlılar Doğu'ya yaptıkları seferler sırasında bu tür giyimin pek çok yapısal özelliğini Avrupa'ya taşıdılar. Avrupa'da tunik ve cübbe tipi bol giysiler, tüm sınıflar ve cinsiyetler için henüz

önemini korumaya devam ediyordu. Ancak altlarından görünen iç giysilerinde özellikle kol, bilek ve göğüs hatlarının iyice vurgulanmasını sağlayan dar bir kesim kullanılıyordu. Hizmetkârlar soylu hanımlarının elbiselerini, elbiselerinin dar manşetlerini,[2] giyenin üzerine uydurmak için dikmek ve akşam tekrar sökmek zorunda kalırlardı.

Ortaçağ'da üste eldiven gibi oturan, boğaza kadar kapalı giysiler giyilmeye başlandı. Kıtanın ölümcül salgın hastalıklarla kırıldığı dönemlerdi ve bedenle giysi arasında hava bırakmamacasına üste yapışan bu giysilerin mikrobun vücuda girmesini engelleyeceği varsayılmaktaydı. Giysiler o kadar dardı ki, giyinirken ve soyunurken yardıma ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu bakımdan zenginler arasında belirgin olarak kullanılmaya başlanan düğmeler sayesinde giyinme pratiğinde gerçek bir devrim yaşandı; kıyafetin farklı noktalarının bedenle mesafesinin istenen oranda ayarlanabilmesi sağlandı. Düğmeli giysilere giderek artan talep üzerine ilk düğmeci loncası 1250 yılında Fransa'da kuruldu; loncalar kendi aralarında zamanla metal, kemik, cam düğmeciler olarak ayrılarak Avrupa ekonomisinin önemli bir kolu haline geldi. Zaman zaman da giysi yasaları aracılığıyla düğme israfına belli sınırlamalar getirildi.

İtalyan sanatçı Lavinia Fontana[3] (1552-1614) tarafından yapılan, soylu bir kadının görüldüğü resimde dantel ve mücevherlerin resmedilişındeki ustalık dikkat çeker. Kadın, evlilikteki sadakati sembolize etmenin en popüler şekli olarak bir köpekle resmedilmiş ve böylelikle iyi bir eş olduğu vurgulanmıştır. Varlıklı bir kadında rastlanabilecek hayli göz dolduran ancak mütevazı, kahve ve bej tonların hâkim olduğu giysiler içindeki bu figür, asil bir görünümde resmedilmiştir. 16. yüzyıl, giyside Ortaçağ stillerinin gevşek kıvrımlarından uzaklaşan kesin bir biçim ve uyumun ortaya çıktığı bir yüzyıldır. Çağımıza oranla hava sıcaklığı daha düşüktür. Üst üste giyilen ve astarlarla desteklenmiş kıyafetlerin bir

British School, *VI. Edward*, 1618, meşe panel üzerine yağlıboya, 57x45 cm, Dulwich Picture Gallery, Londra.

gerekçesi de bu soğuktur. Kadınla erkek arasındaki en belirgin fark bedenin alt kısmıdır; buna karşılık üst beden giyim elemanları iki cinste de hemen hemen aynıdır. Artık bedenin üst kısmını öne çıkaran ve kalanından ayıran bir silüet söz konusudur. Resimdeki kadın da yaka ve manşetleri dantelli, önden bir sıra –muhtemelen altın– düğmeli bir elbise ve elbisenin kumaşından astarı olan yarım kollu cübbe tarzında önden açık bir üst giysisiyle görülür. Dönem giysilerinin baş aksesuarı olan ve erkeklerin de kullandığı türden kırmalı bir yakalık takmıştır. Boynunda bir dizi inci kolye, saçında da gene inciden süslemeler vardır.

Soylu giysilerindeki düğme kullanımının işlevsel değil de süslemeci olan farklı bir örneğindeyse, yeşil ve kırmızı bir perdenin önünde durarak, doğrudan izleyiciye bakan soluk yüzlü bir çocuk olarak, İngiltere ve İrlanda kralı VIII. Henry (1491-1547) ile eşi Jane Seymour'un (1508-1537) oğlu olan VI. Edward (1537-1553) görülmektedir.[4] Edward babasının ölümü nedeniyle henüz 9 yaşındayken tahta çıktı. Yaşının küçük olması nedeniyle, annesi de doğumdan birkaç gün sonra öldüğü için dayısı Edward Seymour naipliğinde ve bir konseyle birlikte ülkeyi yönetti; sevimli ve eğlenceli bir kişilik olarak çevresinde hayli seviliyordu. Tahta çıkışından kısa bir süre sonra hastalandı ve kendisine verem teşhisi kondu. Edward için bir evlilik planlanıyordu ama bunu da gerçekleştirecek zamanı olmadı ve 16 yaşında öldü. Yerine önce kuzeni Jane Grey geçirildi ama İngiltere'de o dönemde epey karmaşık olan siyaset kurumunun işlemesiyle, dokuz gün sonra ablası Mary tahtın yeni sahibi oldu. İngiltere'de Protestan kurallara göre doğmuş ilk hükümdar olan Edward ölmeden önce birtakım saray entrikalarına da alet olup, kız kardeşleri Mary ve Elizabeth'i gayrimeşru ilan ederek kendisinden sonra tahta çıkmalarını engellemeye çalışmıştı ama tarih böyle gelişmedi.

Resimde Edward, mat siyah kadife ceketi ve şapkası, altın üzerine kakma mücevherli düğmelerle bezen-

miş, yas giysileri içindedir. Ceketinin içinden sadece bir kısmı görünen beyaz gömleğinin fırfırlı yakası, üzerinde de siyahla işlenmiş bitkisel motifler görülür. Bu kıyafette, James Worsley'in 1516'da hazırlamış olduğu *The Wardrope Book of the Wardrobe of the Robes*[5] adlı kitabındaki tanımlara uygun olarak, düğmelerin

Frans Hals, *Genç Adam ve Kadın Meyhanede*, 1623, tuval üzerine yağlıboya, 105x79 cm, Metropolitan Museum, New York.

fonksiyonel olmaktan çok dekoratif amaçla kullanıldığı anlaşılabilir. Düğme, giysi tasarımına verdiği işlevsel desteğin yanı sıra başlı başına bir süsleme unsuru olarak da kullanılmaya başlanmıştı. 16. yüzyılın başlarından itibaren bir moda olarak erkek giyiminde sıklıkla kullanıldı ve değerli taşlardan oluşan düğmeler de imtiyazlı sınıfın giysilerini süslemeye başladı. Gümüş ya da altın kaideye oturtulmuş bu düğmeler inci, yakut, elmas ve zümrütlerle işlenmişti. Soylu sınıfa ait bir giyside önde 38, kollarda 20'şer tane ve yakanın etrafında da mücevher niyetine bol miktarda düğme saymak mümkündü.[6] Bazı durumlarda düğmeler aynı tasarıma sahip yüzük, küpe gibi aksesuarlarla da tamamlanır ve ceket, gömlek, giysi kolları, eldivenler ve kimi zaman da (bu resimde olduğu gibi) şapka ve hatta bir mendil üzerinde küçük bir servet olarak yer alırlardı.[7] Edward'ın gardırobunda da bol miktarda altın ve ipek kaplama düğme olduğu kayıtlardan izlenebilir. Saray envanterinde, 1544 tarihli alındı belgelerinde 285 düzine altın ve ipek, 1545 tarihli olanındaysa 342 düzine altın, gümüş ve ipek düğme kaydı vardır. Bunların toplam ederi yaklaşık 230 pound'dur.[8] Edward'ın babasının ölümünde giydiği ,mor renkli gece yas giysilerinde mavi ipekten 36 adet düğme olduğu kayıtlarda görülür. Düğmelerin şekilleri çok çeşitlidir: Katherin tekerleği (Azize Katherin'in işkence gördüğü tekerlek), ithaflı (*amor vincitomnia*/aşk her şeyi yener), Staffort düğümlü (üçlü düğüm), portreli, mücevherli, incili, geometrik desenli, üçgen, kare vb.[9] Bu türden bol düğmeli giysilerde genellikle ilik yoktur, onun yerine düğmeler alttan kopçayla kapatılır.

Düğme, saray dışında da özellikle erkek giyiminde kullanılmaya başlanır. Hollanda Altın Çağı'nın önemli portre ressamı, sanat yaşamını Haarlem'de sürdürmüş olan Frans Hals'ın (1582/83-1666) *Genç Adam ve Kadın Meyhanede* adlı resmindeki[10] erkek figürünün düğmeli giysisi bu bakımdan dikkat çekicidir. Resimde genç bir adam ve sevgilisi bir meyhanede neşe içinde gösterilmiştir. Adam bir yandan başını ona doğru uzatmış bir köpeği severken diğer eliyle de bir şarap kadehini yukarı kaldırmıştır. Adamın sanki şaka yollu içkiyi kendisinden kaçırıyormuş gibi yapmasına gülüp ona sarılmış olan genç kadınsa kızarmış yanaklarıyla (olasılıkla şaraptan) izleyiciye doğru bakmaktadır. Arka plandaki iç mekânda elinde bardak taşıyan bir figür görülür. Mekânın duvarlarında Hollanda iç mekânlarında yaygın olduğu üzere tablolar asılıdır. Hollanda resminde zaman zaman ele alınan bir İncil meseline dayandırılan müsrif oğul hikâyesiyle özdeşleştirilse de bunun dini bir temsili amaçlamadığı, günlük hayat konulu bir resim olduğu bilinir.[11] Erkek figürü muhtemelen milis birliğinde[12] görev alan bir süvaridir. Milis kuvveti üyelerininkini hatırlatan bir kıyafeti vardır. Dantel yakalı ve dantel kol detaylı kıyafetler ve tüylü şapkaların ön planda olduğu bu giyim tarzındaki gibi resimdeki süvari de 13. yüzyıldan itibaren erkek giyiminde yer bulan düğmeli bir yelek, manşetleri ve yakası dantelli bir üst giymiş, geniş kenarlı ve tüylü bir şapka takmıştır. Süvari anlamına gelen *cavalier* 17. yüzyılda politik

Charles Antoine Coypel, *François de Jullienne ve Karısı Marie Élisabeth de Séré de Rieux*, 1743, kâğıt üzerine pastel siyah tebeşir, suluboya, 100x80 cm, Metropolitan Museum of Art, NY.

ve sosyal tutumları tanımlamak ve zaman zaman eleştirmek için kullanılmış, yanı sıra da bir giyim tarzını ifade eder hale gelmiştir. Çok sayıda tek kişi ve grup portresi yapan ve milis güçlerinden de sipariş alan Hals'ın resimlerinde bu giyim tarzının örneklerine sıklıkla rastlanabilir.

Değeri giderek artan düğmeler, XIV. Louis (1638-1715) döneminde erkeklerin kullandığı tek mücevher olmuştur. Saint Simon,[13] kralı tarif ederken "onların ağırlığı altında ezilmişti" der. Kısacası çok düğmeli olmak çok paralı olmak anlamını taşımakta ve bu düğmeler kimi zaman nakit para yerine de geçmektedir. Örneğin bir soylu borcunu öderken ya da diyelim kumarda kaybettiğinde, bir düğmesini koparıp verebilir.[14] Yoksul sınıfsa kemik, ahşap, bakır, bronz, deri ve cam düğmelerle yetinmektedir. Öte yandan Püritenler giysilerinde gösteriş ve kibir işareti saydıkları düğmeyi hiç kullanmaz, onun yerine giysilerini kanca ve halkalarla iliklerlerdi.

18. yüzyılsa düğmenin altın çağı oldu. Bu yüzyıldan başlayarak tüccar ve seyyar satıcıların geniş talebi karşılamak üzere ince metal ve renkli yünlü düğmeler sattıkları görülür. Bunların yanı sıra boynuz, sedef, kaplumbağa kabuğu, emaye ve pirinç düğmeler de yayıldı. Görsel olarak bu yüzyılda bilinen tüm hayvanlar ve bitkiler düğmelerde yer alıyordu. Kuru çiçekler, saç parçaları, güzel böcekler (*habitat buttons*) gibi hatıralar ve soyluların sevdikleri erkek ya da hanımların portre çizimleri de

camlı düğmelerde yerini buldu. Öyle ki düğme yapımında çağın en ünlü ressamlarının da yer aldığı görülmektedir. Örneğin XIV. Louis'nin bir düğme seti Antoine Watteau (1684-1721) tarafından resmedilmiştir.

Charles Antoine Coypel'in[15] (1694-1752) son işlerinden ve en yetkin olanlarından birisi olan resimde, 18. yüzyıl Rokoko tarzı giyimleriyle ve dönemin modası olan pudralanmış saçları ve gri renkteki yarım perukalarıyla gösterilen çift, kaynaklardan anlaşıldığına göre henüz yeni evli olan François de Jullienne ve karısı Marie Élisabeth de Séré de Rieux'dur.[16] François, zengin bir tekstilci olan, aynı zamanda döneminin tanınmış resim koleksiyoncusu ve ressam Antoine Watteau'nun hamisi olan Jean de Jullienne'in (1686-1766) oğludur. Marie Élisabeth'in seçkin bir aileye mensup olmasıyla François'nın zenginliği birleşince çiftin toplumda güçlü bir konum elde etmesi hayli kolaylaşmış olmalıdır. François'nın pek bir iş yapmadığı, aile işıneyse hiç ilgi göstermediği, babasının kendisine yakıştırdığı "*gentil homme ordinaire du roi* / kralın alelade beyefendisi" lafından da anlaşılır. Çiftin lüks yaşamını baba Jean ve Marie Élisabeth'in ailesi karşılıyor olmalıdır. François hiçbir iş yapmadığı gibi bazı değerlerin de kıymetini pek bilmiyor olsa gerek ki babasının ölümünden sonra koleksiyonuna sahip çıkmamış, döneminde hayli takdir edilen bu koleksiyonun parçaları halka açık müzayedelerde satılmış ve dağılmıştır.

Bir masanın başında resmedilen çiftin arkasındaki duvarda yer alan plasterin ve iskemlenin süslemeleri Rokoko üslubundadır. Çift de dönemin modasını yansıtan hatlarda ve pastel renklerde süslü giysiler içinde gösterilmiştir. François'nın hem zengin sırma işli yeleğinde hem de kadife ceketinde yer alan sıra sıra, muhtemelen altın düğmeler, göğüs kısmında gözüken beyaz dantel işlemeli fırfırlı kollar ve farbelalı yakayı daha da öne çıkarmaktadır. Ceketin dışa çevrilerek sabitlenmiş manşetlerini doğru pozisyonda tutmak için de iri ilikler ve altın düğmeler kullanılmıştır. Marie Élisabeth de kocası gibi son moda süslü bir elbise giymiştir. Pudralı saçları ve peruğuna o dönemde çok moda olan elbisesinin fiyonklarıyla ve dantellerle aynı renkte yapma çiçekler iliştirilmiştir. Bu dönemde kullanılan yarım peruklar perçemlerin arkaya doğru taranarak takma saçın başlangıç çizgisini örtmesini ve daha doğal görünmesini sağlar. Enseden sarkan bukleler, arkada ipekten siyah bir filenin içinde toplanarak *solitaire* denilen siyah bir kurdeleyle bağlanıyor ve boynun önünde zarifçe düğümleniyordu. Böylelikle erkek peruğunun çok sayıdaki bukleleri azaltılmış ve alınla yanaklar açıkta bırakılmaya başlanmış oldu. XVI. Louis döneminde saraydan çıktığı söylenen bu moda, o günlerin centilmenini de tanımlıyordu. Bağımsız bir parça olan ve giysiye çok sayıda iğneyle tutturularak pot yapmadan durması sağlanmış süslü korsaj ve aynı şekilde elbiseden bağımsız birer parça olan farbelalı dantel kollar da büyük ihtimalle elbiseye gizli ilik ve düğmelerle eklenmiştir. Buna benzer pek çok detay giyinmeyi oldukça zaman, beceri ve sabır isteyen bir eylem haline getirir. Evli ve soylu bir kadından beklenen bu beceri, sabır, zevk ve hamaratlık, elinde tuttuğu nakış ipliği yumağıyla simgeleştirilmiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde artık düğmeler el ve makinelerin ortak marifetiyle üretilmeye başlandığı için,

Édouard Manet, *Kış Bahçesinde*, 1879, tuval üzerine yağlıboya, 115x150 cm, National Galerie, Staatliche Museen, Berlin.

eski dönemlerde olduğu gibi mücevher değerinde lüks bir aksesuar olmaktan çıkıp tüm sınıfların günlük kullanımına girmiştir. Bu, giysi ve ayakkabı modellerinin çeşitlenmesini getirir. Minik minik o kadar çok düğme ve kopça kullanılmaktadır ki artık parmaklar bu sıra sıra düğmeleri iliklemek için yeterli gelmemektedir.[17] Bunun için düğme kancaları kullanılmaya başlanır. Bugün kullanılan dört delikli ikonik düğmeyse Sanayi Devrimi sonrası tümüyle makineler tarafından üretilen bir modeldir.

19. yüzyıl modern yaşamının ressamı ve izlenimciliğe öncülük ettiği düşünülen Édouard Manet'nin (1832-1883) boyadığı resimde sanatçının yakın arkadaşları olan Bay ve Bayan Guillemet görülür. Dönemin beğenisini yansıtan giysiler içindeki çift modayla da yakından ilgilidir; Paris, Saint-Honoré'da bir giyim mağazaları vardır. Manet'nin pek çok resminde ön planda olan kadın figürleri adeta modern olanın yansıması gibidir. Modern burjuva kadının gösteriminde elbiseler öne çıkar. Buradaki figürler bir kış bahçesindeki yeşillikler içinde, bir taraftan birbirine değecekmiş gibi duran alyansli ellerinin jestlerine rağmen, özellikle kadının uzağa doğru bakışıyla da, kendi dünyaları içindeymişçesine gösterilmişlerdir. Banka kollarını dayamış olan Jules Guillemet, duruşu gereği tam olarak anlaşılmasa da *frock* adı verilen, dizlerine kadar inen uzun ceketlerden giymiş olmalıdır. Kadının boynundan eteğine dek bir sıra düğmeyle üzerine iyice oturtulan bu tek parça ince manto döneminin modasını yansıtmaktadır. Kadın bedenini alt ve üst olarak ayıran güçlü çizginin yok olduğu ve figürü iki yanda göğüsten eteğe inen dikine dikişler ve ortadaki düğmeler yoluyla ortaya çıkarmanın hedeflendiği görülür. Resimde görülen mantonun düğmeleri muhtemelen giysinin biyeleri, boyundaki fiyonk ve beldeki kuşağın kumaşıyla kaplanmıştır. Kadın eldivenleri ve şapkasıyla uyumlu bir şemsiye taşımaktadır. Artık tüm bu giysi ve aksesuarlar o dönemde Paris'te sayıları çoğalmaya başlayan büyük mağazalarda bulunabilecek ve burjuva sınıfı arasında yaygın olarak kullanımda gelecek eşyalardır.

KAYNAKLAR

Baetjer, Katherine-Marjorie Shelley, "Pastel Portraits: Images of Eighteenth-Century Europe", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 68/4 (Bahar 2011).

Edwards, Lydia, *How To Read A Dress: A Guide To Changing Fashion From The 16th Century to The 20th Century* (NY: Bloomsbury Publishing Plc., 2017).

Le Couteur, Penny, Burreson Jay, *Napolyon'un Düğmeleri: Dünya Tarihini Değiştiren 17 Molekül*, çev. Raşit Gürdilek (İstanbul: Metis Yayınları, 2014)

Lester, Katherine, Oerke, Bess Viola, *Accessories of Dress An Illustrated Encyclopedia* (NY: Dover Publications Inc.,Mineola, 2004)

Maria Hayward, *Dress at the Court of King Henry VIII* (NY: Routledge, 2017).

McConnell, C.S., "Édouard Manet", *Salem Press Biographical Encyclopedia*, Ocak 2016, s. 5 (erişim: http://eds.b.ebscohost.com, 06.10.2017)

Özel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991)

Pastoureau, Michel, Şeytan Kumaşı (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997)

Rublack, Ulinka, *Dressing Up Cultural Identity in Renaissance in Europe* (NY: Oxford University Press Inc, 2010).

Stewart, Jude, *The Simple, Humble, Surprisingly Sexy Button: A Visual History* (http://www.slate.com/articles/life/design/2012/06/button_history_a_visual_tour_of_button_design_through_the_ages_.html)

Tansuğ, Sabiha, *Karadeniz'den Türk Giyiminde Düğmeler* (http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_2/tansug.pdf)

Welch, Evelyn, *Fashioning The Early Modern. Dress, Textiles, and Innovation in Europe 1500 1800* (NY: Oxford University Press, 2017).

http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/art/features/manet-and-woman-portraying life-8480795.html

https://artsh ve.org/stream/catalogueraisonno)hofsuofi*page/41/mode/1up

https://www.aucklandartgallery.com/explore-art-and-ideas/artwork/9702/portrait-of-a-lady-with-a-dog

https://www.google.com/culturalinstitute/beta/asset/portrait-of-a-lady-with-a-dog/hgHdLNktbrMolQg

DİPNOTLAR

1 Penny Le Couteur ve Jay Burreson, *Napolyon'un Düğmeleri: Dünya Tarihini Değiştiren 17 Molekül*, çev. Raşit Gürdilek (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), s. 9-12

2 Bıdısı geçen bu dar manşetler giydiği çıkarılmalarının zorluğu ve temizlenme pratiği nedeniyle giysiden bağımsızdır. Saray mensupları arasında, kadınlar tarafından verilen düğmeleri iliklenmemiş bir manşet "aşk ifadesi" olarak kabul edilirdi

3 Lavinia Fontana hem manasını ve saray dışında resim yapan hem de portre, dini ve mitolojik konulu resimlerin yanı sıra çıplak kadın figürlerini resmeden ilk kadın ressam olmuştur. Babasının atölyesinde resim eğitimi almış olmasına rağmen çıplak figur çizmesi nedeniyle de Akademi'ye kayıt olamamıştır

4 Çocuk yaştaki Edward'ın bu portresi İngiliz resim sanatının önemli okullarından birisi olan British School'da, Edward'ın ölümünden sonra üretilmiş pek çok versiyondan biridir. Bu resmin 1618-20 arasında ünlü Shakespeare oyunlarının aktörü Edward Alleyn tarafından toplanmış olan 26 resimden günümüze ulaşan on altı-on yedi taneden biri olduğu sanılmaktadır

5 James Worsley 1516-1521 arasında VIII Henry'nin gardırobuyla ilgili hem bilgi veren hem de bir envanter oluşturan bir kitap yazmıştır. Bu kitap British Library tarafından yeniden basılmıştır.

6 Fransız kralı I. François'nın (1494-1547) siyahi kadife bir ceket üzerine dikilmek üzere 13.400 adet altın düğme sipariş ettiği bilinmektedir.

7 VIII. Henry, Anne Boleyn ile evlenmek üzere karısından boşanmak isterken Papa Clement kendisi aforoz etme tehdidinde bulunur. Norfolk Dükü, Papa'ya şu cevabı verir: "Not to care a button/bir düğme kadar umurunda değil /vız gelir" ırrs gider." (Maria Hayward, *Dress at the Court of King Henry VIII* (NY: Routledge, 2017), s. 351). Düğmelerin bir servet değerinde olduğu bu dönemde Papa'ya verilen bu cevap fazla kibirli bir ifade olarak kabul edilebilir

8 Wyoming Üniversitesi'nden Eric Nye'nin parite bilgisine dayanarak bir hesap yapılırsa, 1544 yılındaki 100 pound, 2017 yılında yaklaşık 73.000 ABD dolarına karşılık gelmektedir. (http://www.uwyo.edu/numimage/currency.htm)

9 Hayward, *age*, s. 352

10 Erkek figürünün Hals'ın 1627 yılına ait bir grup portresi'nde görülen Pieter Ramp'a benzetilmesinden dolayı resmin adı uzun süre *Genç Centilmen Ramp ve Sevgilisi* (*Yonker Ramp and his Sweetheart*) olarak kullanılmıştır

11 Luka 15:13'te yer alan müsrif oğul hikayesi Hals'ın yanı sıra dönemin ilerlemiş başka sanatçıları ve ressamın kardeşi Dirck Hals (1591-1656) tarafından da konu edilen uçan gençlik davranışlarını resmetmek için tercih edilen bir hikâye olmuştur

12 Hollanda'da kentleri korumak, savunmak ve düzeni sağlamak için bir araya gelen ve savaş sırasında da orduya yardımcı olan bir tür silahlı sivil savunma gücü

13 Fransız subayı, diplomat ve anı yazarı Louis de Rouvroy, Second Duke of Saint-Simon (1675-1755), XIV. Louis döneminin anlatan *Memoires* adlı kitabı yazmış, kitap ancak 1829'da/1830'da yayımlanabilmiştir

14 İtalyanca'da bella kullanılan ve şimdilerde güçlü kadınları betimlemek için kullanılan "düğmeler tarafından" (*Attraverso bottoni*) deyimi de düğmenin güçle ilişkili olduğuna bir örnektir

15 Coypel sanatçı bir ailiye mensuptur. Babası Noel Coypel (1628-1707) Roma'daki Fransız Akademisi'nin başkanlığını yapmıştır. Hem üvey kardeşi ve hem de oğlu da resim sanatının önemli temsilcilerindendir. Charles Antoine 1747'de Academie Royale de Peinture et de Sculpture'in başına getirilir ve XV Louis'nin başressamı olur. Charles Antoine, çocukluk ve gençliğinin bir bölümünü babasıyla birlikte Roma'da geçirmiş, buradan aldığı etkiler yıllar sonra resimlerinde izlenebilmiştir. Sanatçının pastel çalışmaları çok nadirdir. Daha çok sulrrik karikatürler, portreler, tarihi konulu ve janr resimleri yapmıştır

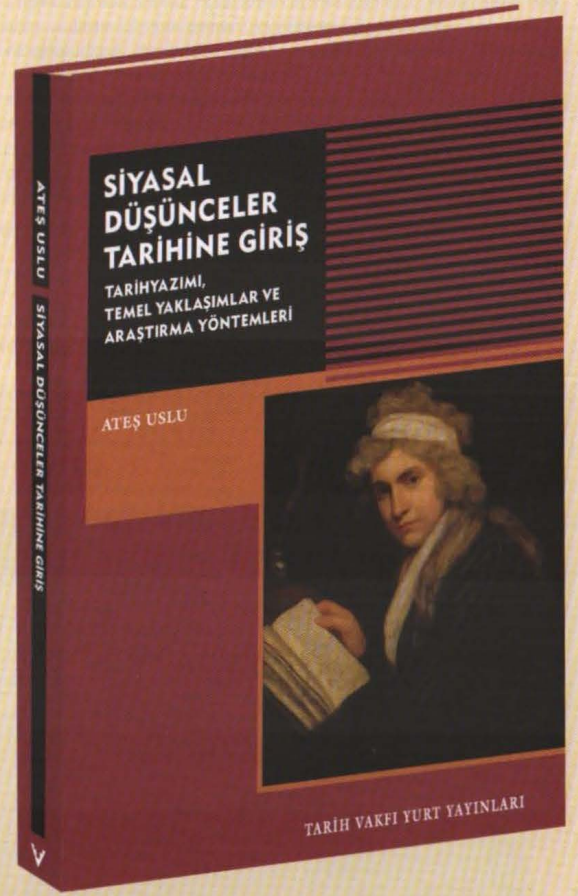
16 Resim geleneksel olarak beklenenin aksine pastel boyayla yapılmıştır. Bu yıllarda pastel henüz yeni yeni kullanılmaya başlamış ve özellikle resmi olmayan portrelerde sağladığı doğallık ve canlı renkler nedeniyle büyük rağbet görmüştür. Aynı zamanda taşınması ve uygulaması kolay bir malzeme olduğu için de tercih edilmiştir.

17 Düğme iliklemek de konunun bir başka önemli noktasıdır. İlik yerinin ve buna bağlı olarak da düğmenin giysinin neresinde olduğuyla ilgili olarak bir genel kabul vardır. Buna göre, erkeğin ceketinin üzerindeki düğmeler sağ tarafta ve dikleri soldayken kadın giysilerinde tam tersi söz konusudur. Bu, Avrupa giysileri için genele yaydabilecek bir gözlem olsa da tersinin iddia edilebileceği örnekler de mevcut. Nedenine dair yapılan açıklamalardan birisi söyledir: Bu kadar çok düğmeyi iliklemek kolay değildir ve kadınlar giysilerini giymek için özel uşaklar kullanırlar. Bu yüzden düğmeyi dikleyenin rahatı açısından kadın giysilerinde düğmeler soldadır. Erkeklerse genellikle düğmelerini kendileri ilikledığı için düğmeleri sağda bulunmaktadır

SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNE GİRİŞ

TARİHYAZIMI, TEMEL YAKLAŞIMLAR VE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Siyasal düşünceler tarihi alanında çok sayıda çalışma kaleme alınmış olsa da siyasal düşünce tarihçiliği üzerine sorgulayıcı eserlerin sayısı son derece azdır. Bir dizi filozofun "dâhiyane" kabul edilen düşüncelerinin özetlenmesiyle sınırlı kalan geleneksel düşünce tarihi yaklaşımları çok sayıda araştırmacı tarafından eleştirilmiş olsa da, literatürün önemli bir kısmında bu yaklaşımların tahakkümü devam etmektedir. Bu kitapta siyasal düşünceler alanının siyaset felsefesinin yanında siyasal ilahiyat, siyasal ideoloji ve sistemli olmayan siyasal düşünüş biçimlerini de içeren bir alan olduğunun altı çizilmektedir. Bu tespitten hareketle siyasal düşünceler tarihinin bir akademik disiplin olarak genel kamu hukuku ve siyaset felsefesi tarihi gibi disiplinlerle bağlantı içinde gelişiminin izi sürülmektedir. Cambridge Okulu yaklaşımı ve Marksist yaklaşımlar başta olmak üzere düşünce metinlerinin siyasal-entelektüel ve toplumsal bağlam ile ilişkisi üzerine düşünen araştırmacıların tarihyazımına katkıları incelenmekte; siyasal düşünceler tarihini üst sınıf, erkek ve Batılı yazarların incelemesinden ibaret gören tarihyazımı geleneklerine yöneltilen eleştirilere de yer verilmektedir. Metodoloji tartışmalarından hareketle siyasal düşünceler tarihyazımının tartışmalı konularına değinilmektedir. Kitapta sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerini nicel yöntemlerle ya da alan araştırması ile sınırlı tutan yaklaşımlara eleştiri yöneltilmekte, siyasal düşünceler tarihçilerinin kendilerine özgü araştırma yöntemleri olduğu hatırlatılmakta ve araştırma yöntemlerine ilişkin bir çerçeve çizilmektedir.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr